

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

MEKKÎ B. EBÎ TÂLİB'İN EL-HİDÂYE İLÂ BULÛĞI'N-NİHÂYE ADLI
TEFSİRİNDE KİRÂAT-ANLAM İLİŞKİSİ

HÜSEYİN CAN

YÜKSEK LİSANS

ADANA / 2022

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**MEKKÎ B. EBÎ TÂLİB'İN EL-HİDÂYE İLÂ BULÛĞI'N-NİHÂYE ADLI
TEFSİRİNDE KİRÂAT-ANLAM İLİŞKİSİ**

HÜSEYİN CAN

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ali TEMEL

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Sami KILINÇLI

Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Abdulhekim AĞIRBAŞ

YÜKSEK LİSANS

ADANA / 2022

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

Bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalında
YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Dr. Öğr. Üyesi Ali TEMEL
(Danışman)

Üye: Doç. Dr. Sami KILINÇLI

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Abdulhekim AĞIRBAŞ

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

.../.../2022

Prof. Dr. Serap ÇABUK
Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 13/ 09 / 2022

İMZA

Hüseyin CAN

ÖZET

MEKKÎ B. EBÎ TÂLİB'İN EL-HİDÂYE İLÂ BULÛĞI'N-NİHÂYE ADLI TEFSİRİNDE KİRÂAT-ANLAM İLİŞKİSİ

Hüseyin CAN

Yüksek Lisans Tezi, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ali TEMEL

Ekim 2022, 110 sayfa

Kur'ân'ı anlama ve tefsîr etmede kırâat farklılıklarının önemli bir yeri olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Manaya etki etmesi yönüyle kırâat farklılıkları Kur'ân lafızlarının okunuş şekliyle ilgili olduğu gibi, âyetleri oluşturan kelimelerin şeklinin değişmesiyle (kelimelerin harekelerinde ortaya çıkan okuma farklılıklarıyla, kelimenin iskeletinde meydana gelen değişiklikler) ortaya çıkan bu farklılıkların birçoğu âyetin anlamına direkt etki edecektir. Dolayısıyla kırâatler bir tefsirci için bilinmesi gereken en temel Kur'ân bilgileri arasında olmalıdır. Bu bilgiler ışığında tefsîr yazan birçok âlim eserlerinde kırâat anlam ilişkisine değinmiş ve kırâatlerin anlama etkisine örnek vererek açıklamışlardır.

Bu bağlamda çalışmamıza konu olan, kırâat ve tefsîr ilimlerinde öncü sayılan âlimlerden Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib'in, (ö. 437/1045) *el-Hidâye ilâ Bulûğı'n-Nihâye* adlı tefsîrinin, anlama etki eden kırâat farklılıklarını aldığı görülmüştür. Mekkî'nin birçok eseri hakkında çalışmalar yapılmasına rağmen söz konusu tefsîri kırâat-anlam ilişkisi yönünden inceleyen bir çalışmaya ulaşamadık. Bu nedenle ilgili eseri kırâat-anlam ilişkisi yönünden akademik bir üslupla incelemeyi amaçladık.

Bu tezde sırasıyla müellifin hayatı, kırâat ilmine dair bilgiler ve eserin içeriğinde geçen ve anlama etki ettiği düşünülen farklı kırâatler, manaya etkisi açısından incelenip açıklamalar yapılmıştır.

Bir rivâyet tefsîri olan bu eserin muhtevâsında tefsîr, hadis, sahâbî sözü, nahiv, luğat kuralları, sahih kırâatler ve şâz kırâatlerden misâller bulunmaktadır. Çalışmamızda, Mekkî'nin söz konusu eseri baştan sona taranarak misâl verdiği ve

yorum yaptığı farklı kırâatler tespit edilmiştir. Tespit edilen âyetlerde yer alan farklı kırâatler incelenmiş, anlama etkisinin olup olmadığı ortaya konmuştur. Farklı okuyuşlar incelenirken anlama etki eden sahih kırâatlerle sınırlı kalınmış, şâz kabul edilen kırâatlere yer verilmemiştir.

Mekkî'nin eseri incelendiğinde, birçok kırâatin bu bağlamda ele alınmadığı, çok az kırâatin anlama etkisi açısından değerlendirmeye alındığı sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda müellifin diğer bazı kaynaklarda anlamı etkilediği söylenen bütün kırâat farklılıklarına bu yönüyle değinmediği tespit edilmiştir.

İnceleme sonucunda anlama etki eden bazı kırâatler farklı hükümlerin çıkarılmasına vesile olmuş, bazıları ise farklı yorumlanmaya ve tefsîre ayrı bir anlam zenginliğine sebep olduğu görülmüştür. Son olarak çalışmamız sonuç bölümüyle tamamlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Kırâat, Tefsîr, Mekkî b. Ebî Tâlib, el-Hidâye ilâ Bulûğî'n-Nihâye

ABSTRACT

THE RELATIONSHIP TO MEANING IN THE COMMENTARY OF AL-HIDĀYA 'ILĀ BULŪGH AL-NIHĀYA OF MAKKĪ 'IBN ABŪ ṬĀLEB

Hüseyin CAN

Master's Thesis, the Department of Basic Islamic Sciences

Supervisor: Assist. Prof. Dr. Ali TEMEL

October 2022, 110 pages

It is an indisputable fact that the differences in recitation have an important place in understanding and interpreting the Qur'ān. Differences in recitation in terms of affecting the meaning are related to the way the words of the Qur'ān are read, as well as the changes in the shape of the words that make up the verses (with the differences in reading that occur in the movements of the words, changes in the skeleton of the word), these differences will directly affect the meaning of the verse. Therefore, recitations should be among the most basic Qur'ānic knowledge for a commentator. In the light of this information, many scholars who wrote tafsīr mentioned the relationship between qiraat and meaning in their works and explained the effect of qiraats on understanding by giving examples.

In this context, it has been seen that the tafsīr of Abū Moḥammad Makkī 'Ibn Abū Ṭāleb (d. 437/1045), who is the subject of our study, and who is considered a pioneer in the sciences of recitation and tafsīr, The tafsīr *al-Hidāya 'ilā Bulūgh al-Nihāya* the differences in recitation that affect the meaning. Although studies have been done on many of Makkī's works, we have not been able to find a study that examines the commentary in terms of the relation between recitation and meaning. For this reason, we aimed to examine the related work in an academic style in terms of the relation between recitation and meaning.

In this thesis, the life of the author, information about the science of recitation, and the different recitations that appear in the content of the work and are thought to affect the meaning, are examined and explained in terms of their effects on the meaning.

In the content of this work, which is a narration commentary, there are examples from tafsīr, hadith, companion words, syntax, lukat rules, sound recitations and shad recitations. In our study, different recitations that Makkī gave examples and commented on were determined by scanning his work from beginning to end. The different recitations in the determined verses have been examined and it has been revealed whether they have an effect on understanding. While examining the different readings, it was limited to the sound recitations that affect the meaning, and the recitations that are accepted as saz are not included.

In our study, different recitations that Makkī gave examples and commented on were determined by scanning his work from beginning to end. The different recitations in the determined verses have been examined and it has been revealed whether they have an effect on understanding. While examining the different readings, it was limited to the sound recitations that affect the meaning, and the recitations that are accepted as saz are not included.

When Makkī's work is examined, it has been concluded that many qira'ats are not handled in this context, and very few qira'ats are evaluated in terms of their effect on understanding. At the same time, it was determined that the author did not refer to all the differences in recitation, which is said to affect the meaning in some other sources, from this aspect. As a result of the examination, it has been seen that some recitations that affect the meaning have been instrumental in the extraction of different provisions, and some of them have caused different interpretations and a different meaning richness in tafsīr. Finally, our study is completed with the conclusion part.

Key Words: Qur'ān, Recitation, Tafsīr, Makkī 'Ibn Abū Ṭāleb, *al-Hidāya 'ilā Bulūgh al-Nihāya*

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerîm, Yüce Allah (c.c.) tarafından vahiy meleği Cebrail (a.s.) aracılığıyla Hz. Peygamber (s.a.v.)'e vahyedilen ilahi bir mesajdır. Hz. Peygamber (s.a.v.) de, Allah'tan (c.c.) gelen bu mesajı almış öğrenmiş ve başta kendisi hayatında tatbik etmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'i öncelikle kendi eğitiminden geçen sahâbeye öğretmiş ve sonradan bütün müslümanlar, vahyedilen âyetlerden murâd-ı ilâhîyi anlamaya çalışmışlardır.

Hulefâ-i Râşidîn döneminde birçok bölge fethedilip İslam topraklarına katılmıştır. Fethedilen yeni bölgelerin insanları İslam ile şereflenince Müslümanlar, ilahi mesajı anlamada sıkıntı yaşamış ve dolayısıyla Kur'ân-ı Kerîm'in tefsîrine ihtiyaç duyulmuştur. Tefsîr ilminin kullandığı kaynakların başında da kırâat farklılıkları gelmektedir. Kırâatler, Kur'ân'ın dışında bir şey olmadığından Kur'ân tefsîrinde okuyuş farklılıkları dikkate alınmış ve bu farklılıkların manaya etkileri müfessir âlimler tarafından değerlendirilmiştir.

İlk dönemlerden günümüze kadar gelen tefsîrlerde, kırâat-anlam ilişkisine yer verilmiştir. Bu eserlerde müfessirler kırâat farklılıklarından detaylı bir şekilde faydalanmışlardır. Manaya etki eden kırâat farklılıklarına değinen tefsîrlerden biri de çalışmamıza konu olan Mekkî b. Ebî Tâlib'in *el-Hidâye ilâ Bulûğî'n-Nihâye* adlı eseridir. Mekkî b. Ebî Tâlib, tefsîrinde farklı kırâatlere yer vermekte ve hangi manaya geldiğini ayrı ayrı ifade etmektedir. Mekkî'nin birçok eseri hakkında çalışmalar yapılmasına rağmen söz konusu tefsîri kırâat-anlam ilişkisi yönünden inceleyen bir çalışmaya ulaşamadık. Bu bağlamda yapılacak bir çalışmanın alana katkı sağlayacağını düşünerek bu konuyu çalışmaya karar verdik.

Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, klasik kırâat kaynaklarından, tabâkât kitaplarından ve son dönemde yazılmış olan eserlerden istifade edilerek Mekkî b. Ebî Tâlib'in hayatı ile tefsîr ve kırâate dair eserleri incelenmiş, çalışmamızın konusu olan *el-Hidâye ilâ Bulûğî'n-Nihâye* adlı eserinin içeriği hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca kavramsal çerçeve ve kırâat ilmine dair eserler hakkında genel açıklamalar yapılarak, kırâat kavramının analizi, kırâat ilminin tarihi gelişimi, konusu ve gayesi araştırılmış, sahih olan ve olmayan kırâatler hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ise Mekkî b. Ebî Tâlib'in *el-Hidâye ilâ Bulûğî'n-Nihâye* adlı tefsîri incelenip eserde bulunan bazı sûrelerde yer alan kırâat farklılıkları kırâat-anlam ilişkisi bağlamında incelenmiştir. Çalışma sonuç bölümüyle tamamlanmıştır.

Çalışmamın her aşamasında değerli görüşleriyle katkı sağlayan, ilmî ve manevî desteğini esirgemeyerek danışmanlığımı yapan, bu zorlu tez sürecinde benden desteklerini esirgemeyen ve çalışmalarına önemli katkılar sağlayan kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Ali TEMEL'e teşekkür ederim. Ayrıca tezi yazarken gece gündüz demeden bana destek veren Hasan DAL'a ve bu süreçte bana maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen sevgili eşime minnet ve şükran duygularımı ifade ederim.

Hüseyin CAN
ADANA -2022

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhi's-Selâm
bkz.	: Bakınız
c.c.	: Celle Celêluhû
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	: Editör
h.	: Hicri
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
s.nşr.	: Sadeleştirerek neşreden
nşr.	: Neşreden
ss.	: Sayfa aralığı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
ts.	: Tarihsiz.
Thk.	: Tahkik Eden
vb.	: ve benzeri
v.dğr.	: Ve diğerleri

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ	viii
KISALTMALAR	x

GİRİŞ

1. Araştırmanın Önemi ve Amacı	14
2. Araştırmanın Yöntemi ve Kapsamı	15

BÖLÜM I

KİRÂAT İLMİ VE MEKKÎ B. EBÎ TÂLİB

1.1. Kırâat Kavramı	17
1.1.1. Kırâat Kavramının Lügat Anlamı	17
1.1.2. Kırâat Kavramının İstılah Anlamı	17
1.2. Kırâat İlminin Doğuşu ve Tarihi Gelişimi	18
1.3. Sıhhat Bakımından Kırâatler	22
1.4. Senetleri Bakımından Kırâat Çeşitleri	22
1.4.1. Mütevâtir Kırâat	22
1.4.2. Meşhur Kırâat	22
1.4.3. Âhad Kırâat	23
1.4.4. Şâz Kırâat	23
1.4.5. Müdrec Kırâat	23
1.4.6. Mevzû Kırâat	23
1.5. Kırâat Tefsir İlişkisi	23
1.6. Mekkî b. Ebî Tâlib ve Kırâat İlmindeki Yeri	25
1.6.1. Mekkî b. Ebî Tâlib'in Hayatı	25
1.6.2. Mekkî b. Ebî Tâlib'in, İlmi Kişiliği	27
1.6.3. Mekkî b. Ebî Tâlib'in, Ders Aldığı Hocalar	31
1.6.4. Mekkî b. Ebî Tâlib'in, Öğrencileri	37
1.7. Mekkî b. Ebî Tâlib'in Eserleri	39
1.7.1. Tefsîrle İlgili Yazdığı Eserleri	39
1.7.2. Kırâatlerle İlgili Yazdığı Eserleri	40

BÖLÜM II

EL-HİDÂYE İLÂ BULÛĞI'N-NİHÂYE ADLI TEFSİRDE KİRÂAT-ANLAM İLİŞKİSİ

2.1. el-Hidâye ilâ Bulûğî'n-Nihâye'nin Tanıtımı.....	43
2.2. el-Hidâye ilâ Bulûğî'n-Nihâye'de Anlama Etki Eden Kırâatler	44
2.2.1. Fâtîha Sûresi	45
2.2.2. Bakara Sûresi	46
2.2.3. Âl-i ‘İmrân Sûresi	51
2.2.4. Nisâ Sûresi.....	54
2.2.5. En'âm Sûresi	56
2.2.6. A'râf Sûresi	60
2.2.7. Enfâl Sûresi	62
2.2.8. Tevbe Sûresi	64
2.2.9. Yûnus Sûresi.....	66
2.2.10. Hûd Sûresi	69
2.2.11. Yûsuf Sûresi	70
2.2.12. Hicr Sûresi.....	73
2.2.13. Nahl Sûresi	73
2.2.14. İsra Sûresi	76
2.2.15. Kehf Sûresi	77
2.2.16. Meryem Sûresi.....	80
2.2.17. Tâhâ Süresi	81
2.2.18. Hac Sûresi.....	81
2.2.19. Mü'minûn Sûresi	83
2.2.20. Nûr Sûresi.....	85
2.2.21. Furkân Sûresi	86
2.2.22. Şuarâ Sûresi	86
2.2.23. Neml Sûresi	87
2.2.24. Ankebût Sûresi.....	88
2.2.25. Ahzâb Sûresi	89
2.2.26. Sebe Sûresi	90
2.2.27. Sâffât Sûresi.....	92

2.2.28. Zümer Sûresi.....	93
2.2.29. Zuhrûf Sûresi	94
2.2.30. Câsiye Sûresi	95
2.2.31. Muhammed Sûresi	96
2.2.32. Talâk Sûresi	96
2.2.33. Tahrîm Sûresi	97
2.2.34. Müddessir Sûresi.....	97
2.2.35. İnfitâr Sûresi	98
2.2.36. İnşikâk Sûresi	99
2.2.37. Târık Sûresi	100
2.2.38. Şems Sûresi	100
SONUÇ.....	102
KAYNAKÇA.....	104
ÖZGEÇMİŞ	109

GİRİŞ

1.Araştırmanın Önemi ve Amacı

İlk dönemlerden günümüze kadar tefsîrlerde kırâat-anlam ilişkisi hakkında birçok eser te'lîf edilmiştir. Müfessirler kırâat farklılıklarından detaylı bir şekilde faydalanmışlardır. Kırâatlerin tefsîre etkisi yönünden kırâat-anlam ilişkisine yer veren âlimlerden biri de hicri IV. ve V. asırlarda yaşamış, kırâat tarihinde mümtaz bir yere sahip büyük kırâat ve tefsîr âlimi Mekkî b. Ebî Tâlib'dir (ö. 437/ 1045). Mekkî'nin *el-Hidâye ilâ Bulûğî'n-Nihâye* tefsîrinde anlama etki eden kırâatlere yer vermesi, bizi bu eseri kırâat-anlam ilişkisi bağlamında incelemeye ve irdelemeye yönlendirmiştir. Bir rivâyet tefsîri olan bu eser, müellifin Arapça'ya ve kırâat ilmine vukûfiyeti sebebiyle ayrı bir öneme sahiptir. Hocası Ebû Bekir Muhammed b. Alî b. Ahmed el-Üdfüvî el-Mısırî'nin (ö. 388/998) *el-İstiğnâ fî 'Ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserinden yararlanan Mekkî, bu eserinde Mutezilenin görüşlerini cerh etmeye çalışmıştır. Bu eserinde muhtelif kaynaklardan yaptığı nakiller yanında herhangi bir tenkide tâbi tutmadan İsrâiliyata da yer vermiştir.¹ Ayrıca müellifin, eserinde birçok âyette farklı kırâatlere değinmesi dikkatimizi celp etmiş ve bizi bu eseri kırâat-anlam ilişkisi yönünden araştırmaya sevk etmiştir.

Bu çalışma Mekkî b. Ebî Tâlib'in *el-Hidâye ilâ bulûğî'n-Nihâye* adlı eserini kırâat-anlam ilişkisi yönünden akademik bir üslupla ele alıp değerlendirmeyi hedeflemektedir. Bu eserin kırâat-anlam ilişkisi bağlamında araştırılmasının akademiye önemli katkılar sağlayacağını öngörmekteyiz. Kırâat ilminin öncülerinden addedilen Mekkî, *el-Hidâye ilâ Bulûğî'n-Nihâye* adlı tefsîrinde kırâat farklılıklarına yer vererek anlamı etkileyen kırâat farklılıklarına değinmiştir. Bu bağlamda ele aldığı kırâat farklılıklarından hareketle el-Hidâye'de kırâat-anlam ilişkisi ortaya konulacaktır. Bu amaç doğrultusunda Kur'ân'ın inzalinden başlayarak kırâat ilminin geçirmiş olduğu tarihi süreç hakkında kısa bilgi verilecek ve kırâat ilmi genel hatlarıyla kısaca değerlendirilecektir. Bu bilgiler kırâat ilminin tarihsel seyrinin anlaşılması bakımından önem arz etmektedir.

Çalışmada Mekkî b. Ebî Tâlib'in hayatı, eserleri, kırâat ilmindeki yeri ve *el-Hidâye ilâ Bulûğî'n-Nihâye* adlı eseri kırâat-anlam ilişkisi bağlamında ele alınıp bazı âyetlerde geçen farklı okuyuşlara vermiş olduğu anlamlar ele alınacaktır.

¹ Altıkulaç, Tayyar, *Mekkî b. Ebû Tâlib*, DİA, TDV Yayınları, Ankara 2003, s. 575.

Ülkemizde ve İslam dünyasında Mekkî ve eserleri üzerinde bazı çalışmalar yapılsa da *el-Hidâye* bağlamında kırâat-anlam ilişkisini araştıran herhangi bir çalışmaya henüz ulaşamadık. Burada Mekkî ve eserleri hakkında yapılan bazı çalışmalardan bahsetmek konumuzu ilgilendiren akademik çalışmaları bir arada görmek ve değerlendirmek açısından önem arz etmektedir. Öncelikle Mahmud Şevket Öztürk, *Mekkî b. Ebû Tâlib ve el-İbâne an Meâni'l-Kırâat eseri*, 2011. (Yüksek Lisans) olarak yaptığı bu çalışmada sözü edilen eserin içeriği hakkında bilgi verilmiş ve içeriğindeki başlıklar tercüme edilmiştir. Buna benzer bir çalışma da Yaşar Akaslan tarafından yapılan "*Mekkî b. Ebû Tâlib el-İbâne an Meâni'l-Kırâat*" isimli çalışmadır. Bu çalışma ise *el-İbâne* eserinin içeriğini bölüm bölüm anlatmaktan ibaret olan bir çalışmadır. İslam dünyasında bizim çalıştığımız eser olan "*el-Hidâye ilâ Bulûği'n-Nihâye*" adlı eser hakkında Ahmed Hasan Ferhad'ın yaptığı "*Mekkî b. Ebû Tâlib ve Tefsîru'l-Kurân*" adlı çalışmanın içerisinde "*el-Hidâye ilâ Bulûği'n-Nihâye*" adlı eser hakkında bilgi verilmiş fakat eser kırâat-anlam ilişkisi açısından değerlendirilmemiştir. Daha önce Mekkî ve eserleri hakkında çalışmalar olsa da bizim yaptığımız çalışmaya benzer bir çalışmanın yapılmamış olması bizi bu araştırmayı yapmaya sevk eden nedenlerden biridir. Bu çalışmayla, Kur'ân ilimleri ve kırâat alanında önemli bir yere sahip olan Mekkî b. Ebû Tâlib ve özellikle *el-Hidâye ilâ Bulûği'n-Nihâye* adlı eseri, kırâat-anlam ilişkisi yönünden tanıtılmış olacaktır.

2. Araştırmanın Yöntemi ve Kapsamı

Bu çalışmamızda, akademik ve bilimsel araştırmalarda bulunması gereken objektiflik kriterine uygun hareket edilmektedir. Gerek matbu gerek elektronik ortamda yer alan klasik kırâat kaynaklarından yararlanarak çalışmamız ortaya konulmaktadır.

Araştırmamızın giriş bölümünde araştırmanın konusu ve amacı, yöntemi ve kapsamı ele alınmaktadır. Çalışmamızın birinci bölümünde klasik kırâat kaynaklarından, tabâkât kitaplarından ve son dönemde yazılmış olan eserlerden istifade edilerek, Mekkî b. Ebû Tâlib'in hayatı, tefsîr ve kırâate dair eserleri kısaca tanıtılarak çalışmamızın gayesi olan *el-Hidâye ilâ Bulûği'n-Nihâye* adlı eserinin içeriği hakkında bilgi verilmektedir. Ayrıca kavramsal çerçeve ve kırâat ilmine dair eserler hakkında genel bilgiler verilerek, kırâat kavramının analizi, kırâat ilminin tarihi gelişimi, konusu ve gayesi ele alınmakta, daha sonra sahih olan ve olmayan kırâatlere değinilerek Mekkî b. Ebû Tâlib'in hayatı, tefsîr ve kırâate dair eserleri hakkında kısaca bilgi verilmektedir. İkinci bölümde Mekkî b. Ebû Tâlib'in *el-Hidâye ilâ Bulûği'n-Nihâye* adlı tefsîri incelenerek eserde geçen bazı sûrelerin âyetlerinde geçen kırâat farklılıkları kırâat-

anlam ilişkisi bağlamında ele alınmaktadır. Çalışma sonuç bölümüyle tamamlanmaktadır.

Araştırmamızda konumuzu doğrudan ilgilendirmeyen hususlarda teferruatlara girilmeyecek, çalışmamızı birinci dereceden ilgilendiren konular üzerinde yoğunlaşmaktadır. Tezimizde hem Arapça hem de Türkçe kaynaklara yer verilip tezimizde yer alan konular ve kişilerle ilgili tamamlayıcı bilgiler, mukayeseler ve farklılıklar dipnotlarda belirtilmektedir.

Bu çalışmamızda şahıs, kavram, yer adlarının yazımından kaynakça gösterimine, dipnotların şekline kadar Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün belirlediği kriterler esas alınmaktadır.

BÖLÜM I

KIRÂAT İLMİ VE MEKKÎ B. EBÎ TÂLİB

1.1. Kırâat Kavramı

1.1.1. Kırâat Kavramının Lügat Anlamı

Kırâat (قراءة) kelimesi lügat olarak *ka-ra-e* (قرأ) kök fiilinden türemiş bir isimdir. Aslında "zamanın geçmesi, kadının âdetli olması veya âdetin son bulması, hayvanın hamile kalması, hayvanın doğurması, bir şeyi birbirine katmak" gibi anlamlara da gelmektedir.² Kırâat kelimesi (قرأ) (karae) fiilinden mastar olarak geldiğinde, "okumak, tilâvet etmek, telaffuz etmek manasına; isim olarak geldiğinde ise sesli veya sessiz, nağmeli veya nağmesiz okumak, tilâvet etmek" anlamında kullanılmaktadır.³

Bu kelimenin ifade ettiği okumak, tilavet etmek, telaffuz etmek anlamlarının ise daha çok Kur'ân'ın nüzulünden sonra yaygınlık kazandığı ifade edilmektedir. Rağıb el-İsfahânî'nin (ö. 502/1108) yaptığı bir düzen (tertil) içerisinde "harfleri ve kelimeleri birbirine eklemek" şeklindeki tanım da kelimenin kökünde bulunan biriktirmek, toplamak, eklemek ve katmak gibi anlamlarla olan ilişkisine işaret etmektedir. Kelimenin çoğulu olan "kırâât" kelimesi ise "okumalar/okuyuşlar" anlamında kullanılmaktadır.⁴

1.1.2. Kırâat Kavramının İstilah Anlamı

Hız. Peygamberden sonra kırâat kavramı müstakil bir ilim haline gelmiştir. Ulûmu'l-Kur'ân (Kur'ân ilimleri) arasında kırâat ilmiyle uğraşan âlimler, bu kavramı istilahi olarak farklı şekilde tanımlamışlardır.

Ebu'l-Bekâ el-Kefevî (ö. 1095/1684), kırâat için "Okuma esnasında kelime ve harflerden bir kısmını diğerine eklemek ve katmaktır"⁵ tanımını yaparken Taşköprizâde (ö. 968/1561) ise bu tanımları "mütevâtir ihtilaf vecihleri bakımından Allah (c.c.) kelâmı olan Kur'ân-ı Kerîm'in nazmının şekillerinden bahseden bir ilim dalıdır" şeklinde tanımlamıştır.⁶

² Ferâhidî, Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, thk. Abdülhamîd Hindâvî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 2003, III, s. 369- 370; Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbu'l-Luğa*, thk. Ahmed Abdurrahmân, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 2004, VIII, s. 255, 256.

³ İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensari er-Rüveyfî, *Lisânu'l-Arab*, 'قرأ' md., Darü'l-Maârif, Kâhire 1119, V, s. 3563.

⁴ Temel, Ali, *Dilbilimsel Tefsîrlerde Kırâatlere Yaklaşım*, Ankara Okulu Yay. Ankara 2017, s. 18.

⁵ Kefevî, Ebu'l-Bekâ Eyyub b. Mûsâ el-Hüseynî, *el-Külliyât*, nşr. Adnan Derviş- Muhammed el-Misrî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1993, s. 703.

⁶ Taşköprizâde, İsmâduddin Ahmed Efendi, *Miftâhu's-Sa'ade ve Misbâhu's-Siyâde*, nşr. Abdulvehhâb Ebu'n-Nûr- Kâmil Bekrî, Dâru'l-Kutubi'l-Hadîse, Kâhire 1968. II, s. 6.

Abdu'l-Fettâh el-Kâdî'nin (ö. 422/1031) yaptığı tarif "Kendisiyle Kur'ân kelimelerinin nasıl söyleneceğini ve eda yollarını (tarik) ihtilaf veya ittifak sûretlerinden biri ile ve her bir veçhi nakleden kimseye nispet ederek bilmektir" şeklindedir.⁷

Tarihsel süreç içerisinde farklı şekillerde tanımlanan kırâat ilmi günümüzde büyük kırâat âlimi İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) tanımıyla bilinmektedir. Onun tanımına göre kırâat ilmi "Kur'ân kelimelerinin nasıl okunacağını ve râvilerine nispet etmek sûretiyle bu kelimeler üzerindeki farklı okuyuşları konu edinen bir ilimdir"⁸ şeklindedir. İbnü'l-Cezerî'nin yaptığı tanım son derece kapsayıcıdır. Çünkü kırâat ilmi hem Kur'ân'ın kelimelerini, hem de kelimelerin eda ve ifade şekillerinin okunuşunu konu edinmektedir.

Kur'ân kelimelerinin okunuş şeklini konu edinen ilim dalına kırâat denilmekle birlikte kırâat imamlarının her birinin sahih nakillerle gelen ve belirli kurallar çerçevesinde tercih ettiği okuyuşlarına da bir bütün olarak kırâat denmektedir. Örnek olarak kendilerine nispet edilen kırâat imamlarının tercih ettikleri okuyuşlara, İbn Kesîr kırâati, Ebû Amr kırâati gibi kullanılan ifadeler verilebilir.

1.2. Kırâat İlminin Doğuşu ve Tarihi Gelişimi

Kırâat ilmi, İslami ilimler içerisinde Kur'ân lafızlarının okuyuş şekilleriyle ilgili bir ilim olması sebebiyle bu ilmin önemli bir yeri vardır. Gerek Hz. Peygamberin (s.a.v.) "Kur'ân yedi harf üzerine nazil olmuştur."⁹ hadisi gerekse Hz. Ömer (ö. 23/644) ile Hişâm b. Hakîm (ö. 15/636'dan sonra) arasında cereyan eden olay, kırâat farklılıklarının Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminden beri mevcut olduğunu göstermektedir.¹⁰

Hz. Peygamber (s.a.v.) indirilen âyetleri öncelikle kendisi okuyup ezberler daha sonra inen âyetleri sahâbeye okurdu. Sahâbe de Hz. Peygamberi dikkatle dinler ve takip ederlerdi. Kimileri bu âyetleri ezberler kimileri de yazıya geçirirdi. Peygamber Efendimizin (s.a.v.) Kur'ân talimi arz ve sema şeklinde olup kendisine Cebraîl (a.s.)

⁷ Kâdî, Abdülfettâh, *el-Büdûru'z-Zâhira fi'l-Kırâati'l-Aşerati'l-Mütevâtira*, Dârü'l-Kitâb el-Arabî, Beyrût 1981, s. 7; Birişik, Abdülhamit, *Kırâat İlmi ve Tarihi*, Emin Yay. Bursa 2014, s. 23.

⁸ İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed ed-Dımeşkî, *Muncidu'l-Mukriîn ve Murşidu't-Tâlibîn*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1999, s. 9.

⁹ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmiu's-Sahîh, Fedâilu'l-Kur'ân*, İstanbul 1979, V, s. 27; Müslim, Ebû'l-Hüseyn b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîh-i Müslim*, Dârü't-Tibâati'l-Âmire, Kahire 1911, Salâtü'l-Müsâfirîn, s. 270.

¹⁰ Hz. Ömer ve Hişâm'ın arasında gerçekleşen olay ve yedi harf konusunda detaylı bilgi için bkz. Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, V, s. 27; Müslim, *Sahîh-i Müslim*, Salâtü'l-Müsâfirîn, s. 270; Şan, Lokman, "Goldziher'e Göre Kırâatlerin Kaynağı" *Diyanet İlmi Dergisi*, Cilt: 53, Sayı: 4, S.11-34, Ekim-Kasım-Aralık 2017.

tarafından öğretilen Kur'ân âyetlerini kendisi de aynı şekilde sahâbeye öğretirdi.¹¹ Peygamber Efendimiz (s.a.v.) sahâbeye âyetleri farklı harflerle¹² okurdu.¹³ Sahâbeden bazıları Kur'ân'ı Peygamber Efendimizden (s.a.v.) bir harf, bazıları iki harf, bazıları ise daha fazla harf üzerine öğrenirdi. Daha sonra bu sahâbîler farklı yerlere dağılıp öğrendikleri harf veya harfler üzerine insanlara Kur'ân okumayı öğretirdi. Fetihlerden sonra farklı beldelere dağılan bu sahâbîlerin farklı okuyuşları, Müslümanlar arasında yanlış anlaşılacak ihtilâf sebebi olmuştur. Bunun nedeni de bütün sahâbenin bu kırâat farklılıklarını bilmemesiydi. Zira sahâbeden bazıları sürekli seferlerde, bazıları Peygamber Efendimiz (s.a.v.) tarafından çeşitli yerlere gönderilmekteydi. Bundan dolayı bütün sahabiler kırâat farklılıklarını ya bilmemekte veya az bilmekteydi.¹⁴

Hiz. Peygamber'e (s.a.v.) nazil olan âyetler, vahiy kâtipleri tarafından hurma yapraklarına, ince beyaz taşlara, kürek kemiklerine ve deri parçalarına yazılarak muhafaza altına alınmıştı.¹⁵ Bu malzemelere yazılarak muhafaza altına alınan âyetler toplu olmadığı gibi bir kitap halinde toplanmış da değildi. Hiz. Peygamber (s.a.v.) hayatta olduğu dönemde âyetlerin içinde bulunduğu mushaf veya benzeri bir şey yoktu. Âyetler hafızların hâfızasında ve yukarıda değindiğimiz gibi farklı yazı malzemelerinde muhafaza edilmekteydi. Hiz. Peygamber (s.a.v.) vefat edinceye kadar Kur'ân'ın muhafazası bu şekilde devam etti. Peygamberimizin vefatından sonra Hiz. Ebû Bekir (ö. 13/634) halife olunca, ashaptan kurrâ olan kimseler savaşırlara çıktı ve onlardan birçoğu Yemâme günü şehit düştü. Bu olay üzerine Hiz. Ömer'in teklifiyle Kur'ân'ı Kerîm Hiz. Ebû Bekir döneminde Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665) başkanlığında mushaf haline getirildi. Hiz. Ebû Bekir vefat edinceye kadar cem edilen Mushafı kendi yanında muhafaza etti. Daha sonra ikinci halife Hiz. Ömer'e (ö. 23/644) intikal edip, Allah, ruhunu kabz

¹¹ Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, Thk. Ahmed b. Ali, Dârul-Hadîs, Kâhire 2006, I. s. 141.

¹² Burada kullanılan Harf, "bir kelimenin farklı şekillerde okunması demek olup, kırâat ve vüçûh" anlamında da kullanılmaktadır. Kur'ân'da bulunup farklı vecihlerle okunan her kelimeye, harf denir. İbn Mesûd'un harfi, onun kırâati demektir. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V, s. 457.

¹³ Arapçada Harf, "taraf, kenar ve bir şeyin ucu anlamlarına geldiği gibi, kılıcın, geminin, dağın kenarı gibi anlamlara da gelir. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V, s. 457.

¹⁴ Bu konu hakkında daha fazla bilgi için bkz. Zürcânî, Muhammed Abdulazîm, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Matbaa İsâ el-Bâbî el-Halebî, Kâhire ts. c. I, s. 413; Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, *el-İbâne an Maâni'l-Kırâât*, Abdulfettah İsmâil Şelebî, Dârul-'Ulûm, Kâhire ts. s. 40-45.

¹⁵ Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Mürşidü'l-Vecîz ilâ Ulûmin tete'alleku bi'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Tayyar Altıkulaç, Dârul-Sâder, Beyrût 1975, s. 29; Cerrahoğlu, İsmâil, *Tefsîr Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. Ankara 2012, s. 54.

edinceye kadar onun yanında kaldı. Sonra, Resûlullah'ın zevcesi Hafsa b. Ömer b. el-Hattâb'a (ö. 45/665) intikal etti ve onun yanında kaldı.¹⁶

Hiz. Osman (ö. 35/656) dönemine gelindiğinde, İslam toplumunda lehçesi farklı Arap unsurlarının çoğalması, Arap olmayanların topluma girmesi, sahâbenin kendi bölgesinde tercih ettiği kırâatları okutması ve İslam'a yeni giren şahısların gerek yedi harf ruhsatını ve gerekse kırâat farklılıklarının hikmetini kavrayamamış olması halk düzeyinde ciddi sorunlar çıkarmıştı. Bu nedenle mushafın istinsahına karar verilmiş, yine Zeyd b. Sâbit başkanlığında bir komisyon ile mushaf yeniden yazılarak, dört veya yedi nüsha olarak çoğaltılmıştı.¹⁷

Hiz. Osman'ın bu çalışması başarıyla sonuçlanmış Müslümanlar bu mushafların etrafında kenetlenmişlerdir. Kur'ân'ın Hiz. Osman tarafından çoğaltılması sonucu Müslümanlar arasındaki okuyuş farklılıkları anlaşılır bir çerçeveye oturtulmuş ve bu farklılıklardan sahih olanları bu mushaflarda yerini almıştır. Kur'ân kelimeleri istinsah heyeti tarafından mümkün olduğu kadar farklı kırâatlerde okunabilecek bir şekilde yazılmaya çalışılmıştır. Daha sonraki dönemlerde kırâatler, kişiden kişiye aktarılmış ve nihâyetinde İbn Mücâhid (ö. 324/936) tarafından yedi kırâat şeklinde tasnif edilmiştir. Büyük kırâat âlimi İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) ise bu yedi kırâate sıhhat derecesi aynı olan üç kırâat daha ekleyip sahih on kırâati tedvin etmiştir.¹⁸

Kırâat tarihine baktığımızda içinde muhtelif âlimlerin okuyuşlarına yer verilen kırâat tasnifleri hicrî birinci asrın sonlarına kadar gitmektedir. Bu tasniflerde kırâat âlimi sayısından çok, sağlam rivâyetlere önem verilmiş ve kırâatleriyle öne çıkmış muteber kâfîlere yer verilmiştir. Özellikle mushafla birlikte ashaptan bir kırâat âliminin gönderildiği Mekke, Medine, Küfe, Basra ve Şam gibi şehirlerde yoğunlaşan kırâat çalışmaları belli bir zaman sonra çok yoğun bir çalışma alanı haline gelmiş ve buna bağlı olarak kırâat farklılıkları yaygınlaşmıştır. Kırâat ilmi ile ilgili eser yazan âlimler çok sayıda kurrâ ismi zikretmişlerdir. Kırâat ekollerinin olduğu bölgelerde de başka bölgelerde de her ne kadar kırâatıyla ön plana çıkmış bazı isimlerin ismi zikredilmişse de sayıları yüzleri bulan kurrânın olduğu bilinmektedir.¹⁹

¹⁶ Mekkî, *el-İbâne an Maâni'l-Kırâât*, s. 58-59.

¹⁷ Mekkî, *el-İbâne an Maâni'l-Kırâât*, s. 62; Dağ, Mehmet, “İbn Mücâhid'in Kırâat Ekollerini Yedi ile Sınırlaması: Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 10 Sayı: 27 (Bahar 2006), s. 83.

¹⁸ Şan, “Goldzîher'e Göre Kırâatlerin Kaynağı”, 17.

¹⁹ İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed ed-Dimeşkî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût ts., I, s. 14-15; Bayraktutan, Osman, “Kırâatlerin Sınırlandırılması Meselesi”, *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* Sayı: 11, Nisan 2018, s. 125.

Kırâat ilmine dair yazılan ilk eserlere, yapılan rivâyet ve kırâat talimi çalışmalarına bakıldığında bir tutarlılığı olan kırâatlerin sayısının otuzu aştığı görülmektedir.²⁰ Kırâatleri kitap halinde ilk defa cem eden ve herkesin itibar ettiği Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (ö. 282/896) eserinde meşhûr yedi kârî ile birlikte yaklaşık yirmi beş kırâati kaydetmiştir.²¹ Ebû İshâk el-Cehdamî (ö. 282/896) ve İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/923) de çalışmalarında yirmi kırâati toplamışlardır. Bunlara benzer başka tasnifler de yapılmış ve birçok eser telif edilmiş, bu asırdan hicri dördüncü asra kadar sayıları oldukça kabarık kırâatler İbn Mücâhid ile sınırlandırılmıştır. Kırâatler konusunda ilk kısıtlayıcı tasnifi yapan ve içerisinde dönemin meşhur yedi kırâat imamına veren İbn Mücâhid'dir (ö. 324/936). İbn Mücâhid öncesinde yapılan tasniflerin hiçbirisi onun *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kırâat* adlı kitabında ortaya koyduğu tasnif kadar belirleyici olmamış ve katiyet ifade etmemiştir. İbn Mücâhid o dönemde halkın kendilerine daha fazla rağbet ettiği ve okuyuşlarıyla meşhur olan imamların kırâatlerini derlemiş, bir bakıma o dönemde muhtelif yönleriyle öne çıkmış olan imamları ve okuyuşlarını kaydetmiştir.²²

İbn Mücâhid tasnifinde; Medine'de Nâfi (ö. 169/785), Mekke'de İbn Kesîr (ö. 120/738), Kûfe'de Âsım (ö. 127/745), Hamza b. Habîb (ö. 156/773) ve Kisâî (ö. 189/805), Basra'da Ebû Amr (ö. 154/771) ve Şam'da İbn Âmir'e (ö. 118/736) kırâat imamı olarak yer vermiştir. İbn Mücâhid'in tasnifinden sonra sayı itibariyle bunu aşan tasniflerin de yapılmış olması bu yedi sayısının herhangi bir nassa veya icmâa dayanmadığını göstermektedir. Meselâ İbn Galbûn (ö. 399/935) *et-Tezkire fi'l-Kırâati's-Semân* adlı eserinde sekiz kırâate yer vermiş ve sekizinci kırâat imamı olarak Ya'kûb el-Hadramî'yi (ö. 205/821) almıştır. İbn Mihrân en-Nîsâbûrî (ö. 381/992) ise ortaya koyduğu eserinde Ya'kûb el-Hadramî'yi, Ebû Ca'fer el-Kârî (130/747-48) ve Halef b. Hişâm'ı (229/844) ekleyerek onlu tasnife yer vermiştir. Onlu tasnif konusunda çalışmaların yapılmasında en büyük pay tartışmasız İbnü'l-Cezerî'ye aittir. O, sahih kırâatler sınıflaması içerisinde yer almayan Ebû Ca'fer el-Kârî, Ya'kûb el-Hadramî ve Halef b. Hişâm kırâatlerini da sahih kırâatler kategorisi içerisine ekleyerek bu ilmi zenginleştirip daha sistematik bir hale getirmiştir.²³

²⁰ Birişik, *Kırâat İlmi ve Tarihi*, s. 27.

²¹ Bayraktutan, "Kırâatlerin Sınırlandırılması Meselesi", 127.

²² Mekki, *el-İbâne an Maâni'l-Kırâat*, s. 70.

²³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, I. s. 44-45; Birişik, *Kırâat İlmi ve Tarihi*, s. 28.

1.3. Sıhhat Bakımından Kırâatler

Kırâatler sıhhat bakımından sahih kırâatler ve sahih olmayan kırâatler olmak üzere iki kategoriye ayrılır. Senedi sahih olup, Arap dili gramerine bir vecihle de olsa uyan ve Hz. Osman zamanında istinsah edilen Resmi Osmân Mushafına uygun olan kırâatlere sahih kırâatler denir. İbnü'l-Cezerî'ye göre bu üç şartı taşıyan kırâatler red ve inkar edilemez.²⁴ İleride tanımlarını yapacağımız mütevâtir ve meşhûr kırâatler sahih kırâatler kategorisine girmektedir.

Yukarıda sayılan üç şartlardan herhangi birisinin eksik olması durumunda olan kırâatler ise sahih olmayan kırâatler kategorisine girmektedir. Bunlar da âhâd, zayıf, şâz, ve müdrec kırâatler diye isimlendirilir.²⁵ (Âhâd kırâatler iki kısma ayrılır. ileride tanımını yapacağımız birisi sahih kırâatler kategorisinde, diğeri ise zayıf kategorisinde yer almaktadır.)²⁶

1.4. Senetleri Bakımından Kırâat Çeşitleri

Kadı Celâluddîn el-Bulkîni (ö. 824/1421) kırâatleri "Mütevâtir, Ahad ve Şâz" olarak üçe ayırmış, İbnü'l-Cezerî ise kırâatleri senedleri açısından mütevâtir, meşhur, şâz, ahad, müdrec ve mevzu şeklinde tasnife tabi tutmuştur.²⁷

1.4.1. Mütevâtir Kırâat

Bu kırâat, yalan üzere birleşmeleri aklen mümkün olmayan bir topluluğun, senedin sonuna ulaşıncaya kadar kendileri gibi bir topluluktan rivâyet ettiği, muttasıl bir senetle Hz. Peygamber (s.a.v.)'e ulaşan ve mütevâtir şartlarını taşıyan kırâatlere denir. Yedi imamdan nakli konusunda ittifak edilen tarîklerdir. Azınlık da olsa seb'a kırâatinin meşhûr olduğunu ileri sürenler varsa da cumhura göre bu kırâatler mütevâtir kırâatlerdir. Bu tür kırâatlere inanılması vacip, inkarı ise haram olduğu söylenmektedir.²⁸

1.4.2. Meşhûr Kırâat

Senedi sahih olan, fakat tevâtür derecesine ulaşmayan, Arap dili kaidelerine ve Resmi Osmân hattına uygun düşen, kurrâ nezdinde şâz kırâatlerden sayılmayan kırâatlerdir. Tevâtür derecesine ulaşmamış kırâatler buna misaldir.²⁹

²⁴ Geniş Bilgi İçin bkz. Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, I, s. 415; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kırâati'l-Aşr*, I, s. 13; Suyûtî, *el-İtkân*, I, s. 233.

²⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kırâati'l-Aşr*, I, s. 15.

²⁶ Ünal, Mehmet, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, Doktora Tezi, Ankara 2002, s. 71.

²⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kırâati'l-Aşr*, I, s. 9; Suyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, I, s. 234.

²⁸ Suyûtî, *el-İtkân*, I, s. 234.

²⁹ Suyûtî, *el-İtkân*, I, s. 234.

1.4.3. Âhâd Kırâat

Senedi sahih olan, fakat Hz. Osman mushaflarına veya Arap gramerine uymayan yahut da kırâat imamları arasında istenilen şöhrete ulaşmayan kırâatlardır. Bu tür kırâatler okunmaz ve inanılması da vacip değildir.³⁰ Diğer bir görüşe göre âhâd kırâat için "güvenilir bir râvî tarafından sahâbîden tâbîine, oradan da bir sonrakine muttasıl bir senetle nakledilen kırâatler" tanımı yapılmıştır.³¹

1.4.4. Şâz Kırâat

Senedi sahih olmayan kırâat olarak tarif edilir.³² Bu tür kırâatlere "sahih kırâatlerin dışında kalan ve, "mütevâtir kırâatlere özgü üç şarttan birisi eksik olan kırâatlerdir" şeklinde farklı tanımlamalar yapanlar olmuştur.³³

1.4.5. Müdrec Kırâat

Sahâbîlerin tefsîr niyetiyle âyetlerin aralarına yazdıkları ziyadelerdir.³⁴

1.4.6. Mevzû Kırâat

Hiçbir dayanağı olmayan ve asılsız olarak bir kimseye nispet edilen rivâyetlerdir.³⁵

1.5. Kırâat Tefsir İlişkisi

Kırâat ilmi, Kurân-ı Kerîm ilimleri arasında önde gelen bir ilimdir. Rivâyet edilen farklı okuyuşların, farklı manaları içinde barındırmasından dolayı Kur'ân ilimlerine önemli alt yapı oluşturmuş ve katkı sağlamıştır. Kur'ân'da geçen âyetleri ihtiva eden sözcüklerden kimisi, kırâatler aracılığıyla çeşitli tarzlarda okunabilmektedir. Bu çeşitlilik Kur'ân'a hem okuyuş hem de anlam yönünden zenginlik kazandırmaktadır. Bu bağlamda tefsîr ilmi ise Kur'ân-ı Kerîm'e farklı açılardan yaklaşarak onu anlama ve yorumlamada başta gelen ilimler arasındadır. Âyetlerde bulunan farklı kırâatler tefsîr ilminde manaya ulaşmak için delil teşkil etmekte ve farklı yorumlamalara katkı sağlamaktadır. Bu yüzden müfessirler, Kur'ân-ı Kerîm'in âyetlerine anlam verirken kırâat farklılıklarından önemli ölçüde faydalanmışlar ve kırâatler vesilesiyle zengin anlamlara ulaşabilmişlerdir.

³⁰ Suyûtî, *el-İtkân*, I. s. 234.

³¹ Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, s. 61; Akkuş, Murat, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü: "et-Tahrîr ve't-Tenvîr" örneği*, Doktora Tezi, Rize 2014, s. 26.

³² Suyûtî, *el-İtkân*, I. s. 234.

³³ Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, I, 423.

³⁴ Suyûtî, *el-İtkân*, I. s. 234.

³⁵ Sahih olan kırâat ve sahih olmayan kırâatler, senetleri bakımından kırâat çeşitleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Suyûtî, *el-İtkân*, I. s. 234; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kırâati'l-Aşr*, I, s. 8-13; Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, I, 414-423.

Âyetlerde geçen kırâat farklılıklarının hepsi anlama etki etmemektedir. Şöyle ki; kırâatlerde usul ve ferş-i hurûf ile ilgili farklılıklar bulunmaktadır. Usul farklılıkları ferş-i hurûfa göre daha fazladır. Bunlar med, imâle, tahfîf, teshîl, tahkîk, ğunne, ihfâ vb. gibi tecvîde dair hususlardır. Bu özellikler, insanlar için bir kolaylık sağlamakla beraber âyetlerin anlamında herhangi bir etkiye sahip değildirler. Ferş-i Hurûf ile ilgili kırâatler ise kelimelerin harflerindeki hareke değişiklikleri veya kelimelerdeki ziyadeliklerden meydana gelmektedir.³⁶ Bu şekilde olan kırâat farklılıkları usul farklılıklarına göre daha az olmakta ancak birçoğu manaya etki etmektedir. Ferş-i Hurûf ile ilgili kırâat farklılıklarında âyetler açıklanırken manaya anlam yönünden zenginlik katmaktadır.

Âyetlerde lafızların kalıp olarak değişikliğe uğraması veya i'rabında ortaya çıkan kırâat farklılıkları ile âyetlerin farklı yorumlanmasına neden olmaktadır. Bu yüzden kırâat ilmi bir müfessirin bilmesi gereken ilimlerin arasında olmalıdır. Çünkü bu ilim murâd-ı ilâhî'nin ortaya çıkmasını, müşkil olan mananın bir başka kırâatla açıklığa kavuşmasını, âyetteki muhtemel anlamlardan birini tercih etmeye ve bu anlamın te'kîdine yardımcı olmasını, âyetler arasında farklı iki hükmün arasını cem etmesini ve âyetler arasından farklı iki hükmün ortaya çıkmasını sağlar.³⁷ Bu bilgiler ışığında kırâat farklılığından faydalanan müfessir ulemâsından Mekkî b. Ebî Tâlib de *el-Hidâye ilâ Bulûġi'n-Nihâye* adlı tefsirinde bu farklılıkların âyetlere kattığı anlam zenginliğine değinmektedir. Çocukluğundan son demlerine kadar ilimle meşgul olan, birçok eser te'lîf eden ve öğrenci yetiştiren Mekkî, *el-Hidâye ilâ Bulûġi'n-Nihâye* adlı eserini büyük bir titizlikle hazırlamış ve özellikle farklı okunuşları olan kelimelerin birçoğunu belirterek kırâat-anlam ilişkisine değinmiştir. Eserinde geçen kırâat farklılıkları, ikinci bölümde birçok misâle yer verilerek detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

Mekkî b. Ebî Tâlib, ömrünün ilk otuz sekiz yılını Kayravan şehrinde geçirdi. Fakat bu zaman içerisinde Mısır, Mekke ve farklı bölgelerde ilim tahsili için ikamet etti. h. 393 senesinden sonra Endülü's'e hicret ederek ömrünün kalan kısmını Kurtuba şehrinde geçirdi.³⁸ Mekkî'nin hayatının ilk dönemini geçirdiği hicri dördüncü asır, Kayravan'da ciddi kargaşaların yaşandığı, büyük devletlerin yıkılıp yerine istikrarsız ve küçük yönetimlerin geldiği bir döneme tekabül etmektedir. Zikredilen dönemlerde Fars

³⁶ Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, s.145; Çakıcı, İrfan, *Şâz Kırâatler ve Tefsire Etkisi*, Doktora Tezi, Konya 2016, s. 84.

³⁷ Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, s. 188.

³⁸ Mekkî b. Ebî Talib, Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, *el-Hidâye ilâ Bulûġi'n-Nihâye*, Câmî'atü's-Şârika, yy. 2008, I, s. 6-10.

ülkesi Büveyhîler'in, Kuzey Suriye Hamdânîler'in, Mısır ve Şam Akşitler'in, Mağrip ve Kuzey Afrika Fatımîler'in, Endülüs Emevîler'in, Bağdat ve çevresi ise Abbâsîler'in hâkimiyeti altındaydı.³⁹

Mekkî'nin Kayravan'da yaşadığı dönem Kur'ân, hadis ve fıkıh ilimlerinin rağbet gördüğü bir dönemdi. Kayravan şehri, sadece İslâmî ilimlerdeki göz kamaştırıcı üstünlüğüyle değil, aynı zamanda tıp, eczacılık, kimya, ziraat, matematik ve astronomi gibi diğer ilimlerde de büyük bir yere sahipti. Özellikle hicri II. yüzyılda başlayan bu ilmî inkişaf, V. yüzyılın ortalarına kadar sürdü.⁴⁰ O zamanda ilimlerin mekanları Bağdat, Basra ve Kûfe idi. Moğolların Bağdat'ı istilasından sonra buralarda yetişen âlimler Şam'a, Kâhire'ye, Tunus ve Endülüs'e (Kurtuba) hicret etmek zorunda kaldılar.⁴¹ Mekkî'nin ömrünün diğer yarısını geçirdiği Kurtuba şehri ise hem Endülüs İslam devletinin idari başkenti, hem de Arap ve Müslümanların nazarında Avrupa'ya açılan bir medeniyet merkezi hükmündeydi.⁴²

1.6. Mekkî b. Ebî Tâlib Ve Kırâat İlmindeki Yeri

1.6.1. Mekkî b. Ebî Tâlib'in Hayatı

Yaşadığı dönemin önde gelen tefsîr ve kırâat âlimi Mekkî b. Ebî Talib'in ismi tam olarak; Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş Muhammed b. Muhtâr el-Kaysî el-Kayravânî el-Kurtubî el-Mukrî el-Endelûsî'dir.⁴³ Mekkî'nin tek oğlu Muhammed olmasından dolayı ona nispetle "Ebû Muhammed" künyesi ile meşhurdur. Kaynaklar, Mekkî b. Ebî Tâlib'e "el-Kaysî, el-Kayravânî, el-Mağribî, el-Kurtubî, el-Endelûsî" olmak üzere beş nispette bulunurlar. Bunlardan, el-Kaysî, el-Kayravânî, el-Kurtubî nisbetlerini Mekkî'den bahseden bütün kaynaklar ittifakla kaydederler. Mekkî'ye nispet edilen bu isimler yaşadığı yerlere işaret etmektedir.⁴⁴

Mekkî b. Ebî Tâlib hicri 23 Şaban 355 (m. 965) yılında Kayravan'da dünyaya gelmiştir. Mekkî b. Ebî Tâlib aslen Kayravan'lı olup Kayravan'da doğduğu hususunda tabakat yazarları arasında bir ihtilaf bulunmamaktadır.⁴⁵ Mekkî'nin doğum tarihi

³⁹ Himyerî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh b. Abdu'l-Mun'im, *er-Ravdu'l-Mi'târ fî Haberi'l Aktâr*, Dâru'l-Fikr, c. I, Beyrût 1980.

⁴⁰ Kılıç, Servet, *Kırâat İlminde Mekkî b. Ebî Tâlib*, Doktora Tezi, Erzurum 2021, s. 17.

⁴¹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ Buluğî'n-Nihâye*, I, s. 8.

⁴² İbrahim, Ammâr Lebid, *Ebrazu'l-Mezâhiri'l-Umrânîyye fî'l-Endelûs fî Asri'l-Hilâfe*, Mecelletu Midâdi'l-Âdâbi, Libya 1975, s. 453.

⁴³ Mekkî, *el-İbâne an Maâni'l-Kırâât*, s. 66.; Zehebî, İmam Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kayyim, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, ts., XVII, s. 591.

⁴⁴ Kayapınar, Durmuş Ali, *Mekkî İbnü Ebî Tâlib el-Kaysî*, Konya 1986, s. 50-55.

⁴⁵ İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî, *Vefayâtü'l-Â'yân ve Enbâü'z-Zamân*, Dâru's-Sâder, V, Beyrût, s. 274.

konusunda tabakât eserlerinde meşhur kırâat âlimi olan Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî'ye (ö. 444/1053), isnat edilen bir rivâyet vardır. Dânî, Mekkî'nin h. 354 yılında doğduğunu nakletse de tabakât eserleri doğum tarihi olarak h. 355 yılını tercih etmişlerdir.⁴⁶ Mekkî b. Ebî Talib'in babası, asıl adıyla değil de künyesi olan Ebû Talib ile meşhur olmuştur. Fakat Ebû Tâlib'in asıl adı Muhammed'dir. Lakabı ise Hammûş'tur. İbnü'l-Cezerî, Hammûş ismini Hayyûş olarak zikretmiş,⁴⁷ el-Alâm Ziriklî de Hammûş kelimesinin Muhammed'in ismi tasğiri olduğunu nakletmiştir.⁴⁸

Araştırdığımız kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre Mekkî'nin anne-babası, kardeşleri ve ilmi hayatı hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. 13 yaşına kadar Kayravan'da yaşayan Mekkî, ilme önem verilen bir aile ortamında dünyaya geldi. Küçük yaşta ilim tahsil eden Mekkî ilk olarak ilim tahsil etmeye babası Ebû Tâlib Hammûş Muhammed b. Muhtâr'dan ders alarak başladı. Babasından Kur'ân ilimleri ve diğer ilimleri öğrenen Mekkî, babasından sonra Kayravan'da bulunan âlimlerden de daha küçük yaşlardayken ilim öğrendi.⁴⁹ Mekkî b. Ebî Tâlib'in çok erken yaşlardan itibaren ilme merak sarıp bu alana yönelmesi hususunda her ne kadar kaynaklarda bir bilgi geçmese de, bu konuda babasının çok büyük katkılarının olduğu muhakkaktır. Zira Kayravan şehri, o dönem büyük ilmî bir uyanışa sahne olmaktaydı. Mekkî'nin çok genç yaşta yaptığı ilmi yolculukları düşündüğümüzde, onun babası tarafından finanse edilmeden bu tür yollara girişmesinin pek mümkün olmadığı sonucuna varmaktayız. Araştırdığımız kaynaklara göre Mekkî b. Ebî Tâlib Mısır, Mekke, Kudüs ve Endülüs'e ilim tahsili için yolculuklar yapmıştır. Mekkî'nin yapmış olduğu Mısır ve Mekke yolculukları esnasında da meşhur âlimlerden ders aldığı aktarılmaktadır.⁵⁰

Mekkî b. Ebî Tâlib, henüz 13 yaşındayken ilim tahsil etmek için yolculuklara başlamış ve ilk hicretini Mısır'a gerçekleştirmiştir. Bu yolculuğun amacı Mısır'daki âlimlerin rahle-i tedrisatında ilim öğrenmektir. Ancak yapmış olduğu bu hicrette beklemediği olaylarla karşılaşmıştır. Mısır'da ileride kendisinden kırâat dersleri alacağı Ebû't-Tayyib b. Galbûn başta olmak üzere orada bulunan âlimlerle fikir ayrılığına

⁴⁶ Hamevî, Şihâbuddîn Ebû Abdullâh Yakût b. Abdullâh er-Rûmî, *İrşâdu'l-Erîb ilâ Marifeti'l-Edîb, Dâru'l-Ğarbi'l-İslamî*, Birinci baskı, Beyrût 1993, V, s. 2712.

⁴⁷ İbnü'l-Cezerî, Şemsuddîn Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Yusuf, *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye* Beyrût 1971, II, s. 270.

⁴⁸ Ziriklî, Hayruddîn, *el-A'lâm li Eşhûri'r-Ricâlî ve'n-Nisâi mene'l-Arabi ve'l-Muste'ribîn ve'l-Müşterikîn*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrût 2002, VII, s. 286.

⁴⁹ Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr Ala't-Tabakâti ve'l-A'sâr*, TDV yayınları, Thk.Tayyar Altıkulaç, İstanbul 1995, s. 221.

⁵⁰ Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, *el-Keşf an Vucûhi'l-Kıraâti's-Seb' ve İlelihâ ve Hücecihâ ve Mekâyisi'n Nahvi fihâ*, Müessesetü'r-Risâle, thk: Muhyiddîn Ramazan, Üçüncü baskı, Beyrût 1984, I, s. 16.

düşmüştür. Bu sebeple Mısır'dan ayrılmak zorunda kalıp Kayravan'a geri dönmüştür. Mekkî, Kayravan'a dönünce Kur'ân-ı Kerîm, kırâat ve diğer ilimleri öğrenmeye devam etmiştir.⁵¹

Daha 13 yaşında iken ilmi seyahatlere başlayan Mekkî, bu seyahatleri sık sık yapmıştır. Kayravan'dan sonra h. 377 senesinde Mısır'a dönen Mekkî, daha sonra hac farızasını eda etmek üzere Mekke'yi ziyaret eder. Hac farızasını yerine getirince Mekke'den Mısır'a tekrar döner. Mısır'da h. 379 yılında meşhur kırâat hocası İbn Galbûn'un yanında kırâat ilmini öğrenmeye başlar ve h. 379 yılının bir bölümüne kadar bazı kırâatleri öğrenir.⁵² Aynı yıl Kayravan'a dönen Mekkî h. 382 yılında tekrar Mısır'a gelerek daha önceden okuyamadığı kırâatleri tamamlayarak memleketi Kayravan'a döner.⁵³ Kayravan'a dönen Mekkî, burada h. 387 senesine kadar insanlara Kur'ân ve kırâat dersleri verir. Bu sürenin sonunda Mekke'ye giden Mekkî burada dört yıl boyunca ikamet eder ve bu süre zarfında her yıl ara vermeden nafie hac ibadetini yerine getirir. Bununla beraber Mekke'nin önde gelen âlimlerinden de ilim öğrenmeye devam eder.⁵⁴

1.6.2. Mekkî b. Ebî Tâlib'in İlmi Kişiliği

Mekkî b. Ebî Tâlib'in ilimle olan uğraşı henüz küçük yaşlara dayanmaktadır. Bundan dolayıdır ki Mekkî b. Ebî Tâlib'in ilmî kişiliği hakkında bilgi verilebilmesi için onu çocukluk döneminden itibaren ele almaya başlamak yerinde olacaktır. Nitekim Mekkî b. Ebî Tâlib'in ilmî hayatı iki aşamadan oluşmaktadır. Bu aşamaların ilki, onun doğup büyüdüğü ve hayatının ilk otuz sekiz senesini geçirdiği Kayravan şehrindeki ilmî hayatından ibaretti. Öyle ki, Kayravan şehrinde henüz daha on yaşındayken Kur'ân'ı hıfzetmiş, yirmi iki yaşına geldiğinde kırâat ilmini öğrenmişti.

İlerleyen dönem içinde kırâat ilminde derinleşme adına Mısır'a giderek, orada büyük kırâat âlimi Ebû Tayyip b. Galbûn'un (ö. 389/999) tedrisatından geçmiş ve kırâat ilmini ikinci bir defa daha tamamladığında, henüz yirmi sekiz yaşındaydı. Mekkî ilerleyen süreçlerde Mısır'a birkaç kez daha giderek orada ilim öğrenme adına belli dönemler ikamet etmişti. Daha sonra Mısır'a ilâve olarak bu ilmî seyahatlerine Hicaz'ı da ekledi. İlkin Hicaz'a hac yapma kastıyla gitmiş ve dört yılı aşkın bir süre de orada

⁵¹ Hamevî, *İrşâdu'l-Erîb ilâ Marifeti'l-Edîb*, V, s. 2712; İbn Hallikân, *Vefayâtü'l-Â'yân*, V, s. 274; Zehebî, *Ma'rîfetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, II, s. 752.

⁵² Celâl, Yahya Ahmed Salmân, *Kavâ'idü't-Tercîh fî'l-Kırâât 'inde-İmâm Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî*, Kulliyyeti'd-Dirâseti'l-'Ulyâ, Ürdün 2006, s. 51; Zehebî, *Ma'rîfetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, II, s. 751.

⁵³ Ferhad, Ahmed Hasan, *Mekkî b. Ebî Tâlib ve Tefsîru'l-Kur'ân*, Birinci baskı, Dâru Ummân 1997, I. s. 51; Celâl, *Kavâ'idü'd-Tercîh fî'l-Kırââtü 'inde-İmâm Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî*, s. 55.

⁵⁴ Zehebî, *Ma'rîfetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 752.

ikamet ederek, bu zaman dilimini de yine ilim öğrenmeye hasretmişti.⁵⁵ Mekkî'nin hayatının ilk otuz sekiz senesini kapsayan bu dönemi ilimleri elde etme aşaması, bir diğer ifadeyle ilimleri alma süreci olarak nitelendirilebilir.

Mekkî'nin ilmî hayatının ikinci dönemini, memleketi Kayravan şehrinden otuz sekiz yaşında ayrılarak, hayatının son kırk dört yılını geçirdiği Kurtuba'ya yerleşmesi ve vefat tarihine kadar elde ettiği ilmî birikimi orada ders okutup eser telif etme aşaması oluşturmaktadır. Dolayısıyla Mekkî'nin hayatının bu ikinci aşaması, onun uzun yılların sonunda elde ettiği bu ilmî birikimini insanlara öğretme aşaması olarak da nitelendirilebilir.⁵⁶ Hayatının bu ikinci aşamasında Mekkî, Kurtuba'ya Muzaffer b. Ebû Âmir'in (ö. 399/1008) hüküm sürdüğü hicri üç yüz doksan üç senesinde gelmiş, dönemin Kurtuba kadısı olan İbn Zekvân el-Kâdî'nin (ö. 413/1022) dikkatini çektiği zamana kadar da kimse ona aldırış etmemişti. Ta ki İbn Zekvân, Mekkî'nin ilimdeki mümtaz yerini anlayınca, onu Câmiu'l-Mescid'de insanlara ders vermesi için görevlendirdi. Bu süreçten sonra Mekkî'nin ilmî hizmeti, onun insanlar arasında tanınip bilinmesine neden oldu. Sürecin sonunda da insanlar ona ilim öğrenmek için ülkenin değişik yerlerinden gelmeye başladılar. Mekkî, ilerleyen süreç içinde bu caminin namaz ve hutbe işlerini de üstlenerek ölümüne kadar bu görevini devam ettirdi."⁵⁷

Mekkî b. Ebî Tâlib'in ilmi yolculukları çocukluğundan h. 393 senesine kadar Mısır, Mekke ve memleketi Kayravan arasında gerçekleşmiş ve h. 393 senesi Mekkî'nin ilmi yolculuklarının kırılma noktasını teşkil etmiştir. Zira o yılın Recep ayında ilk defa memleketi Kayravan'dan Endülüs'e giderek Kurtuba şehrinin Nuhayle isimli camii'nde insanlara kırâat ve İslâmî ilimleri okutmaya başladı.⁵⁸ Burada insanların Mekkî'ye rağbeti arttı. Böylelikle Mekkî b. Ebî Tâlib, tarihteki asıl şöhretine Endülüs'te kavuşmuş oldu. İnsanların birçok alanda bilgi sahibi olan Mekkî b. Ebî Tâlib'e rağbeti Benî Âmir Devleti sultanı Muzaffer Abdülmelik b. Ebû Âmir'in'de (ö. 399/1008) dikkatini çeker. Sultan Muzaffer Abdülmelik b. Ebû Âmir onu ez-Zahire Camii'ne görevlendirir. Mekkî, Benî Âmir devletinin zayıflama dönemine kadar bu Cami'de kırâat öğretme görevine devam eder. Mekkî b. Ebî Tâlib sadece kırâat ilminde değil, bunun yanında fıkıh, tefsîr, hadis, Arap dili, edebiyat, şiir, kelam, felsefe, rüya tabiri, tarih ve bunun gibi daha

⁵⁵ Kılıç, *Kırâat İlminde Mekkî b. Ebî Tâlib*, s. 27.

⁵⁶ Ferhad, *Mekkî b. Ebî Tâlib ve Tefsîru'l-Kur'ân*, s. 87.

⁵⁷ İbn Beşkuvâl, *es-Sıla fî Târîhi'l-Eimmeti'l-Endelûs ve Ulemâihim ve Muhaddisihim ve Fukahâihim ve Udebâihim*, Kâhire 1989, II, s. 632.

⁵⁸ Ebû Sakar, *İslâm Hüsnî, İhtiyârü Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî fî Kitêbihî el-Keşf 'an Vücûhi'l-Kırâati's-Seb' ve 'ilelihâ, el-Câmi'atü'l-İslâmiyye*, Gazze 2013, s. 14.

birçok ilimde de bilgi sahibi bir âlimdi.⁵⁹ Bu kadar farklı ilimleri kendisinde cemedebildiği için muasır âlimlerden Mahmud Muhammed el-Hantûr, Mekkî hakkında yazdığı makalesinde onu, "Âlimun Mevsûiyyun/Ansiklopedik Âlim" olarak tavsif etmiştir.⁶⁰

Mekkî'nin söz konusu ilimlere olan derin vukûfiyeti nedeniyle, yukarıda saydığımız ilimler hakkında âlim olduğu bilinmekle beraber, onun İslâmî ilimlerin daha çok hangi alanında mütehassıs olduğu mevzuu hakkında da farklı görüşlerin olduğunu müşahade etmekteyiz. Bu duruma örnek olarak İbn Beşkuvâl (ö. 579/1183) kitabında Mekkî'yi tanıtırken, onun Arap dili ve Kur'ân ilimleri konusunda uzman olduğunu zikrederken,⁶¹ Kadı İyâz (ö. 543/1149), Mekke'yi fakih edip ve kırâatçı olarak zikretmiştir.⁶² Tarihçi Humeydî (ö. 488/1095) onu kırâat konusunda zamanının imamı olarak tavsif ederken,⁶³ bir diğer meşhur tarihçi ed-Dabbî ise (ö. 599/1203) onun kırâatçı kimliğine ek olarak, nahivci ve edip kimliğine atıf yapmıştır.⁶⁴ Muasır tarihçi Tağrıberdî (ö. 874/1470) Mekkî'yi imam, âlim ve son olarak da muhaddis olarak zikrederek, bir bakıma bununla da Mekkî'nin hadisçi yönüne işaret etmek istemiştir.⁶⁵ Yine tarihçi Yakût el- Hamevî (ö. 626/1229), Mekkî'yi ilimlerde "Ehli Tefennun" olarak zikrederken,⁶⁶ tarihçi Zehebî (ö. 748/1348) bir kitabında onu, "Viâu'l-İlm/İlmin Kabı",⁶⁷ bir diğer kitabında ise "el-Mukrî, Sâhibu't-Tesânîf" olarak zikretmiştir.⁶⁸ Bizce Mekkî'nin ilmi kişiliği hakkında en anlamlı değerlendirmeyi tarihçi İbn Beşkuvâl'la (ö. 578/1183) yine bir diğer meşhur tarihçi el-Kıftî (ö. 645/1248) yapmışlardır. Mekkî b. Ebî Tâlib hakkında bu iki müellif, eserlerinde birbirine benzer değerlendirmede bulunarak şöyle demişlerdir; "Allah dil ve Kur'ân ilimlerinde onu, "Ehl-i

⁵⁹ Nâsirî, Abdulazîz, *Menhecû'l-İmam Mekkî b. Ebî Tâlib fî Tefsîrihi "el-Hidâye İlâ Bulûğu'n-Nihâye"*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Câmîatu Ebîbekr Belkâid, Cezâyir 2015-2016, s. 85.

⁶⁰ Hantûr, Mahmud Muhammed, *Vekâiu'n-Nushi İnde Mekkî b. Ebî Tâlib*, Havliyyetu Merkezi'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye, Tahran 2010, s. 90.

⁶¹ İbn Beşkuvâl, *es-Sıla fî Târîhi'l-Eimmeti'l-Endelûs ve Ulemâihim ve Muhaddisihim ve Fukahâihim ve Udebâihim*, II, s. 631.

⁶² Kadı İyâd, Ebû'l-Fazl el-Yahsûbî, *Tertîbu'l-Medârik ve Takrîbu'l- Mesâlik*, c. III, s. 737.

⁶³ Humeydî, Muhammed b. Futuh b. Abdullâh, *Cezvetu'l-Muktebis fî Zikri Vilâti'l-Endelûs*, Dâru'l-Misriyyeti, Kâhire 1966, III, s. 351.

⁶⁴ Dabbî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Yahyâ b. Ahmed b. Amîre, *Buğyetu'l-Multemis fî Târîhi Ricâli Ehli'l-Endelûs*, birinci Baskı, Dâru'l-Kutubi'l-Lübnânî, Beyrût 1989, II, s. 469.

⁶⁵ Zâhirî, Ebû'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrıberdî el-Atâbekî el-Yeşbugavî, *en-Nucûmu'z-Zâhira fî Mulûki Mısır ve'l-Kâhira*, XVIII, Vizâratu's-Sekâfeti, Mısır 1963, V, s. 41.

⁶⁶ Hamevî, Ebû'r-Ridâ Ahmed b. Ömer, *İrşâdu'l-Erîb ilâ Marifeti'l-Edîb*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Riyâd 1986, XIX, s. 591.

⁶⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XVII, s.591.

⁶⁸ Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, II, s. 600.

Tebehhur/İlimlerde derin bilgi sahibi kişi olmakla nimetlendirdi. O, güzel ahlak ve anlayış sahibi olup, dînî meseleler konusundaki derin anlayışıyla da gâyet üstün bir kişilikti. Kur'ân ilimleri sahasında telif eserlerinin fazla oluşundan dolayı çok takdir topladı. Kırââtü's-Seb'a'yı güzel okuyan ve aynı zamanda bu kırâatlerin manalarını da iyi bilen biriydi. Sonraları Kurtuba camii'nde kırâat okutmak için oturdu. Birçok topluluk onun ilminden faydalanarak Kur'ân tilâvetlerini geliştirdiler. Bu yüzden Kurtuba'da şöhreti ve kıymeti arttı. Bunların yanında ayrıca Mekkî, dindar, mütevazı, fazilet ehli olup, duasının kabulü ve salih kişiliğiyle meşhur oldu."⁶⁹ Evet, gerçekten de istisnasız olarak terâcim kitaplarının Mekkî'nin ilmî kişiliği hakkında ittifak ettiği tek husus, onun "Mukrî", yani kırâat âlimi olmasıdır.

Zira Mekkî, dilci, fıkıhçı ve hadisçi kimliğinin ötesinde, kırâat ilmine olan derin vukûfiyetiyle temayüz etmiş bir âlimdir. Bu duruma İbn Hallikân, Mekkî'nin Kur'ân ve kırâat ilimleri alanında telif ettiği meşhur kitaplarını zikrettikten sonra; "Mekkî'nin Kur'ân ilimleri, kırâat imamlarının ihtilafları ve kırâatler alanında çok kitapları vardır. Eğer sözün uzamasından korkmasaydım, muhakkak onların tümünü zikrederdim."⁷⁰ diyerek, Mekkî'nin Kur'ân ilimleri sahasında yazdığı eserlerinin sair alanlarda telif ettiği eserlerden sayıca daha fazla olduğuna işaret etmek istemiştir.

Mekkî b. Ebî Tâlib'in kendisi de, adeta kırâat ilmindeki yeterliliğini teyit edercesine, *el-Keşf an Vucûhi'l- Kırâât* isimli kitabının mukaddimesinde, kırâatlere dair yazdığı *et-Tebşıra* isimli kitabından alıntı yaparak, şöyle bir değerlendirmede bulunmaktadır; "*Kırâat ilmiyle ilgili eserlerde eğer bu ilme dair sair farklılıklara, değişik görüşlere, bu ilmi öğrenmek isteyenler nazarında anlaşılması zor olan ilmî mevzuları onların anlayışlarına yaklaştıracak açıklamalara, uzunluğu yüzünden öğrenilmesi halinde kişiye bir fayda sağlamayan kırâat meselelerini kısaltarak, onları anlaşılır kılan açıklamalara değinilmemiş olsaydı, sözünü ettiğimiz bütün bu meselelerde muhakkak bize bir iş düşerdi. Şükür ki bizden önce gelen selef-i salihinin - Allah onların tümüne rahmet etsin bu konular da telif ettikleri eserler, yeterli ve ikna edici olduğundan, bu meselede bize onların ilimdeki fazilet ve üstünlüklerini itiraf etmek düşer.*"⁷¹

⁶⁹ Kıftî, Cemâlüddîn Ebî'l-Hasan Ali b. Yusuf, *İnbâhu'r-Ruvât Alâ Enbâhi'n-Nuhât*, thk: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, birinci Baskı, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kâhire 1981, III, s. 313-316; İbn Beşkuvâl, *es-Sıla*, I, s. 599.

⁷⁰ İbn Hallikân, *es-Sıla li-İbn Beşkuvâl*, V, 277.

⁷¹ Mekkî, *el-Keşf an Vucûhi'l-Kırâati's-Seb'* ve *İlelihâ ve Hiccehâ*, I, s. 16; Kılıç, *Kırâat İlminde Mekkî b. Ebî Tâlib*, s. 29-30.

Mekkî'nin kırâatçi yönünün doğal bir sonucu olarak, kendisi aynı zamanda kırâat ilminin rükünlerinden biri sayılan tecvîd ilminde de mümtaz bir yere sahiptir. Onun, *er-Riâye* isimli tecvîd alanında yazdığı eseri, kendi devrinde o zamana kadar yazılmış ilk eser olma özelliğini taşımaktadır.⁷² Mekkî'nin kırâat ilminin Endülüs'te yayılmasında da büyük bir tesiri vardır. Nitekim büyük kırâat imamı İbnü'l-Cezerî de (ö. 833/1430) bu noktaya şöyle dikkat çekmiştir; *"Hicri dördüncü yüzyılın başlarına kadar kırâat ilmine dair ne Endülüs'te ne de Garp'ta bir şey vardı. Daha sonra Mısır'da kırâatleri rivâyet eden kimseler, Mısır'ı terk ederek Endülüs ve Mağrip'e gittiler. Ebû Ömer et-Talemnekî (ö.429/1038), -Ravdâ müellifi- kırâatleri Endülüs'e ilk sokan kişiydi. Daha sonra onu, hicri dört yüz otuz yedide vefat eden ve aynı zamanda, "Tebşıra, Keşf" ve bunların dışında da eser sahibi olan Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî takip etti."*⁷³

Birçok ilimde öne çıkan Mekkî, ilmiyle amel eden duası kabul olan güzel ahlakıyla insanların gönlünü fetheden bir kişiliğe sahipti. Kendisiyle üç yıl komşuluk yapan Ebû Ömer Ahmed b. Mehdî el-Mukrî (ö.429/1038) Mekkî hakkında: *"Mekkî, Kur'ân ilimlerini derinlemesine araştırmayı seven, ilim için çok yolculuk yapan, ahlakı ve anlayışı güzel olan, dini yaşayan, akıllı ve zeki birisiydi. Sesi ve tecvîd ilmi güzel olan ve Kur'ân ilimleri dışında farklı ilimlere sahip edepli iyi Müslüman olduğunu"* dile getirmiştir.⁷⁴ Mekkî b. Ebî Tâlib iki Muharrem cumartesi günü h. 437'de Kurtuba'da vefat etmiştir. Ölüm tarihi olan h. 437 tarihi, Miladi 20 Temmuz 1045 senesine denk gelmektedir. Tabakaât kitaplarında Mekkî'nin vefat tarihiyle ilgili bir ihtilaf bulunmamakta olup hepsi aynı tarih üzerinde mutabıktırlar. Mekkî'nin cenaze namazını oğlu Ebû Tâlib Muhammed kıldırılmış ve er-Rebâs mezarlığına defnedilmiştir.⁷⁵

1.6.3. Mekkî b. Ebî Tâlib'in Ders Aldığı Hocaları

Mekkî b. Ebî Tâlib'in birçok ilimle meşgul olması haliyle ders aldığı hocaların sayısını da arttırmaktadır. Bundan dolayı Mekkî'nin söz konusu ilimleri tahsil etme adına, başta kendi memleketi Kayrevân olmak üzere Mısır, Hicaz ve Endülüs'te çok sayıda hocadan ders aldığı mevcut kaynaklardan anlaşılmaktadır. Ahmed Hasan Ferhat, Mekkî'nin tefsirciliği hakkında hazırladığı tezinde, insanların Mekkî b. Ebî Tâlib'den dersler okuduğunu ayrıca birçok âlimle de ilmi görüşmeler yaptığını kaydetmiştir.⁷⁶

⁷² Rebî Mahmûd, Abdullâh, "Asvâtu'l-Arabî ve'l-Kur'ân'il-Kerîm: Menhecu Dirâsetihâ ve Te'lîmihâ 'İnde Mekkî b. Ebî Tâlib", Mecelletu Kulliyeti'l-Lugati'l-Arabî 1980, s. 54.

⁷³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, s.34.

⁷⁴ Muhaysin, Muhammed Sâlim, *Mu'cemu'l-Kur'ân 'İberu't-Târîh*, Dâru'l-Cîl, Lübnân 1992, II, s. 250.

⁷⁵ İbn Hallikân, *Vefayâtü'l-Â'yân*, V, s. 275; Zehebî, *Ma'rîfetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 221; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVII, s. 591; Muhaysin, *Mu'cemu'l-Kur'ân 'İberu't-Târîh*, II, s. 250.

⁷⁶ Ferhad, *Mekkî b. Ebî Tâlib ve Tefsîru'l-Kur'ân*, s. 54.

Mekkî, *er-Riâye li-Tecvîdi'l-Kırâa* adlı eserinde ders okutacak ve kendisinden nakilde bulunulacak kimsede olması gereken vasıflar ile ilgili bir başlık açması Mekkî'nin, ders okuyacağı hocalarını rastgele değil, belki kendisinin belirlediği ölçülere göre seçtiği kanısına varılmaktadır. Zira Mekkî, bahsedilen özellikleri eserinde şu şekilde dile getirmektedir:

"Kur'ân talebesinin, Kur'ân'ın kırâati, nakli ve zaptı için Kur'ân ilimleri konusunda bilgili, takva sahibi ve dindar olan, Arapça ilmine nüfuz eden, meşhur imamlardan ilmi doğru bir şekilde nakleden kimseleri tercih etmesi gerekir. Kur'ân muallimi için Kur'ân ilimlerinde bilgi ve nakil konusunda salim doğru bir din anlayışıyla Kur'ân'ın lafızlarını aktarmak için Tecvîd ve Arapça ilmine nüfuz etme yeteneği bir araya geldiğinde, onun imameti vacip, ilmî kişiliği de kemâle ermiş olur."⁷⁷

1- Mekkî'nin hocalarından ilki olan el-Mâliku'l-Asğâr diye bilinen, Ebû Muhammed Abdullâh b. Ebî Zeyd el-Kayrevânî'dir.⁷⁸ el-Kayravânî, h. 310'da Kayrevân'da doğmuş h. 386'da da doğduğu şehirde vefat etmiştir. el-Kayrevânî Maliki mezhebine mensup olup fıkıh alanında ön plana çıkmıştır. Maliki mezhebinin batıda yayılmasına ve gelişmesine büyük katkılar sağlamıştır. Zeyd el-Kayrevânî'nin hayatı hakkında detaylı bilgiler bulunmamakla birlikte, onun Kur'ân hafızı olup, fıkıh, tefsîr ve hadis alanında kırka yakın telif eseri olduğu bilinmektedir. Zeyd el-Kayrevânî ile ilgili dikkat çeken hususlardan biri de Maliki fıkıhı ile yaptığı çalışmalarla kendi zamanının adeta bir otoritesi haline gelerek, *er-Risâle* adlı kitabı telif etmiş olmasıdır. Söz konusu eser Maliki fıkının usulüne dair o zamana kadar yazılmış ilk telif eser olma özelliğini taşımaktadır.⁷⁹

Mekkî b. Ebî Tâlib, Zeyd el-Kayrevânî'den özellikle fıkıh ve tefsîr alanında dersler almıştır. Kadı İyâz'ın el-Kayrevânî hakkındaki şu sözleri onun ne derece bir ilme sahip olduğunu gözler önüne sermektedir: "*Din ve dünya meselelerinde otorite oldu. Dört bir taraftan kendisine ilim için gelindi. Ondan ilim alanların sayısı çoğaldı. Kayravann şehri onun eserleriyle doldu. Mâlikî Asğâr diye tanındı. Mekkî'nin fıkî anlayışı ve bu konudaki rivâyetlerinin hepsi ona aitti.*" Hicrî 386'da vefat etti.⁸⁰

⁷⁷ Mekkî, *er-Riâye li-Tecvîdi'l-Kırâa*, yy. ts. s. 231.

⁷⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XVII, s. 10.

⁷⁹ Ahsâî, Ahmed b. Müşerref el-Mâlikî, *Akîdetu's-Selef Mukaddimetu İbn Zeyd el-Kayrevânî li-Kitâbihi'r-Risâle*, Dâru'l-Âsime, Riyad 1993, c. I, s. 7.

⁸⁰ İbnü'l-İmâd, Abdülhay Ebu'l-Fellâh b. Ahmed b. Muhammed, *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, thk. Abdulkadir el-Arnâvut, Mahmut el-Arnâvut, Birinci baskı, Dâru İbn Kesîr, Beyrût 1986, IV, s. 477.

2- Mekkî b. Ebî Tâlib'in hocalarından bir diğeri, Kayrevân şehrinden olan ve "el-Kâbisî" diye bilinen Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Halef el-Meâfirî el-Kayrevânî'dir. Hicri 324'de dünyaya gelen ve doğuştan âmâ olan el-Meâfirî, kendi zamanının fıkıh alanında söz sahibi önde âlimlerindendir. Ayrıca hadis hafızı da olan el-Kâbisî, hadis metinleri, senetleri ve bu ilimle ilgili bütün meselelerde de öncü sayılan biriydi. Mekkî, bu hocasından hadis ve kırâat alanında birçok dersler almıştır. Hâtim et-Trablûsî (ö. 469/1076), el-Kâbisî'nin takva yönünü de ön plana çıkararak onun hakkında şunları söylemiştir: *"Zühd ve verâ sahibiydi. Kayrevân'da, onun fazilet ve üstünlüğünü itiraf etmeyen hiç kimseyi görmedim."*⁸¹ Aynı şekilde Ebû Amr Osmân ed-Dânî de (ö. 444/1053) el-Kâbisî için şu ifadeleri kullanmıştır: *"Kayrevân'da uzun bir süre insanlara dersler verdi. Daha sonra âlim arkadaşlarından bazıları el-Kâbisî'yi, o dönemin sultanına ders vermesi için ikna etmeye çalıştılar tüm bu çabalar neticesinde sultana ders vermeyi kabul etti."*⁸² 79 yaşına gelen el-Kâbisî h. 403'te vefat etti. el-Kâbisî de her âlim gibi ardında birçok eser bırakmıştır. Bunların önemlilerinden bazıları şunlardır; *el-Mümeħhed fi'l-Fıkh, Kitâbü'l-Munkız min Şübehi't-Te'vîl, Kitâbü'l-Münebbih li'l-Fâtın min Ğavâ'ili'l-Fiten, Kitâbü'l-Menâsik ve Akâid*.⁸³

3- el-Kazzâz diye bilinen Muhammed b. Cafer Ebû Abdullâh et-Temîmî en-Nahvî el-Kayrevânî de Mekkî b. Ebî Tâlib'in hocalarındandır. Kaynaklarda doğum tarihine ilişkin herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Fakat mevcut kaynaklara göre h. 412'de vefat ettiği bilinmektedir.⁸⁴ Ayrıca önemli tarihçilerin birkaçına göre el-Kazzâz, vefat ettiğinde doksan yaşına yaklaşmıştı.⁸⁵ Bu durumda el-Kazzâz'ın yaklaşık h. 322 senesinde doğduğu varsayılabilir.⁸⁶ el-Kazzâz'ın ilmi hayatına bakıldığında nahiv ve lügat ilminde ön plana çıktığı görülmektedir. Nitekim dil alanında kaleme almış olduğu *el-Câmi' fi'l-Luga* adlı eseri, bu alanda yazılmış en hacimli eser olma özelliğine sahiptir.⁸⁷ Mekkî bu hocasından, üç ciltten oluşan *Kitâbu'z-Zâ* adlı bu eseri ve *Kitâbu'l-Hurûf fi'n-Nahv* adlı eserini bizzat kendisinden dinleyerek ders almıştır.⁸⁸ Aynı şekilde

⁸¹ Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, IV, s. 1079.

⁸² Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, I, s. 576.

⁸³ Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Muellifin*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût ts., VII, s. 194.

⁸⁴ Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât Alâ Enbâhi'n-Nuhât*, III, s. 84-86; Hamevî, *İrşâdu'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-Edîb* XVIII, s. 105; İbn Hallikân, IV, s. 9.

⁸⁵ Suyûtî, *Buğyetu'l-Vuat fî Tabakâti'l-Luğaviyyin ve'n-Nuhât*, thk: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Birinci baskı, İsâ el-Bâbî, Dimeşk 1963, c. I, s. 71; Hamevî, *İrşâdu'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, XVIII, s. 105.

⁸⁶ Ahsâî, *Akîdetu's-Selef Mukaddimetu İbn Zeyd el-Kayrevânî li-Kitâbihi'r-Risâle*, s. 8.

⁸⁷ Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât Alâ Enbâhi'n-Nuhât*, III, s. 83.

⁸⁸ İşbîlî, İbnu'l-Hayr, *Fihristu İbni'l-Hayr el-İşbîlî*, thk: Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Mahmud Avvâd Ma'rûf, Birinci baskı, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Tunus 2009, s. 444.

el-Kazzâz'ın dil alanında yazdığı, *el-Musellis fi'l-Luğa* adlı eseri de müellifin bilinen eserleri arasındadır.⁸⁹

4- Mekkî b. Ebî Tâlib'in ders aldığı önemli hocalarından bir diğeri ise Ebû Bekir el-Üdfüvî diye bilinen, Muhammed Ebû Bekir b. Ali b. Ahmed el-Üdfüvî el-Mısırî (ö. 388/998)'dir. Ebû Bekir el-Üdfüvî h. 304'te doğup, h. 388'de vefat etmiştir.⁹⁰ Bu hocanın "el-Üdfüvî" olarak bilinmesinin sebebi Mısır'ın Asvân şehrine yakın Saîd kentinin "Üdfüv" bölgesinden olduğundan, oraya nispetle kendisine "el-Üdfüvî" denmiştir. Söz konusu bu âlim özellikle mukrî, nahiv ve tefsîr alanlarında ön plana çıkmıştır. Mevcut kaynaklarda Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın (ö. 338/949), Ebû Bekir el-Üdfüvî'nin hem arkadaşı, hem de hocası olduğu bilgisi yer almaktadır. Ebû Bekir el-Üdfüvî Nafî kırâati Verş rivâyetinde oldukça mahir olması, onu uzun süre kırâat dersleri vermesini sağlamıştır.⁹¹ Ebû Bekir el-Üdfüvî'yi ilmi alanda adından söz ettiren bir diğer özellik ise, tefsîr alanında telif etmiş olduğu yüz yirmi ciltten meydana gelen *el-İstiğnâ* adlı eserinin, tefsîr alanında yazılmış en hacimli eser olmasıdır.⁹² Söz konusu bu eseri ön plana çıkaran bir diğer husus da birbirinden farklı ilimleri bir araya toplamasıdır.⁹³

Ulaşılabilen kaynaklara göre Sultan Selahaddîn Eyyûbî'nin (ö.588/1193) meşhur veziri olan Kâdî el-Fâzl Abdurrahim b. Ali el-Bîsânî'nin (ö.596/1200), *el-İstiğnâ* hakkında şunları söylediği aktarılmaktadır: "*Kendilerinden fayda umulan kitaplar üç tanedir. Bunlar, Kitâbu'l-İstiğnâ, Resâilu-İhvânî's-Safâ ve Meânî'l-Ferrâ'dır.*"⁹⁴ Nahiv alanı ile ilgili olan *el-İmtâ fî Ahkâmî's-Semâ* adlı eser de Ebû Bekir el-Üdfüvî'nin telif etmiş olduğu eserleri arasındadır.⁹⁵ Ebû Amr Osmân ed-Dânî de Ebû Bekir el-Üdfüvî'nin ilmi kişiliğini överek şunları kaydetmiştir; "*Arap dili ve bu dilin manaları hususundaki kuvveti, meseleler karşısındaki güzel vukûfiyeti, dilinin doğruluğu, ilmi genişliği ve zekâ üstünlüğüyle beraber Nafî kırâatinin Verş rivâyetinde, zamanının tek imamıydı.*"⁹⁶ Mekkî b. Ebî Tâlib, bu hocasından Nafî'nin Verş kırâatini okuma fırsatını bulmuş, yazdığı tefsîr kitabında da kaynaklarının ilk sırasına hocasının *el-İstiğnâ* adlı

⁸⁹ Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât Alâ Enbâhi'n-Nuhât*, III, s. 84.

⁹⁰ Bağdâdî, İsmâîl Paşa, *Hediyyetu'l-Ârifîn Esmâu'l-Muellifîn ve Âsâru'l-Mûsannifîn*, Muessesetu't-Târîhi'l-Arabî, İstanbul 1955, II, s. 56.

⁹¹ Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, X, s. 305.

⁹² Suyûtî, *Buğyetu'l-Vuat fî Tabakâti'l-Luğavî ve'n-Nuhât*, II, s. 54.

⁹³ Firûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb, *el-Bulğa fî Terâcimi Eimmeti'n-Nahv ve'l-Luğa*, thk: Muhammed el-Misrî, birinci baskı, Dâru Saduddîn, Kâhire 2000, s. 277.

⁹⁴ Firûzâbâdî, *el-Bulğa fî Terâcimi Eimmeti'n-Nahv ve'l-Luğa*, s. 278.

⁹⁵ Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, X, s. 305.

⁹⁶ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, II, s. 198-199.

eserini koymuş ve yine hocasından Ebû Ca'fer en-Nehhâs'ın kitaplarını da dinleme imkânı bulmuştur.⁹⁷

5- Mekkî'nin kendisinden ders aldığı hocalarından biri de İbn Galbûn ve bu âlimin oğlu olan Ebu'l-Hasan Tâhir b. Galbûn'dur. Baba oğul olan bu iki âlim, Mekkî'nin Mısır'daki hocalarının en önemlilerinin başında gelmektedir. İbn Galbûn'un asıl adı, Abdu'l-Mun'im b. Ubeydullah b. Galbûn b. el-Mübârek Ebü't-Tayyip el-Halebî'dir. İbn Galbûn h. 309'da Halep'te doğmuş, daha sonra Mısır'a gelip yerleşmiş ve h. 389'da Mısır'da vefat etmiştir. Mevcut kaynaklarda İbn Galbûn'nun aslen Halepli olduğu, Mısır'da uzun bir süre yaşadktan sonra orada vefat ettiğinden, Mısırlılar onu kendilerinden biri olarak kabul etmişlerdir.⁹⁸ Ebû Amr ed-Dânî onun hakkında şöyle demiştir: "*Kırâatlerin zaptı konusunda hafız, iffet sahibi, zühd ve fazilet ehliendir. Tarih h. 389'u gösterdiğinde Mısır'da vefat etti.*"⁹⁹ Daha çok kırâat ilminde büyük bir âlim olan İbn Galbûn, yine bu alanda yazdığı *el-İrşâd fi's-Seba'* adlı eseri de meşhurdur. Sesinin gür oluşuyla tanınmış, aynı zamanda hadis rivâyetlerinde de bulunarak kendisinden de birçok kimse ilim almıştır.¹⁰⁰ İbn Galbûn'un kırâat ilminde büyük bir âlim olması Mekkî'nin kendisinden kırâat ilmine dair birçok dersler almasını salık vermiştir. Nitekim Mekkî *et-Tebsıra fi'l-Kırâati's-Seb'* isimli eserinin baş taraflarında hocası İbn Galbûn'dan rivâyetlerde bulunmuştur.¹⁰¹ İbn Galbûn'un oğlu Ebu'l-Hasan Tâhir b. Galbûn'a gelince, onun da asıl adı Tâhir b. Abdu'l-Mun'im b. Ubeydullah b. Galbûn el Mübârek Ebu'l-Hasan el-Halebî'dir. O da tıpkı babası gibi ilmi kırâatte üstat, rivâyetleri güvenilir, eserleri itibarıyla kırâat ilminde hüccet, Ebû Amr Osmân ed-Dânî'nin hocası ve *et-Tezkira fi'l-Kırâati's-Semân* adlı eserin de müellifidir. Dânî onun hakkında: "*Dilinin doğruluğu ve faziletiyle beraber ilmî ve meseleler karşısındaki derin anlayışıyla zamanında onun gibisi görülmediğini*" ifade eden övme cümlelerini kaydetmiştir. Ebu'l-Hasan Tâhir b. Galbûn h. 399'da Mısır'da vefat etti."¹⁰² Mekkî b. Ebî Tâlib, söz konusu âlimin babasından ders aldığı gibi bu hocasından da hem ders almış, hem de kırâat ilminde ondan rivâyetlerde bulunmuştur.

6- Mevcut kaynaklardan edinilen bilgilere göre Mekkî'nin Mısır'da ders okuduğu hocalarından bir diğeri Ebû Adî el-Mısırî lakaplı Abdu'l-Azîz b. Ali b. Ahmed b. Muhammed b. İshâk b. el-Ferec Ebû Adî el- Mısırî'dir. İbnu'l-İmâm olarak da bilinen, el-

⁹⁷ Ferhad, *Mekkî b. Ebî Tâlib ve Tefsîru'l-Kur'ân*, s. 171-172.

⁹⁸ Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, II, s. 677.

⁹⁹ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, I, s. 419-420.

¹⁰⁰ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zehab*, IV, s. 478.

¹⁰¹ Ferhad, *Mekkî b. Ebî Tâlib ve Tefsîru'l-Kur'ân*, s. 59.

¹⁰² İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, I, s. 307-308.

Mısırî, mukrî, muhaddis, rivâyeti sağlam, şeyhu'l-kurrâ ve kırâat alanında Mısırlıların dayanak noktası olup, doğru sözlü ve verâ sahibi bir âlimdi. Bu zat aralarında Mekkî'nin de olduğu İbn Galbûn'un oğlu Tâhir b. Galbûn'la Ebû Ömer et-Talemnekî büyük âlimlerin de hocası olup, kırâatte Mısırlıların Nâfi'nin Verş rivâyetinde mâhir bir imamıdır. Öğrencisi Tâhir b. Galbûn onun kırâatteki mahirliğini şu sözlerle ifade etmiştir; "*Nafî' kırâatinin Verş rivâyetinde kendisini ispat etmiş biridir.*"¹⁰³ Bundan dolayıdır ki Ebû Adî el-Mısırî kanalıyla gelen ve en yalın haliyle rivâyet edilen Verş rivâyetinin, en sağlam tarik olduğu zikredilmiştir. Mekkî'nin kendisi de hocasından Verş rivâyetini müşâfehe yoluyla dinlemiştir. el-Mısırî h. 381'de vefat etmiştir.¹⁰⁴

7- Mekkî, hac farızasını yerine getirmek için Hicaz'a gittiği esnada kendisinden ders okuma imkânı bulduğu hocalarından biri de Ebû'l-Hasan Ahmed b. Furâs el-Abkasî'dir.¹⁰⁵ Aynı zamanda Ebû Tâhir Muhammed b. Muhammed b. Cibrîl el-Uceyfi, Ebû'l-Kâsım es-Sekatî, Ebu'l-Hasan b. Zurayki b. el-Bağdâdî, Ebû Bekir b. Ahmed b. İbrahim el-Mervezî ve Ebu'l-Abbas es-Sevî gibi büyük âlimlerden de dersler okumuştur.¹⁰⁶ Yanı sıra aralarında muhaddis ve fukahaların da olduğu Ebû'l-Fazl Ahmed b. Umrân el-Herevî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Zekeriyâ el-Busrî, Abdurrahmân b. Ali el-Abbâsî, Ebû'l-Hasan el-Mutûî, Sıdk b. Ahmed er-Rakkî gibi birçok âlimden ders okumuştur.¹⁰⁷ Mekkî b. Ebî Tâlib'in ilim talep etmek için son derece gayretli oluşu çeşitli bölgelere seyahat ederek birçok hocadan ders alma imkânını elde ettiği daha önce zikredilmişti. Son olarak kendilerinden ders aldığı İspanya bölgesindeki hocalarına da değinmek yerinde olacaktır.

8- el-Muterrîf künyesiyle bilinen Abdurrahmân b. Osmân b. Affân el-Kuşeyrî Mekkî'nin bu bölgedeki ilk hocalarındandır. Aynı şekilde Ebû Amr Osmân ed-Dânî'nin de kendisinden ders okuduğu el-Muterrîf h. 304'te Kurtuba'da doğmuştur.¹⁰⁸ Hadis rivâyeti konusunda sikâ olup, râvirlerinin arasında Ebû Amr el-Mukrî, Ebû İshâk b. Şanzîr'le müellif Mekkî de gelmektedir. Hicri 395 senesinde yine Kurtuba'da vefat etmiştir.¹⁰⁹

¹⁰³ Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, I, s. 661-662.

¹⁰⁴ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, I, s. 355.

¹⁰⁵ İbn Beşkuvâl, *es-Sılatü li-İbni'l-Beşkuvâl*, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyyî, birinci baskı, Kahire 1989, I, 275 I, s. 205; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XVII, s. 519.

¹⁰⁶ İbn Beşkuvâl, *es-Sıla fî Târîhi'l-Eimmeti'l-Endelûs ve Ulemâihim ve Muhaddisihim ve Fukahâihim ve Udebâihim*, II, s. 273-274.

¹⁰⁷ Mâlikî, İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-Müzheb fî Ma'rifeti A'yâni 'Ulemâ'il-Mezheb*, thk: Muhammed el-Ahmedî Ebû'n-Nûr, Dâru't-Turâs li't-Teb' ve'n-Neşr, Kâhire ts., II, s. 343;

¹⁰⁸ Ğamidi, Hâlid b. Ali b. Abdân, *Câmiu'l-Beyân fî'l-Kırâati's-Seb' li-Ebî Amr ed-Dânî*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Câmiatu Umîi'l-Kurâ Kulliyyetu't-Da've ve Usûli'd-Dîn Mekke 1995, s. 30.

¹⁰⁹ İbn Beşkuvâl, *es-Sıla*, I, s. 462.

9- Mekkî'nin yine Kurtuba'daki bir diğer hocası, "Ebû Osmân" diye bilinen Saîd b. Raşîk ez-Zâhid'tir. Bu zat Mısır asıllı olup, zamanında o da öğrencisi Mekkî b. Ebî Tâlib gibi Kurtuba'ya yerleşmiştir. Fazilet, salah ve zühd ehli olan bu zat, Kurtuba'daki "en-Nahîl" camisinde uzun yıllar insanlara Kur'ân öğretti. Mekkî b. Ebî Tâlib ve Muhammed b. Attâb (ö. 520/1127) kendisinden rivâyette bulunmuşlardır. Hicri 410'da vefat etti.¹¹⁰

10- Mekkî'nin Kurtuba'daki hocalarının sonuncusu ve aynı zamanda hocaları arasından en meşhur olan "Ebu'l-Velîd" künyeli Yunus b. Abdullâh b. Muhammed b. Muğîs'tir. Kurtuba kadılığı görevinde bulunmuştur. Kuvvetli zihni ve iyi hitabetiyle her daim ilmî müzakerelere hazır olan Ebu'l-Velîd'in zühd ve nefsin inceliklerine dair kitapları bulunmaktadır. En meşhur eseri *Fedâilu'l-Munkatiîn İlallâh* adlı eseridir. Ebu'l-Velîd h. 429'da vefat etmiştir.¹¹¹ Mekkî b. Ebî Tâlib'in hocaları hakkında mevcut kaynaklar doğrultusunda bilgiler aktarılmaya gayret edilmiştir.

1.6.4. Mekkî b. Ebî Tâlib'in Öğrencileri

Mekkî b. Ebî Tâlib'in öğrencileri hakkında bilgiler sunmaya başlamadan evvel daha önce zikri geçen bir bilgiyi hatırlatmak faydalı olacaktır. Mekkî'nin ilim talep etmesindeki iştıyakı onun birçok farklı ülkeden, birden fazla hocadan ders almasına olanak sağlamıştır. İlim tahsilini bitirdikten sonra ömrünün geri kalanını öğrenci yetiştirmekle geçirdiğinden öğrenci sayısının bir hayli fazla olması gâyet doğal durum olmuştur. Bundan dolayı bu başlıkta öğrencilerinin tamamı zikredilmeden mümkün mertebe meşhur olmuş öğrencileri hakkında bilgiler verilecektir. Mekkî b. Ebî Tâlib'in öğrencileri şunlardır:

1. Ahmed b. Muhammed b. Hâlid b. Ahmed b. Mehdî el-Kelâî (ö. 432/1041)¹¹²
2. Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Abdullâh b. Abdurrahmân b. Galbûn el-Havlânî (ö. 508/1115)¹¹³
3. Ahmed b. Saîd b. Abdullâh b. Hakem es-Sukûnî,¹¹⁴ Ahmed b. Abdurrahmân b. Abdulhak el-Hazrecî (ö. 511/1118)¹¹⁵

¹¹⁰ Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, thk. Beşşâr Uvvâd Ma'rûf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmiyye, Beyrût tsz., XXVIII, s. 452

¹¹¹ Nubâhî, Ebû'l-Hasen Alî b. Abdillâh b. Muhammed en-Nübâhî, *Târîhu Kudâti'l-Endelusî, Târîhu Kudâti'l-Endelûs*, Dâru'l-Âfaki'l-Cedîde, Beyrût 1980, I, s. 95-96.

¹¹² Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, XXVIII, s.203.

¹¹³ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XIX, s. 296.

¹¹⁴ İbnü'l-Ebbâr, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh b. Ebû Bekr, *et-Tekmile li-Kitâbi's-Sıla*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1995, I, 26.

¹¹⁵ Abdurrahmân b. Muhammed el-Hadramî el-İşbîlî, *Rihletu İbni Haldûn*, birinci Baskı, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 2004, s. 241.

4. İbrahim b. Muhammed el-Ezdî (ö. 462/1070)¹¹⁶
5. Bakî b. Kâsım b. Abdurraûf¹¹⁷
6. Halef b. Rızık el-Emevî (ö. 485/1093)¹¹⁸
7. Halef b. Ömer b. Halef b. Saîd b. Eyyûb et-Tecîbî (ö. 485/1093)¹¹⁹
8. Süleyman b. Halef b. Saîd b. Eyyûb b. Vâris et-Tecîbî el-Bâcî el-Mâlikî el- Hâfız (ö. 484/1092)¹²⁰
9. Abdullâh b. Muhammed b. Süleyman¹²¹
10. Abdullâh b. Ferec b. Ğazlûn el-Yahsabî (ö. 487/1095)¹²²
11. Abdullâh b. Muhammed b. Abbâs (ö. 463/1073)¹²³
12. Abdullâh b. Muhammed b. Abdurrahmân el-Kaysî (ö. 436/1045)¹²⁴
13. Abdullâh b. Sehl b. Yusuf el-Ensârî (ö. 480/1088)¹²⁵
14. Abdullâh b. Saîd b. Hakem el-Maktelî (ö. 502/1109)¹²⁶
15. Abdurrahmân b. Muhammed b. Abdurrahmân b. Abbâs b. Şuayb (ö. 472/1080)¹²⁷
16. Abdu'l-Melîk b. Serrâc b. Abdullâh b. Muhammed b. Serrâc (ö. 489/1097)¹²⁸
17. Ali b. Abdullâh b. Ferec el-Cüzzâmî (ö. 483/1091)¹²⁹
18. el-Âsî b. Halef b. Muhriz (ö. 470/1078), Ferec b. Abdilmelik b. Sa'dân el-Ensârî (ö. 478/1086)¹³⁰
19. Muhammed b. Ahmed b. Mutarrîf el-Kinânî et-Tarafî (ö. 454/1063)¹³¹
20. Muhammed b. Ahmed Saîd el-Meâfirî (ö. 469/1077)¹³²
21. Muhammed b. Muhammed b. Esbağ el-Ezdî (ö. 488/1096)¹³³

¹¹⁶ İbn Beşkuvâl, *es-Sıla*, I, s. 87.

¹¹⁷ İbn Beşkuvâl, *es-Sıla*, I, s. 195.

¹¹⁸ İbn Beşkuvâl, *es-Sıla*, I, s. 273.

¹¹⁹ İbn Beşkuvâl, *es-Sıla*, I, 273-274.

¹²⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XVII, 1907-1908.

¹²¹ Bağdâdî, İsmâil Paşa, *Hedîyyetu'l-Ârifîn*, I, 450.

¹²² Hatib, Ebû Abdullâh Muhammed, *el-İhâta fî Ahbâri Ğurnâta*, Dâru'l-Emel li'd-Dirâsât, Cezayir ts. III, s. 352.

¹²³ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, XXXI, s. 122.

¹²⁴ İbn Beşkuvâl, *es-Sıla*, I, s. 415.

¹²⁵ Safedî, Salâhuddîn Halîl b. Aybeg, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*, thk: Ahmed el-Arnâvût ve Türkî Mustafa, Dâru'l-Hyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût 2000, XVII, s. 108.

¹²⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, VIII, s. 26.

¹²⁷ Zehebî, *Ma'rîfetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, II, s. 834.

¹²⁸ Zehebî, *el-İber fî Haberi Men Ğaber*, II, s. 360.

¹²⁹ Zehebî, *Ma'rîfetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, I, s. 245.

¹³⁰ İbn Beşkuvâl, *es-Sıla*, I, s. 675.

¹³¹ Kaysî, Şemsuddîn Muhammed b. Abdullâh b. Muhammed, *Tevdîhu'l-Müştebihi fî Dabti Esmâi'r-Ruvâtî ve Ensâbihim ve Elkâbihim ve Kinâhum*, thk: Muhammed Nuaym Urkûsî, birinci Baskı, Muessesetü'r-Risâle, Beyrût 1993, VI, s. 22.

¹³² Ensârî, Ebû Cafer Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Halef, *el-İknâ fî'l-Kirâati's-Seb'*, thk: Ahmed Ferîd el Mezîdî, birinci baskı, Dâru'l-Kutubi'l-İlmîyye, Beyrût 1999, s. 126.

¹³³ İbn Beşkuvâl, *es-Sıla*, I, 182-183.

22. Muhammed b. Beşîr el-Meâfirî es-Sîrafi (ö. 481/1089)¹³⁴
23. Ahmed b. Abdurrahmân b. Abdu'l-Hak Ebû Ca'fer el-Hâricî (ö. 511/1118)¹³⁵
24. Ebû'l-Esbağ Îsâ b. Sehl b. Abdullâh el-Esedî (ö. 486/1094)¹³⁶
25. Muhammed b. Îsâ b. Ferec Ebû Abdullâh et-Tecîbî el-Meğâmî (ö. 485/1093)¹³⁷
26. Muhammed b. Şureyh er-Ruaynî (ö. 476/1084)¹³⁸
27. Ebû Abdurrahmân b. Attâb (ö. 520/1127)¹³⁹

1.7. Mekkî b. Ebî Tâlib'in Eserleri

Terâcim kitapları Mekkî b. Ebî Tâlib'in, daha çok kırâatçı kimliğini ön plana çıkarmıştır.¹⁴⁰ Kırâat ilminin yanı sıra Mekkî'nin İslâmî ilimlerin farklı alanlarından da ilmi yeterliliğe sahip bir âlim oluşu çeşitli alanlardaki te'lîfât sayısını oldukça arttırmıştır. Bundan dolayı kendisini "*Âlimun Mevsûiyyûn*" olarak nitelendirmişlerdir.¹⁴¹ Eserlerinin toplam sayısı hakkında birbirinden farklı rivâyetler bulunmakla beraber bu başlıkta en önemli eserler zikredilecektir.

1.7.1. Tefsîrle İlgili Yazdığı Eserleri

1- *el-Hidâye ilâ Bulûğu'n-Nihâye*;¹⁴² Eserin aslı dört ciltten meydana gelmiştir. Bunlar da toplamda 70 nüshadan oluşmuştur. Eserin orijinal nüshası Ribat kütüphanesindedir. Eser cilt numaralarına göre tasnif edilmiştir.¹⁴³ Müellif, bir rivâyet tefsîri olma özelliğini taşıyan bu eserde hocası Udfüvî'nin *el-İstiğnâ fî Ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserinden geniş çapta yararlanmıştır. Ayrıca eserinde Mutezilenin görüşlerini cerh etmeye çalışmış, muhtelif kaynaklar yanında herhangi bir tenkide tâbi tutmadan İsrâiliyyata da yer vermiştir.¹⁴⁴ Mekkî'nin bu eserine birçok tahkik yapılmış olup, bunlar arasından en meşhuru, Muhammed Osmân'ın yaptığı tahkiktir.¹⁴⁵ Yine bu eserin kritiği de, muasır araştırmacılarından Fâtımatu'z-Zehrâ en-Nâsirî tarafından yapılmıştır.

¹³⁴ Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, II, s. 852.

¹³⁵ Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, I, s. 66.

¹³⁶ Nubâhî, *Târîhu Kudâti'l-Endelûs*, Dâru'l-Âfaki'l-Cedîde, s. 96.

¹³⁷ İbnü'l-Cezerî, *Tabakâtu'l-Kurrâ*, II, s. 244.

¹³⁸ İbn Beşkuvâl, *es-Sıla fî Târîhi'l-Eimmeti'l-Endelûs ve Ulemâihim ve Muhaddisihim ve Fukahâihim ve Udebâihim*, II, s. 523-524.

¹³⁹ Ferhûn, *ed-Dîbâce el-Mezheb fî Ma'rifeti Ulemâi A'yânî'l-Mezheb*, I, s. 150.

¹⁴⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmî'n-Nubelâ*, c. XVII, s. 591.

¹⁴¹ İbn Hallikân, *Vefayâtü'l-Â'yân*, V, s. 277.

¹⁴² Geniş bilgi bkz., Kâdî İyâz, III, s.737; İbn Hallikân, *Vefayâtü'l-Â'yân*, II, 109; Kıfî, *İnbâhu'r-Ruvât Alâ Enbâhi'n-Nuhât*, III, s. 313.

¹⁴³ Ferhad, *Mekkî b. Ebî Tâlib ve Tefsîru'l-Kur'ân* 109-111.

¹⁴⁴ Altıkulaç, *Mekkî b. Ebî Tâlib*, 575.

¹⁴⁵ Bkz., Mekkî, *el-Hidâye ilâ Bulûğu'n-Nihâye*, I, 6-15.

2- *Tefsîru'l-Muşkil min Garîbi'l-Kur'ân Ale'l-Îcâz ve'l-İhtisâr*.¹⁴⁶ Bu eserin orijinal tek nüshası Şam'da bulunan Zâhiriye kütüphanesinde bulunmaktadır. Mekke'de kaleme aldığı bu eserin tahkikini, muasır araştırmacı Hüdâ et-Tâvil el-Maraşlı yapmıştır.¹⁴⁷

3- *Kitâbu'l-Umde fî Garîbi'l-Kur'ân*.¹⁴⁸ Bu kitabında orijinal nüshası Zâhiriye kütüphanesindedir. Bu nüsha kırmızı mürekkeple yazılmış olup, toplamda 25 sayfadan oluşmaktadır. Her bir sayfası da, 16 satırdan meydana gelmektedir.¹⁴⁹ Mekkî'nin *Tefsîru'l-Muşkil min Gâribi'l-Kur'ân* adlı eserinin bir muhtasarıdır. Eser, Yûsuf Abdurrahmân el-Maraşlı tarafından tahkik edilmiştir.¹⁵⁰

4- *Şerh'u Kella ve Bellâ ve Neam ve'l-Vakf alâ Külli Vâhidetin Minhunne fî Kitâbillahi Azze ve Celle*; Bu eserin birkaç orijinal nüshası bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi Kâhire Arap Üniversitesi kütüphanesinde 116 rakamıyla kayıt altına alınmış olup, eser 18,5x14 ebadında yazılmıştır. Bir diğer orijinal nüshası Tunus Millî kütüphanesinde 8079 rakamıyla kayıt altına alınmıştır.¹⁵¹ Bu kitaba muasır âlimlerden Hüseyin Nassâr tarafından tahkik çalışması yapılmıştır.¹⁵² Yine bir diğer muasır araştırmacı Abdurrahmân Cemal b. İbrahim el-Kırşî'ye göre, Mekkî'nin, söz konusu kitabında geçen "Kellâ" ve "Bellâ" lafızları hususunda kitabında ortaya koyduğu görüş ve delilleri, İmam Cezerî'nin bu husustaki görüşlerinden daha sağlam ve müteberdir.¹⁵³

1.7.2. Kırâatlerle İlgili Yazdığı Eserleri

1- *et-Tefsîru fî'l-Kırââtî's-Seb'*; Bu eser beş ciltten müteşekkil olup, birkaç orijinal nüshası mevcuttur. Bir nüshası Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye yayınevinde olup, 23936 rakamıyla kayıt altına alınmıştır. Bir diğer önemli nüshası da Nuru Osmaniye Kütüphanesi'nde olup, 55/29 rakamıyla kaydedilmiştir. Bu nüsha toplamda 163 sayfadan müteşekkil olup, son sayfası da kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Yine bir diğer nüshası da Türkiye Selim Ağa Kütüphanesi'nde 55/8 rakamıyla kayıt altındadır.¹⁵⁴ Eser,

¹⁴⁶ Geniş bilgi için bkz., İbn Hallikân, *Vefayâtü'l-A'yân*, II, s. 107-109; Hamevî, *İrşâdu'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, XIX/167-171; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, XII, 130.

¹⁴⁷ Mekkî, *Tefsîru'l-Muşkil min Garîbi'l-Kur'ân alâ'l-Îcâzi ve'l-İhtisâr*, s. 71-72.

¹⁴⁸ Bu eser,yine Mekkî'nin “Ğarîbu'l-Kur'ân min Tefsîri'l-Kur'ân” adlı eserinin muhtasarıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz., Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-'Umdetu fî Ğarîbi'l-Kur'ân li-Ebî Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Câmiatu'l-Lubnânî Kulliyetu'l-Âdâb*, Beyrût 1981,s. 4.

¹⁴⁹ Ferhad, *Mekkî b. Ebî Tâlib ve Tefsîru'l-Kur'ân*, s. 113.

¹⁵⁰ Mekkî, *el-Umdetu fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 5-6.

¹⁵¹ Ferhad, *Mekkî b. Ebî Tâlib ve Tefsîru'l-Kur'ân*, s. 114.

¹⁵² Nassâr, Hüseyin, “el-Vakfu alâ Kellâ ve Bellâ fî'l-Kur'ânî'l-Kerîm”, *Mecelletu Kullîyyeti's-Şerîa*, 1966, s. 67-100.

¹⁵³ Geniş bilgi için bkz., Abdurrahmân Cemal b. İbrahim el-Kırşî, *Zâdu'l-Mukriîn Esnâe Tilâveti'l-Kitâbi'l-Mubîn*, birinci Baskı, Dâru'd-Diyâi, Tanta 2002, III, s. 84-85.

¹⁵⁴ Ferhad, *Mekkî b. Ebî Tâlib ve Tefsîru'l-Kur'ân*, s. 117.

Muhammed Gavs en-Nedvî (ö. 970/1563) tarafından tahkik edilmiştir.¹⁵⁵ Eser, yedi kırâat hakkında imamların ravilerini ikiyle sınırlayarak yazılan ilk eserlerden biri olup, Mekkî bu eserinde hocası Ebü't-Tayyib b. Galbûn'dan öğrendiği kırâat sistemini esas kabul etmiştir.¹⁵⁶

2- *el-Keşf an Vucûhi'l-Kırâât ve İlelihâ*.¹⁵⁷ Eser yirmi cilt olup, yedi orijinal nüshası mevcuttur. Bunlar arasından en meşhur nüshâ, Berlin Kütüphanesinde (578. P.M. 17) kodla kayıt altında bulunmaktadır.¹⁵⁸ Bu eser, *et-Tefsîrâ fi'l-Kırâati's-Seb'* eserinin şerhi olan, kırâat farklılıklarının illetlerinin açıklandığı kitap 1033 yılında yazılmış olup müellif mukaddimesinde *et-Tefsîrâ*'nın rivâyete dayandığını, bu çalışmasının ise bir dirâyet eseri olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁹

3- *el-İbâne an Meâni'l-Kırâât*; Bu eserinde Mekkî, yedi harf meselesi, meşhur yedi kırâatle yedi harf arasındaki ilişki, kırâat ihtilaflarının sebepleri, şaz kırâatlerle okumanın hükmü, Kur'ân-ı Kerîm'in cemi, yedi kırâat imamının diğer imamlara göre meşhur olmasının sebebi gibi konuları soru-cevap şeklinde ele almış, bu risalesini *el-Keşf* isimli eserinden önce kaleme alarak bunun *el-Keşf*'in sonuna eklenmesini tavsiye etmiştir.¹⁶⁰ Bu eserin de orijinal beş nüshası olup, bunlar arasından en meşhuru Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye yayınevinde bulunmakta ve 1963 rakamıyla kayıt altına alınmıştır.¹⁶¹ Diğer nüshalara nispetle içinde hataların bulunmamasından dolayı muasır âlim Abdulfettah İsmâîl Şelebî, bu nüshayı esas alarak eseri tahkik etmiştir.¹⁶²

4- *et-Tıbyân fî İhtilâfi Kâlûn ve Vers*; Eser tek cilt olup, orijinal nüshası Ribattaki devlet kütüphanesinde, *Te'lîfun fi'l-Kırâât* başlığıyla 283 rakamıyla kayıt altında bulunmaktadır. Küçük parçalardan olmak üzere toplam otuz iki sayfadan oluşan bu nüsha, 14x20 ebadındadır.¹⁶³

5- *İhtisâru'l-Vakf alâ Kellâ ve Belâ ve Neam*; Eserin iki orijinal nüshası olup, bunlardan biri, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi'nde 297.i (05)=927 fatih 68/8 koduyla kaydedilmiştir. Eserin ikinci nüshası Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye yayınevinde

¹⁵⁵ Bkz., Mekkî, *Kitâbu't-Tefsîrâ fi'l-Kırâati's-Seb'*, s. 41.

¹⁵⁶ Altıkulaç, *Mekkî b. Ebî Tâlib*, 575.

¹⁵⁷ Geniş bilgi için bkz., Hamevî, *İrşâdu'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, XI, s. 167.

¹⁵⁸ Eserin diğer orijinal nüshaları hakkında geniş bilgi için bkz., Ferhad, *Mekkî b. Ebî Tâlib ve Tefsîru'l-Kur'ân*, s. 118-119.

¹⁵⁹ Mekkî, *el-Keşf 'an Vücûhi'l-Kırâati's-Seb' ve 'İlelihâ*, I, s. 4-6.

¹⁶⁰ Eserin diğer nüshaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Ferhad, *Mekkî b. Ebî Tâlib ve Tefsîru'l-Kur'ân*, s. 119-120.

¹⁶¹ Mekkî, *el-İbâne*, s. 27.

¹⁶² Mekkî, *el-İbâne*, s. 27.

¹⁶³ Ferhad, *Mekkî b. Ebî Tâlib ve Tefsîru'l-Kur'ân*, s. 120-121.

kırmızı mürekkeple yazılmış olup, altmış sayfadan ibarettir. 23 rakamıyla kayıt altındadır.¹⁶⁴

Yukarıda saydığımız eserlerin yanısıra Mekkî'nin ayrıca, İ'râbu'l-Kur'ân'la ilgili; *Kitâbu-Tefsîri Müşkili İrâbi'l-Kurân* adlı eseri,¹⁶⁵ Nâsih ve Mensûh'la ilgili; *el-Îzâh li-Nâsihi'l-Kur'ân ve Mensûhih* adlı eseri,¹⁶⁶ Tecvîd'le ilgili; *er-Riâye li-Tecvîdi'l-Kirâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*, *Temkînu'l-Medd fî Âtâ ve Âmene ve Mâ Eşbehehû*, *el-İdğâmu'l-Kebîr* adlı eserleri, İcâzu'l-Kur'ân'la ilgili; *Beyânu İcâzi'l-Kur'ân İntihâbu Kitâbi Nazmi'l-Kur'ân li'l-Curcânî ve İslâhi Galatihî* vb. birçok eseleri de bulunmaktadır.¹⁶⁷

¹⁶⁴ Ferhad, *Mekkî b. Ebî Tâlib ve Tefsîru'l-Kur'ân*, s. 122.

¹⁶⁵ Mekkî bu kitabını Şam'da, Beyt-i Makdis'te hicrî 391 senesinde telif etmiştir. bkz. İbnü'l-Cezerî, *Tabakâtu'l-Kurrâ*, II, s. 310; Hamevî, *İrşâdu'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, XIX, s. 167-171; Kütübî, Ebû Abdillâh Salâhuddîn Muhammed b. Şâkir b. Ahmed, *Uyûnu't-Tevârih*, XIII, s. 177; Kâdî İyâz, III, s. 737; İbn Hallikân, *Vefayâtü'l-Â'yân*, II, s. 361.

¹⁶⁶ Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât Alâ Enbâhi'n-Nuhât*, III, s. 313; Hamevî, *İrşâdu'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, XIX, s. 167-171.

¹⁶⁷ Mekkî'nin diğer eserleri için bkz. Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât Alâ Enbâhi'n-Nuhât*, III, s. 313; Mekkî, *el-İbâne*, s. 103-108.

BÖLÜM II

EL-HİDÂYE İLÂ BULÛĞI'N-NİHÂYE ADLI TEFSİRDE KİRÂAT-ANLAM İLİŞKİSİ

Araştırmamızın bu bölümünde Kur'ân-ı Kerîm'in sûre tertibi dikkate alınarak Mekkî b. Ebî Tâlib'in *el-Hidâye ilâ Bulûğî'n-Nihâye* adlı tefsîri kısaca tanıtılmış ve tefsîr de kırâat farklılığından dolayı manaya etki eden âyetler tespit edilmiştir. Tespit edilen âyetler tek tek incelenmiş ve manaya etki edenler kaleme alınmıştır. Bazı sûrelerde bir âyet, bazılarında iki ve kimi sûrelerde üç ve daha fazla âyetler ele alınarak incelenmiştir. Kırâat farklılıklarına yer verdiği sûrelerin âyetleri tek tek taranmış ve varsa tercih ettiği vücut tespit edilerek kırâat-anlam ilişkisi açısından kaydedilmiştir. Ayrıca farklı sûrelerde tekrar mahiyetinde olan lafızlar tekrar örnek verilmemiştir. Müellif, eserinde bütün kırâat farklılıklarına yer vermediği için tefsîrin bütün sûreleri ele alınmamıştır.

Kırâat imamlarının farklı okuyuşlarına geçmeden önce gerekli görülen yerlerde âyetlerin daha iyi anlaşılması bakımından âyetlerin bağlamına kısaca değinilip gerekli görülmeyen yerlerde ise âyetlerin meali ile yetinilmiştir. Amacımız Mekkî'nin tefsîrinde geçen birçok farklı okuyuşları örnek vermek ve onları kırâat-anlam açısından değerlendirmek olduğundan, müellifin değerlendirmeyip sadece misal verdiği bazı farklılıkları da yazma gereği duyulmamıştır.

2.1. el-Hidâye ilâ Bulûğî'n-Nihâye'nin Tanıtımı

Mekkî b. Ebî Tâlib'in söz konusu bu eserin aslı dört ciltten meydana gelmiş ve toplamda 70 nüshadan oluşmuştur. Cilt numaralarına göre tasnif edilen bu eserin orijinal nüshası Ribat kütüphanesindedir.¹⁶⁸ Elimizdeki nüshası on üç ciltten oluşmakta ve her cilt ayrı sûreleri içermektedir. Büyük kırâat ve tefsîr âlimi Mekkî'nin söz konusu eseri bir rivâyet tefsîri olup içerisinde tefsîr, kırâat, nahiv kuralları gibi birçok bilgiyi ihtiva etmektedir. Ayrıca eserinde Mutezilenin görüşlerini cerh etmeye çalışmış, muhtelif kaynaklar yanında herhangi bir tenkide tâbi tutmadan İsrâiliyyata da yer vermiştir.¹⁶⁹ Kur'ân-ı Kerîm'in bütün sûrelerini tefsîr ederken çeşitli kaynaklardan faydalanmıştır. Öncelikle eseri yazarken Hocası Ebû Bekir el-Üdfüvî'nin (ö. 388/998) *el-İstiğnâ fî Ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserinden geniş çapta yararlanmışır. Hocasının bu eseri üç cilt olup

¹⁶⁸ Ferhad, *Mekkî b. Ebî Tâlib ve Tefsîru'l-Kur'ân* 109-111.

¹⁶⁹ Altıkulaç, *Mekkî b. Ebî Tâlib*, 575.

içerisinden en iyilerini, anlaşılmayan, garip kelimeleri ve bir nevi ortaya konulmamış gizli olan ilimlerini açıklayarak eserinde yer vermiştir. Hicri V. asırdan günümüze ulaşmış mühim tefsirlerden olan bu eser birçok müfessirin önemli kaynakları arasında yer almıştır.¹⁷⁰

Müellif, öncelikle birçok âyeti âyetle tefsîr ederken, Efendimiz (s.a.v.)'in sünnetinden ve sahâbî kavlından de yararlanmıştır. Bunların yanısıra Abdullâh b. Mes'ûd (ö. 32/652-53), Taberî (ö. 310/923), Zeccâc (ö. 311/923), Nehhâs (ö. 338/950) gibi birçok müfessirin ve mezhep imamlarının eserinden faydalanarak fıkhi meselelerine de içerisinde yer vermiştir. Yeri geldikçe bazı âyetlerin lügat ve nahiv yönüne değinerek kelimelerin hangi konumda olduğunu ortaya koymuştur.

Kırâat ilminin öncülerinden addedilen Mekkî b. Ebî Tâlib, kırâat farklılığı olan âyetlere değinip, bu farklılığın hangi imama ait olduğunu dile getirmiştir. Mekkî, âyetleri tefsîr ederken faydalandığı kırâatlerden ve kıssalardan örnekler vererek uygun olan manayı tespit etmiştir. Yeri geldikçe Kur'ân'ın faziletine, âyetlerin nüzul sebeplerine ve Mekkî veya Medenî olduğuna değinmiştir. Bazen âyetin tamamını vererek tefsîr etmiş bazen de âyetin bir lafzını vererek o âyetin tümünü yorumlayarak açıklamıştır. Daha sonra nesh olan âyetler varsa ona da değinmiş, meseleleri fazla uzatmadan âyet hakkındaki âlimlerin görüşlerine yer vermiş, aralarında kıyas yaparak manası daha uygun olan kırâati tercih etmiş ve ona göre ifade etmiştir. Mekkî, meseleleri fazla uzatmadan kısa ve öz açıklamış, zaruret durumlarında ve meselelerin uzamasından dolayı ise okuyucuyu farklı kaynaklara yönlendirmiştir.¹⁷¹

Büyük kırâat ve tefsîr âlimi Mekkî, eserinde sadece sahih kırâatleri dile getirmemiş aynı zamanda Kırâat-i 'Aşera'dan sayılmayan şâz addedilen kırâatlerden faydalanmış bazen de sahâbe'nin, âyetlerin arasına tefsîr mahiyetinde yazdıkları yazılar olarak kabul edilen müdrec lafızlardan da faydalanmıştır.

2.2. el-Hidâye ilâ Bulûğî'n-Nihâye'de Anlama Etki Eden Kırâatler

Araştırmamızın bu kısmından itibaren, Kur'ân-ı Kerîm'in sûre sırası esas alınarak, Kırâat-i Aşere'de görülen ve manaya tesir eden kırâatler teker teker ele alınıp gerekli açıklamalara yer verilecektir. Kırâat farklarına geçmeden önce, gerektiği yerde ilgili âyetin bağlamı hakkında bilgi verilecektir. Bundan sonra manaya tesir eden kırâat farklarına geçilecektir.

¹⁷⁰ Nâsirî, *Menhecu'l-İmâm Mekkî b. Ebî Tâlib fî Tefsîrihi "el-Hidâye İlâ Bulûğî'n-Nihâye"*, s. 393.

¹⁷¹ Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûğî'n-Nihâye*, I, s. 30-40; Nâsirî, *Menhecu'l-İmâm Mekkî b. Ebî Tâlib fî Tefsîrihi "el-Hidâye İlâ Bulûğî'n-Nihâye"*, s. 132-137.

Farklı kırâatlere misâl verilmeden önce âyetin metni ve mealı verilecek, gerektiğinde o âyetin temas ettiği konuya da açıklık getirilecektir. Daha sonra kırâat farklılıkları belirtilecek ve bunların ne gibi manalara gelebileceği izah edilmeye çalışılacaktır. Arapça luğat bilgisi kurallarına fazla girilmeden genellikle manaya işaret etmekle yetinilecektir. Bu konuda ayrıntılı bilgi edinmek için dipnotlarda gösterilen eserlere yönlendirilecektir.

2.2.1. Fâtiha Sûresi

Fâtiha sûresinde anlama etki eden kırâat farklılıkları

مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ

"Din gününün sahibi"¹⁷²

Din günü; âhiret günü, ceza ve hesap günü; iyi ve kötü olarak yapılan bütün işlerin (iyilere mükâfat, kötülere ceza, azab olarak) karşılığını verme günü, zamanı demektir. Fatiha Sûresi'nin üçüncü âyetinde geçen "مَالِكِ" lafzını kırâat imamlarından Âsım, Kisâî, Ya'kûb ve Halefu'l-Âşir "مَالِكِ" şeklinde elif ziyadesiyle kırâat etmişler; diğer kırâat imamlarından Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Hamze ve Ebû Ca'fer ise "مَلِكِ" şeklinde elifsiz olarak okumuşlardır.¹⁷³

el-Hidâye ilâ Bulûğî'n-Nihâye tefsîrinin müellifi Mekkî b. Ebî Tâlib âyetle geçen "مَالِكِ" lafzını elifsiz okuyan Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Hamze ve Ebû Ca'fer gibi imamların kırâatine göre nakletmiş ve bu okunuşun delillerini "*el-Keşf an Vucûhi'l-Kırâât*" eserinde açıkladığını ifade etmiştir. Bahsi geçen âyet hakkında "*Din gününden kastın hesap günü, ceza ve mukafat günü, tevhîd dininin günü, hüküm günü*" olduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁴ "مَالِكِ" okunuşuna göre "*Din gününün sahibi, her şeyin sahibi, malı elinde bulunduran, sahip olduğu mülkte dilediği gibi tasarrufta bulunan*" şeklinde mana verilmektedir. "مَلِكِ" kırâatine göre ise "*Kuvvet sahibi, otorite sahibi, insanlar üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunan*" şeklinde anlam verilmektedir.¹⁷⁵

Mâlik İle Melik'in hangisinin daha kapsamlı olduğunda ihtilâf edilmiştir. Fahrüddîn er-Râzî ö. 606/1210 "Melik, noksan bir anlam ifade ederken, misâl "Falanca beldenin meliki (kralı) denilen bir kimse her şeyde tasarruf hakkına sahip değildir.

¹⁷² Fâtiha 1/3.

¹⁷³ Mekkî, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhtâr el-Kaysî el-Kayrevânî el-Kurtubî, *Kitâbu't-Tefsîr fî'l-Kırââtî's-Seb'*, thk. el-Mukrî Ğavs en-Nedvî, Dâru's-Selefiyye, Bombây 1982, s. 250; Ebû Amr ed-Dânî, *et-Tefsîr fî'l-Kırââtî's-Seb'*, Mektebetu's-Sahâbe, Beyrût 1984, s. 68; İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf, *en-Neşr fî'l-Kırââtî'l-Aşr*, Beyrût 2016, II, s. 158.

¹⁷⁴ Mekkî, *el-Hidâye ilâ Bulûğî'n-Nihâye*, I, s. 103.

¹⁷⁵ İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Abdurrezzâk el-Mehdî, Polen Yay. İstanbul 2014, I, s. 169.

Ancak Mâlik denilirse hertürlü tasarrufa sahip olur" demiştir.¹⁷⁶ Başka bir görüşe göre melik daha umûmîdir; çünkü her mâlik melik değildir, fakat her melik mâliktir. Bir kimse mal, mülk gibi bazı şeylere Mâlik olabilir, ama Melik (hükümdar) olamaz. Oysa Melik, yani hükümdar daha üstün olup pekçok hak ve yetkilere mâliktir. Farklı bir görüş ise şu şekildedir. Mâlik daha geneldir çünkü eşyanın Mâliki, insanların Meliki olur. "Allah her şeyin mâliki'dir" denilir de, "her şeyin melikidir" denilmez.¹⁷⁷

2.2.2. Bakara Sûresi

Bakara sûresinde anlama etki eden kırâat farklılıkları;

يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ¹

"(İnanmadıkları halde iman etmiş gibi görünen münafıklar) Akıllarınca Allah'ı ve iman edenleri aldatmaya çalışıyorlar; oysa onlar farkında olmadan yalnızca kendilerini aldatmış oluyorlar." ¹⁷⁸

Yüce Allah (c.c.) bu âyet-i celîlede inkar ettikleri halde inkarlarını gizleyen, öldürülmekten kurtulmak için mü'minlerin yanında iman etmiş gibi görünen münafıkların durumlarını beyan etmektedir.¹⁷⁹ Âyette zikredilen "وَمَا يَخْدَعُونَ" lafzını Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr "وَمَا يَخْدَعُونَ" şeklinde, diğer kırâat imamları ise misâlde yazıldığı gibi "وَمَا يَخْدَعُونَ" şeklinde okumuşlardır.¹⁸⁰ Mekkî b. Ebî Tâlib, âyette bulunan lafız hakkında şu açıklamaları yapmıştır: "Bu âyetle münafıklar kastedilmiş olup imanlarını dilleriyle açıklıyorlar fakat inkarlarını gizliyorlarlar. Âyette geçen "الخداع" kelimesi "inandığı şeyin zıddını açıklamaktır" anlamındadır. Dolayısıyla mana "Bu inkarlarının günahı, sonucu kendilerine dönecektir" şeklinde olmaktadır. Burada bulunan "خداع" kelimesi sülâsi mezîd kalıbında olsa da "خدع" şeklinde sülâsi mücerred şeklinde de okunabilir." Mekkî, kelimenin luğat kurallarına ve hangi anlamlara geldiğine değindikten sonra açık bir şekilde tercihte bulunmamıştır. Ancak nüshasında "وَمَا يَخْدَعُونَ" tarzındaki okunuşu misâl verdiği için dolayı bu kırâati tercih ettiği kanaatindeyiz. Âyet bu tarzda okunduğunda "Onların böyle yapmalarının sonucu

¹⁷⁶ Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtîhu'l-Ğayb*, Birinci baskı, Akçağ Yayınları Ankara 1992, I, s. 324.

¹⁷⁷ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1978, I, s. 83; Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azîm Yayıncılık, İstanbul 2011, I, s. 48; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, s. 170.

¹⁷⁸ Bakara 2/9.

¹⁷⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, I, s. 121; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, s. 251; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, s. 228.

¹⁸⁰ Mekkî, *Kitâbu't-Tefsîr fî'l-Kirâati's-Seb'*, s. 417; Dâni, *et-Tefsîr fî'l-Kirâati's-Seb'*, s. 72; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kirâati'l-Aşr*, II, s. 159.

olarak günahları kendilerine döneceğinden ancak kendi nefislerini aldatmış oluyorlar" manasına geldiğini ifade etmiştir.¹⁸¹

فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ. 2.

"Onların kalplerinde hastalık vardır. Allah da onların hastalıklarını arttırmıştır. Yalan söylemelerinden dolayı kendilerine acıklı bir azap vardır."¹⁸²

Önceki âyette kalp ile inanmadıkları halde mü'minlerin yanına geldiklerinde dil ile inandıklarını söyleyen münafıkların durumu anlatılmaktadır. Bu âyette ise bunların durumları anlatılmaya devam edilmektedir. Burada bahsedilen hastalık maddi bir hastalık değil manevi bir hastalık yani itikad ve inanç hastalığıdır. Bu hastalığın mâhiyeti de Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Peygamberliği ve Allah katından getirdiklerinin hak olduğu hususunda şüpheyne düşmeleridir.¹⁸³

Âyette geçen "يَكْذِبُونَ" lafzını Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb "يَكْذِبُونَ" şeklinde; Âsım, Hamze, Kisâi ve Halefu'l-Âşir ise yukarıda yazıldığı gibi "يَكْذِبُونَ" şeklinde okumuşlardır.¹⁸⁴ Bu âyet hakkında Mekkî, "Allah (c.c.) hastalıklarını artırmıştır ifadesinden maksadın "Allah'ın farz kıldığı emirleri ve yasakladığı haramlarıyla münafıkların inanç yönünden taşıdıkları şek ve şüphe hastalıklarını daha da artırmıştır" olduğunu ifade ettikten sonra "يَكْذِبُونَ" tarzında okuyuşun "yalanlamak" anlamına geldiğini "يَكْذِبُونَ" şeklindeki okuyuşun ise "yalan söylemek" anlamına geldiğini dile getirerek bu iki anlamın farklı olduğunu ifade etmiştir. O halde "يَكْذِبُونَ" şeklindeki okuyuş "Hz. Muhammed (s.a.v.)'i yalanlama, inkar etme" manasına gelmektedir. Yani münafıklar Allah'ı, Peygamberi ve Kur'an'ı inkar ediyorlar, yalanlıyorlar demektir ki bundan dolayı da acıklı bir azaba düşürüleceklerdir. "يَكْذِبُونَ" şeklindeki okuyuşa göre ise münafıkların "Allah'a ve âhiret gününe inandık" şeklindeki sözlerinin ve devamında gelen âyetlerdeki diğer sözlerinin yalan olduğu anlaşılır. Mekkî'nin verdiği misâl göz önüne alındığında "يَكْذِبُونَ" şeklindeki "yalanlama" anlamına gelen okuyuşu tercih ettiği kanaatine varılabilir.¹⁸⁵

¹⁸¹ Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûğî'n-Nihâye*, I, s. 151-153.

¹⁸² Bakara 2/10.

¹⁸³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, I, s. 124; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, I, s. 229.

¹⁸⁴ Mekkî, *Kitâbu't-Tefsîr fî'l-Kirââtî's-Seb'*, s. 418; Dâni, *et-Tefsîr fî'l-Kirââtî's-Seb'*, s. 72; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kirââtî'l-Aşr*, II, s. 159.

¹⁸⁵ Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûğî'n-Nihâye*, I, s. 154.

وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى وَعَهِدْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ
وَأِسْمَاعِيلَ أَنَّ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ

"Hani, biz Kâbe'yi insanlara toplantı ve güven yeri kılmıştık. Siz de Makam-ı İbrahim'den kendinize bir namaz yeri edinin. İbrâhim ve İsmâil'e de, "Tavaf edecekler için, kendini ibadete verecekler, rükû ve secde edecekler için evimi temiz tutun" diye talimat verdik."¹⁸⁶

Yüce Allah'ın emriyle ilk defa Kabe'yi, oğlu Hz. İsmâil'in yardımıyla Hz. İbrahim inşa etmiştir. Allah (c.c.) bu bölgeyi dokunulmaz kılmış, bolluk bereket vermiştir. Daha sonra müslümanların kiblesi yapmıştır.¹⁸⁷ İbrahim makamı ise, Hz. İbrahim Kabe'yi inşa ederken ve insanları hacca davet ederken üzerine çıktığı taşın olduğu yerdir. Günümüzde halen bu isimle anılmaktadır.¹⁸⁸ Yukarıda metni yazılan Âyet-i Kerîme'de geçen "وَإِذْ جَعَلْنَا" kelimesini Nâfî' ve İbn Âmir "وَإِذْ جَعَلْنَا" şeklinde haber olarak mâzi sığasıyla okumuş, İbn Kesîr, Ebû Amr, Âsım, Hamze, Kisâî, Ebû Cafer, Ya'kûb ve Halefu'l-Âşîr ise "وَإِذْ جَعَلْنَا" şeklinde okumuşlardır.¹⁸⁹

Mekkî b. Ebî Tâlib bu âyette geçen kırâat farklılıklarını i'rab yönünden değerlendirmiş ve "وَإِذْ جَعَلْنَا" şeklinde fethalı olarak okuyanlara göre جَعَلْنَا kelimesine atfedilen haberiye bir cümledir. "ifadelerine yer vererek "onlar da (Hz. İbrahim'in zürriyeti) İbrahim'in makamını namazgâh (namaz yeri) edindiler" anlamını vermektedir. Metinde geçtiği gibi kesralı okuyuşa göre ise emir kipinde olup mana yukardaki mealde aktardığımız şekildedir. Mekkî, burada geçen iki okuyuşu da değerlendirmiş fakat herhangi bir tercihte bulunmamıştır.¹⁹⁰

وَلَا تَقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّىٰ يَقَاتِلُوكُمْ فِيهِ فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ

"...Mescid-i Haram yanında, onlar sizinle savaşmadıkça, siz de onlarla savaşmayın. Sizinle savaşarlarsa siz de onları öldürün. İşte kâfirlerin cezası böyledir!"¹⁹¹

Malum olduğu üzere Mescid-i Haram'da her türlü canlıyı öldürmek, kan dökmek haramdır. O alanda düşmanların saldırısına uğramadıkça da savaşmak yasaktır. Eğer Müslümanlar saldırıya uğrarlarsa o zaman onlarla savaşıp kâfirleri öldürebilirler.

¹⁸⁶ Bakara 2/125.

¹⁸⁷ Bakara 2/ 125,144; Âl-i İmrân 3/97; Hacc 22/26.

¹⁸⁸ İbn Abbâs'dan gelen rivâyete göre; makam haccın hepsidir. Aynı şekilde bu görüşü mücahid ve başka âlimler de savunmuştur. Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûği'n-Nihâye*, I, s. 431; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, s.486; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, s. 532; Çetin, *Kırâatların Tefsîre Etkisi*, s. 123.

¹⁸⁹ Mekkî, *Kitâbu't-Tebsîra fi'l-Kirââti's-Seb'*, s. 431; Dâni, *et-Tefsîr fi'l-Kirââti's-Seb'*, Mektebetu's-Sahâbe, Beyrût 1984, s. 76; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirââti'l-Aşr*, Beyrût 2016, II, s. 167.

¹⁹⁰ Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûği'n-Nihâye*, I, s. 431.

¹⁹¹ Bakara 2/191.

Bu âyeti kırâat imamlarından Hamze, Kisâî ve Halefu'l-Âşir " وَلَا تَقْتُلُوهُمْ عِنْدَ " şeklinde elifsiz okumuşlardır. İmamların çoğunluğunu oluşturan Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb ise yukarıda kaydedildiği gibi elif ile okumuşlardır.¹⁹²

Mekkî, öncelikle bu âyette geçen kırâat farklılıklarını yukarıda sayılan kırâat imamlarının okuyuşlarını açıklamakta ve daha sonra âyete, kırâatlere göre mana vermektedir. Çoğunluğun okuduğu kırâate göre mana "*Mescid-i Haram yanında, onlar sizinle savaşımadıkça, siz de onlarla savaşmayın.*" şeklindedir. Diğer üç imamın kırâatine göre ise "*Onlar sizi öldürmedikçe siz de onları öldürmeyin, şâyet onlar sizi öldürürse siz de onları öldürün*" anlamı çıkmaktadır.

Müellif burada geçen kırâat tercihinin belli etmese de nüshasında yazılan metne bakılınca iki kırâati de tercih ettiği düşünülebilir. Çünkü iki okuyuşa da misal vererek değerlendirme yapmaktadır.¹⁹³

... فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفْتٌ وَلَا فُسُوقٌ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ... 5.

"...Kim hac aylarında hacca başlarsa, artık ona hacda kadına yaklaşmak, günah işlemek, kavga etmek yoktur..."¹⁹⁴ Bundan önceki âyette İslam'ın beş şartından biri olan hac ibâdetini yapmayı, bu ibadeti yapamayanlar için hükümleri açıklayan Yüce Allah (c.c.), bu âyette de hac ibadetini yapmaya başlayan kişilerin ihramdayken yapmayacakları fiilleri beyan etmektedir. İnsanın bu ibadete niyet edip başladığı andan itibaren sözlerinde, tutum ve davranışlarında, insanlarla ilişkilerinde son derece dikkatli olması gerektiğinin altı çizilmiştir.¹⁹⁵

Zikredilen âyeti, İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ya'kûb " فَلَا رَفْتٌ وَلَا فُسُوقٌ وَلَا جِدَالَ فِي " şeklinde tenvin vererek kırâat etmişler, geri kalan kırâat imamları ise başlıkta yazıldığı şekliyle okumuşlardır.¹⁹⁶ İki kelimenin tenvinli okunup, son kelimenin fetha okunması, son kelimeye verilen önemin daha fazla olduğunu ve nefyin umumiliğini göstermektedir.

Mekkî, zikredilen âyette geçen kırâat farklılıklarını değerlendirirken İbn Abbâs, Ebû Amr gibi tefsîr ve kırâat ulemâsının görüşlerine yer vermiş ve onların nahiv

¹⁹² Mekkî, *Kitâbu't-Tefsîr fî'l-Kirââtî's-Seb'*, s. 437; Dâni, *et-Tefsîr fî'l-Kirââtî's-Seb'*, s. 80; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kirââtî'l-Aşr*, II, s. 170.

¹⁹³ Mekkî, *el-Hidâye İlä Bulûğî'n-Nihâye*, I, s. 636.

¹⁹⁴ Bakara 2/197.

¹⁹⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, II, s. 96; Karaman, Hayreddin ve dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2020, I, s. 303.

¹⁹⁶ Mekkî, *Kitâbu't-Tefsîr fî'l-Kirââtî's-Seb'*, s. 431; Dâni, *et-Tefsîr fî'l-Kirââtî's-Seb'*, s. 80; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kirââtî'l-Aşr*, II, s. 170.

yönünden ifadelerini dile getirmiştir. Bu değerlendirmelerin ardından söz konusu âyette geçen "فَلَا رَفَتْ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ" cümlesini çoğunluğun kırâat ettiği şekilde aktarmakta ve anlamı bu kırâate göre vermektedir.¹⁹⁷ Farklı okunan kırâate verilen mana "*Hacda iken, cinsel ilişki, günaha sapmak ve hele hele kavganın her türlü süsü yasaktır.*" şeklinde olmaktadır.¹⁹⁸ Manada görüldüğü üzere son kelimeye verilen nefy umûmiliği ifade etmiştir. Üç kırâat imamının dışında kalan kırâat imamlarının okuyuşuna göre ise mana yukarıda kaydedildiği şekildedir.

6. ... وَأَنْظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ تُنْشِرُهَا ثُمَّ نَكْسُوها لَحْمًا...

"...(Eşegin) kemiklerine bak, nasıl onları bir araya getiriyor, sonra onlara nasıl et giydiriyoruz?..."¹⁹⁹

Bundan önceki âyette Allah (c.c.) kendisini ilah yerine koyan bir kâfirin durumunu ve nasıl çıkmaza düştüğünü canlandırmıştır. Bu âyette ise gerçekleri kabul eden inanan bir mü'minin halini tasvir etmiştir. Tefsîrlerde geniş şekilde anlatılan bu âyette rivâyetlere göre, âyette adı verilmeyen bu mü'min, zamanın birinde yıkılmış, harap olmuş bir kasabaya uğrar. Kendi kendine "Allah bunca ölmüş halkı ve canlıyı nasıl olurda diriltir?" diye düşününce Allah (c.c.), onu öldürür. Yüz sene sonra tekrar diriltince adam kendisinin uyuduğunu ve bu durumda bir gün veya daha az bir süre kaldığını sanar. Böyle düşündüğü sırada kendisine, yüzyıl böyle kaldığı ve yiyecek içeceklerin bozulmadığı fakat merkebinin kemiklerinin çürüdüğü gösterilir. Daha sonra da Yüce Allah, merkebin kemiklerini onun gözleri önünde bir araya getirip, merkebi diriltir. Adam, "Allah bunca ölmüş halkı ve canlıyı nasıl olur da diriltir?" zannından vazgeçer ve Yüce Allah'ın her şeye kâdir olduğunu anlar.²⁰⁰

İbn Âmir, Âsım, Hamze, Kisâî ve Halefu'l-Âşir zikredilen âyette yer alan "نُنْشِرُهَا" kelimesini bu şekilde "ز" olarak kırâat ederler. Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb ise "نُنْشِرُهَا" şeklinde "ر" harfiyle okumuşlardır.²⁰¹ "نَشْر" yüksekte olan manasındadır. "ز" harfiyle okumakla "*bir kısmını diğer bir kısma nasıl yükseltiyor*" anlamı verilmekte, "ر" harfi ile okumakla ise, "*onları nasıl diriltiyor*" anlamı verilmektedir. Müellifimiz Mekkî, söz konusu âyette geçen lafzı yukarıda ifade edildiği gibi kırâat açısından değerlendirmekte ve âyete, Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca'fer ve Yakûb'un "نُنْشِرُهَا" şeklindeki okuyuşlarına göre örnek vermektedir. O halde

¹⁹⁷ Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûğî'n-Nihâye*, I, s. 659.

¹⁹⁸ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtîhu'l-Gayb*, V, s. 163.

¹⁹⁹ Bakara 2/259.

²⁰⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, II, s. 120; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, II, s. 288.

²⁰¹ Mekkî, *Kitâbu't-Tefsîr fî'l-Kirââtî's-Seb'*, s. 445; Dâni, *et-Tefsîr*, s. 82; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kirââtî'l-Aşr*, II, s. 184.

Mekkî'nin misâl olarak verdiği okuyuşa göre anlam " *Merkebin kemiklerine bak, onları nasıl diriltiyoruz.* " şeklinde olmaktadır.²⁰²

قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلَى كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءًا ۚ

"O halde, dört kuş tut. Onları kendine alıştır. Sonra onları parçalayıp her bir parçasını bir dağın üzerine bırak."²⁰³

Bir önceki âyette verilen misâle benzer bu âyette, Hz. İbrahim'in zihninde geçen düşüncesi ve Hz. İbrahim'e gösterilen mucize anlatılmaktadır. Allah'ın dostu Hz. İbrahim inandığı halde kalbinin mutmain olması için Allah'tan (c.c), ölüleri nasıl dirilttiğini kendisine göstermesini niyâz ediyor. Âyette anlatıldığı gibi Yüce Allah ondan dört kuş yakalamasını ve o kuşları tanıyıp incelemesini ve kendisine alıştırmasını ister. Daha sonra kendisine alışan kuşları kesip, her dağın başına birer parçasını koymasını, sonra da kuşları çağırmasını emreder. Kuşların kendisine geleceğini bildirir.²⁰⁴

Söz konusu âyette geçen "فَصُرْهُنَّ" kelimesini İmam Hamze, Ebû Ca'fer, Ya'kûb'un râvîsi Ruveys ve Halefu'l-Âşir "فَصِرْهُنَّ" şeklinde esreli, İmam Ya'kûb sekte yaparak, diğer imamlar ise "فَصُرْهُنَّ" şeklinde okumuşlardır.²⁰⁵ Mekkî b. Ebî Tâlib, eserinde bu lafız hakkında detaylı şekilde değerlendirme yapmamakta ve iki okuyuşun da aynı anlama geldiğini ifade etmektedir. Daha sonra bazı imamların okuyuşlarına örnek vererek ne manaya geldiğini ortaya koymaktadır. Her ne kadar tercih ettiği kırâat bulunmasa da geçen metne ve verdiği anlama baktığımızda Kûfi imamların kırâatlerini benimsediği görüşü ortaya çıkabilir. "فَصُرْهُنَّ" kırâatıyla "onları kendine yönelt, yanına al, alıştır" manasına, "فَصِرْهُنَّ" kırâatıyla de "onları parçala, kes" anlamına geldiği söylenebilir.²⁰⁶

2.2.3. Âl-i İmrân Sûresi

Âl-i İmrân sûresinde anlama etki eden kırâat farklılıkları;

وَمَا يَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ يُكْفَرُوهُ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ ۝ ١

"Onlar ne hayır işlerlerse karşılıksız bırakılmayacaklardır. Allah, muttakileri en iyi bilendir."²⁰⁷ Önceki âyette iman edenlerin, iyiliği emredip kötülükten sakındıranlardan bahseden Allah (c.c.), bu âyette de yaptıkları amellerin karşılıksız

²⁰² Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûğî 'n-Nihâye*, I s.866; İbn Kesîr, *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-Azîm*, II, s.288.

²⁰³ Bakara 2/260

²⁰⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri 'l-Kur'ân*, II, s. 130; İbn Kesîr, *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-Azîm*, II, s, 291.

²⁰⁵ Mekkî, *Kitâbu't-Tefsîri fî 'l-Kırâati's-Seb'*, s. 446; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 181.

²⁰⁶ Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûğî 'n-Nihâye*, I s.878; İbn Kesîr, *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-Azîm*, II, s. 290.

²⁰⁷ Âl-i İmrân 3/115.

kalmayacağını beyan etmektedir.²⁰⁸ Misâl olarak verdiğimiz bu âyette geçen "فَلَنْ يُكْفَرُوهُ" lafzını Âsım'ın râvisi olan Hafs, ayrıca Hamze ve Halefu'l-Âşir "فَلَنْ يُكْفَرُوهُ" şeklinde, diğer kırâat imamları ise "فَلَنْ تُكْفَرُوهُ" şeklinde "ث" harfiyle ve ötreli şekilde okumuşlardır.²⁰⁹

Kelime'nin "ي" okunması durumunda "Önceki âyette söz konusu ehli kitab'ın müslümanlığı kabul eden mü'minlerin yaptıkları karşılıksız kalmayacaktır" anlamına gelmektedir. "ث" okunması durumunda ise "Siz ne hayır işlerseniz karşılıksız kalmayacaktır" manasına gelip muhatapların hem ehli kitaptan olup sonradan Müslüman olanlar, hem de bütün mü'minler olduğu kastedilmiştir. Müellif Mekkî b. Ebî Tâlib söz konusu âyette geçen lafzı "فَلَنْ تُكْفَرُوهُ" şeklinde "ث" misâl vermiş ve buna göre "Siz ne hayır işlerseniz karşılıksız kalmayacaktır ve âyetin muhataplarının bütün ümmet olduğu kastedilmiştir" şeklinde tefsîr etmiştir.²¹⁰ Tercihinin de bu kırâatten yana olduğu kanatindeyiz.

2. اِنْ يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِّثْلُهُ...

"Eğer size (Uhud'da) bir yara dokunduysa bilinki onlara da benzeri bir yara dokunmuştur."²¹¹

Yüce Allah (c.c.) bu âyette Uhud savaşında Müslümanlara teselli vermekte ve gerçek mü'minler ortaya çıksın diye gerekli uyarıları yapmaktadır. Yani her ne kadar Bedir'de zafer elde etmiş olsanız da bu durum dönmüştür ve Uhud'da, müşrikler size galip gelmiştir. Bunların hepsi Allah'ın müminleri imtihanıdır.²¹²

Bu âyette bulunan "قَرْحٌ" kelimelerini Ebû Bekir Şu'be, Hamze, Kisâî ve Halefu'l-Âşir "قَرْحٌ" şeklinde zammeli, Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Hafs, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb ise "قَرْحٌ" şeklinde fethalı olarak okumuşlardır.²¹³

Bu iki kırâatin aynı manaya geldiğini söyleyenler varsa da farklı anlama da gelmektedir. Fethalı okuyuşa göre bu kelime bizzat yaranın kendisi anlamına gelmekte, zammeli okuyuşta ise yaranın acısı anlamına gelmektedir. Mekkî, bu lafız hakkında ayrıca yorum ve tercih yapmamış olup iki manaya da değinmiştir.²¹⁴

²⁰⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, II, s. 343.

²⁰⁹ Mekkî, *Kitâbu't-Tefsîr fî'l-Kırâati's-Seb'*, s. 463; Dâni, *et-Teysîr*, s. 90; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 182.

²¹⁰ Mekkî, *el-Hidâye İlä Bulûği'n-Nihâye*, III, s. 1102.

²¹¹ Âl-i İmrân 3/140.

²¹² Mekkî, *el-Hidâye İlä Bulûği'n-Nihâye*, III, s. 1134; Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, II, s. 372; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II, s. 525.

²¹³ Mekkî, *Kitâbu't-Tefsîr fî'l-Kırâati's-Seb'*, s. 464; Dâni, *et-Teysîr*, s. 90; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 182.

²¹⁴ Mekkî, *el-Hidâye İlä Bulûği'n-Nihâye*, III, s. 1134; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II, s. 525.

وَكَايْنٍ مِنْ نَبِيِّ قَاتِلٍ مَعَهُ رَبِّيُونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ

"Nice peygamberler var ki, kendileriyle beraber birçok Allah dostu (Rıbbîler) çarpıştılar. Allah yolunda başlarına gelenlerden ötürü gevşemediler, yılmadılar, boyun eğmediler. Allah, sabredenleri sever"²¹⁵

Bu ve bundan sonraki âyetlerde Allah (c.c.) önceki peygamberlerin yanında, Allah'a ibadet eden, O'nu tanıyan ve O'nun yolunda savaşan kimselerin (Rıbbîlerin) olduğunu bildirmektedir.²¹⁶

Âyette geçen "قَاتِلٍ" lafzını Nâfî', İbn Kesîr, Ebû Amr, Ya'kûb "قَاتِلٍ" şeklinde; İbn Âmir, Âsım, Hamze, Kisâî, Ebû Ca'fer ve Halefû'l-Âşir ise başta verilen misâldeki gibi okumuşlardır.²¹⁷

"قَاتِلٍ" okuyuşuna göre "Allah yolunda cihad edip savaşanların peygamberlerin yanındaki Rıbbîler olduğu", "قَاتِلٍ" şeklindeki kırâate göre ise "öldürülenlerin Peygamberler ve Rıbbîler olduğu" anlamı ortaya çıkmaktadır.²¹⁸

Mekkî'nin verdiği misâl ve mana göz önüne alındığında "قَاتِلٍ" şeklindeki okuyuşu tercih ettiği ifade edilebilir.²¹⁹

وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلُّ وَمَنْ يَغُلْ يَأْتِ بِمَا عَلَ يَوْمَ الْقِيَمَةِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ

"Hiçbir peygamberin emanete hıyanet etmesi düşünülemez. Kim hıyanet ederse, kıyamet günü hıyanet ettiği şeyle birlikte gelir. Sonra da hiçbir haksızlığa uğratılmaksızın herkese kazandığının karşılığı tastamam ödenir."²²⁰

Bu âyette bahsedilen kelime ganimet mallarından almak, gizli bir şekilde aşırarak, emanete hıyanet etmek, devlet mallarını kötüye kullanmak gibi anlamlara gelir. Bir peygamber asla böyle bir şey yapmaya meyletmez ve böyle bir şey söz konusu bile olamaz.

Âyette geçen "أَنْ يَغُلُّ" lafzını kırâat imamlarından İbn Kesîr, Ebû Amr ve Âsım yukarıda yazıldığı gibi "أَنْ يَغُلُّ" şeklinde; Nâfî', İbn Âmir, Hamze, Kisâî, Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halefû'l-Âşir ise "أَنْ يَغُلُّ" şeklinde okumuşlardır.²²¹

²¹⁵ Âl-i İmrân 3/146.

²¹⁶ "Rıbbîyyûn", "رَبِّي" "nin çoğuludur. "Rıbbî" Cemaat demek olan "ribbe" kelimesinden gelip "cemaat, toplum" anlamında kullanılmıştır. Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, s. 490.

²¹⁷ Mekî, *Kitâbu't-Tefsîrâ fi'l-Kırââtî's-Seb'*, s. 465; Dâni, *et-Tefsîr*, s. 90; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 182.

²¹⁸ Mekî, *el-Hidâye İlä Bulûğî'n-Nihâye*, III, s. 1146; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II, s. 528.

²¹⁹ Mekî, *el-Hidâye İlä Bulûğî'n-Nihâye*, III, s. 1145.

²²⁰ Âl-i İmrân 3/161.

Mekkî bu âyete, sahâbe'nin ve birçok müfessirin verdikleri manaları değenlendirmekte ve sonrasında kendi yorumunu yapmaktadır. O halde "أَنْ يَغُلَّ" türündeki kırâate göre "Peygamber, ashabına ihanet etmez. Bu asla mümkün değildir" şeklinde mana verilmektedir. Buradaki ihanetten kasıt bir peygamber asla emanete hıyanet etmez. Ganimet mallarını gizlice almaz şeklinde anlaşılmaktadır. Mekkî'nin tercih ettiğini düşündüğümüz kırâat olan "أَنْ يَغُلَّ" okuyuşuna göre ise "Hiçbir peygambere ihanet edilmez" şeklinde anlam verilmektedir.²²²

2.2.4.Nisâ Sûresi

Nisa sûresinde anlama etki eden kırâat farklılıkları;

وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا 1.

""Adını kullanarak birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık haklarına riâyetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir." ²²³ Âyetteki "تَسَاءَلُونَ" kelimesini Âsım, Hamze ve Kisâî'nin dışındaki imamlar "س" harfini şeddeleyerek okumuşlar fakat manada önemli bir değişiklik olmamıştır. Ancak Âyet-i Kerîme'de geçen "وَالْأَرْحَامَ" lafzını Hamze "وَالْأَرْحَامَ" şeklinde kesralı, geri kalan kırâat imamları ise yukarıda yazıldığı şekilde okumuşlardır.²²⁴

"وَالْأَرْحَامَ" kelimesini Mekkî b. Ebî Tâlib, çoğunluğun kırâati şeklinde aktarmış ve diğer kırâatlere de değinerek "Akrabalık bağıni koparmaktan Allah'tan sakının" şeklinde açıklamıştır. Hamze'nin kırâatine göre "Allah ve akraba adına dilek ve istekte bulunduğunuz Allah'tan korkun." manası verilmektedir.²²⁵

وَأِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً 2....
...فَتَيَمَّمُوا

"...Eğer hasta olur veya yolculuktaysanız veya sizden biriniz ayak yolundan gelirse yahut kadınlara dokunursanız ve su bulamazsanız o zaman temiz bir toprakla teyemmüm edin..." ²²⁶

Abdest almak için su bulunmadığı takdirde teyemmüm yapılacağını açıklayan bu âyet-i celîlede "أَوْ لَمَسْتُمُ" kelimesini kırâat imamlarından Hamze, Kisâî ve Halefu'l-Âşir

²²¹ Mekkî, *Kitâbu't-Tefsîr fî'l-Kırâati's-Seb'*, s. 466; Dâni, *et-Tefsîr*, s. 91; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 183.

²²² Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûğî'n-Nihâye*, III, s. 1163.

²²³ Nisâ 4/1.

²²⁴ Mekkî, *Kitâbu't-Tefsîr fî'l-Kırâati's-Seb'*, s. 472; Dâni, *et-Tefsîr*, s. 93; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 186.

²²⁵ Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûğî'n-Nihâye*, III, s. 1214.

²²⁶ Nisâ 4/43.

"أَوَلَمْسْتُمْ" şeklinde medsiz; Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb ise med ile okumuşlardır.²²⁷

Eserin müellifi Mekkî, söz konusu lafız hakkında, Hamze, Kisâî ve Halefu'l-Âşîr'in kırâatlerini tercih ettiği kanaatindeyiz. Kelimenin "*Cima*" (cinsel ilişki) anlamına geldiğini açıklamaktadır.²²⁸ Diğer okuyuşa göre ise "*karşılıklı olarak birbirlerine dokunmak*" manası verilmektedir. Burada geçen "dokunma" ile ilgili farklı yorumlar yapılmıştır. Hanefiler, özellikle birinci kırâat "أَوَلَمْسْتُمْ" böyle bir anlama geldiği için "dokunmaktan" maksadın "cinsel ilişki" olduğunu söylemişlerdir. Dolayısıyla erkeğin, kadına dokunmasıyla abdesti bozulmaz demişlerdir. Şâfiiler, erkeğin kendisine nikah düşen kadına dokunmasıyla, her ikisinin de abdestinin bozulacağına hükmetmişlerdir. Mâlikî ve Hanbelilere göre ise temastan cinsel haz duyulması halinde abdest bozulduğunu söylemişlerdir.²²⁹

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ آَلَقَىٰ إِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتُ
مُؤْمِنًا

"Ey iman edenler! Allah yolunda savaşa (cihada) çıktığınız zaman iyi anlayıp dinleyin. Size selam verene sen mü'min değilsin demeyin..."²³⁰

Tefsîr ve hadis kitaplarında detaylı şekilde açıklanan bu âyetin muhatapları bir grup Müslüman, savaşa çıktığında karşılarına bazı kimseler çıkıyor. Kendilerinin Müslüman olduğunu dile getirmelerine ve kelime-i şahadet getirmelerine rağmen birlik komutanı onların (onun) korkudan Müslüman olduğunu düşünerek onları (onu) öldürmüş ve mallarına el koymuştur. Bu olay Rasulullah'a (s.a.v.) intikal ettiğinde ise Hz. Peygamber (s.a.v.) buna kızarak "bari kalbini açıp baksaydın" diyerek sorumlu kişiyi azarlamıştı.²³¹

İlgili âyette geçen "فَتَبَيَّنُوا" ve "السَّلَام" kelimelerinde farklı okuyuşlar bulunmaktadır. "فَتَبَيَّنُوا" lafzını Hamze, Kisâî ve Halefu'l-Âşîr "فَتَبَيَّنُوا" şeklinde; diğer kırâat imamları ise yukarıda yazıldığı gibi "فَتَبَيَّنُوا" şeklinde okumuşlardır.²³²

Mekkî b. Ebî Tâlib bu kelimedede geçen kırâati detaylı şekilde açıklamakta ve hangi anlama geldiğini ona göre tefsîr etmektedir. "فَتَبَيَّنُوا" okunuşuna göre "*fasıği*

²²⁷ Mekkî, *Kitâbu't-Tefsîr fî'l-Kırâati's-Seb'*, s. 479; Dâni, *et-Tefsîr*, s. 96; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 188.

²²⁸ Mekkî, *el-Hidâye İla Bulûği'n-Nihâye*, III, s. 1342.

²²⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, s. 630; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, III, s. 158.

²³⁰ Nisâ 4/94.

²³¹ Geniş bilgi için bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, III, s. 73-74; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, s. 57-58.

²³² Mekkî, *Kitâbu't-Tefsîr fî'l-Kırâati's-Seb'*, s. 480; Dâni, *et-Tefsîr*, s. 97; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 189.

diğerlerinden ayırana kadar iyice araştırın" anlamı verilmekte,²³³ "فَتَبَيَّنُوا" şeklindeki okuyuşa göre ise "Fasığı diğerlerinden ayırın. Ortaya çıkarana kadar acele etmeyin, işin açıklanmasını isteyin" şeklinde mana verilmektedir.

Yine aynı âyetteki "السَّلَام" lafzını ise İbn Âmir, Hamze, Ebû Ca'fer ve Halefü'l-Âşir "السَّلْم" şeklinde; İbn Kesîr, Ebû Amr, Âsım, Kisâî ve Ya'kûb ise yukarıda yazıldığı gibi okumuşlardır.²³⁴

Mekkî, manayı "السلام" okuyuşuna göre vermektedir. Söz konusu lafız bu şekildeki kırâate göre "Size selam verenlerin malını almak için sen Müslüman değilsin demeyin" anlamına gelmektedir.²³⁵

2.2.5. En'âm Sûresi

En'âm sûresinde anlama etki eden kırâat farklılıkları;

1. قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ الَّذِي يَقُولُونَ فَإِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَلَكِنَّ الظَّالِمِينَ بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ.

"Onların söylediklerinin gerçekten seni üzmede olduğunu biliyoruz. Aslında onlar gerçekte seni yalanlamıyorlar; fakat o zalimler Allah'ın âyetlerini inadına inkâr ediyorlar."²³⁶

Rivâyet edildiğine göre müşriklerin önderi Ebû Cehil ve başka müşrikler Hz. Peygamberimize "Biz sana yalancı demiyoruz. Çünkü senin güvenilir ve doğru olduğunu biliyoruz. Fakat biz senin getirdiğin dini yalanlıyoruz" demişlerdi.²³⁷

Allah (c.c.) müşriklerin karşısında üzülen Hz. Muhammed (s.a.v.)'e bu şekilde teselli vermektedir. Âyette zikredilen "لَا يُكَذِّبُونَكَ" kelimesini Nâfî' ve Kisâî "لَا يُكَذِّبُونَكَ" şeklinde şeddesiz ve sukun tarzında; İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Hamze, Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halefu'l-Âşir ise örnekte verildiği gibi "لَا يُكَذِّبُونَكَ" şeklinde okumuşlardır.²³⁸ Şeddeli okuyuşa göre "Şüphesiz ki onlar seni yalancılıkla itham etmiyorlar" anlamı verilmekte olup, şeddesiz okuyuşa göre ise "Şüphesiz ki onlar sende yalancılık bulmuyorlar." manası verilmektedir. Mekkî, bu kırâatler arasında herhangi bir tercihte bulunmamıştır.²³⁹

²³³ Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûğî'n-Nihâye*, III, s. 1432. Bu âyette muhatap fasık değildir fakat Mekkî, fasık ile diğerlerini ayırmaya kadar iyice araştırın yorumunu yapmıştır. Bu Mekkî'nin görüşüdür.

²³⁴ Mekkî, *Kitâbu't-Tefsîr fi'l-Kirââtî's-Seb'*, s. 481; Dâni, *et-Tefsîr*, s. 97; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 189.

²³⁵ Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûğî'n-Nihâye*, III, s. 1433.

²³⁶ En'âm 6/33.

²³⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII, s. 182; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, s. 456; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV, s. 143.

²³⁸ Mekkî, *Kitâbu't-Tefsîr fi'l-Kirââtî's-Seb'*, s. 495; Dâni, *et-Tefsîr*, s. 102; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 193.

²³⁹ Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûğî'n-Nihâye*, III, s. 2006.

2...لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ وَضَلَّ عَنْكُمْ مَا كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ....

"...Artık aranızdaki ilişkiler tamamen kopmuş ve (tanrı diye) iddia ettikleriniz, sizi yüzüstü bırakıp kaybolmuşlardır..."²⁴⁰

Bu âyette Yüce Allah (c.c.), müşriklerin putlarının hesap gününde kendilerine hiç fayda sağlamayacağını ve ahirette yapayalnız kalacaklarını açıklamaktadır.

Buradaki "بَيْنَكُمْ" kelimesini İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Bekr Şu'be, Hamze, Ya'kûb ve Halefû'l-Âşir "بَيْنَكُمْ" ötreli, diğer kırâat imamlarından Nâfi', Kisâî, Hafs ve Ebû Ca'fer yukarıda yazıldığı tarzda üstün olarak okumuşlardır.²⁴¹

Müellif Mekkî, lafzı "nasb halinde okunması durumunda zarf manası verilir, raf halinde okunması durumunda ise vasl mânasında olur ve anlam ona göre takdir edilir" şeklinde nahiv kuralları ile açıklayarak manayı bu şekilde vermiştir. O halde nasb ile okunan kırâatin anlamı "Sizin ve taptıklarınız arasında olan ilişkileriniz tamamen kopmuştur" şeklinde olur. Raf ile okunan kırâatin anlamı ise "Aranız açılmıştır (asla onlara ulaşamazsınız)" şeklinde olur.²⁴² Mekkî burada herhangi bir tercihte bulunmamaktadır.

فَالِقُ الْإِصْبَاحِ وَجَعَلَ اللَّيْلَ سَكَنًا وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ حُسْبَانًا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ 3.

"O, karanlığı yarıp sabahı çıkarandır. Geceyi dinlenme zamanı, güneşi ve ayı da ince birer hesap ölçüsü kıldı. İşte bu, Aziz ve Alîm olan Allah'ın takdiridir."²⁴³

Âyette geçen "وَجَعَلَ اللَّيْلَ" lafzını Âsım, Hamze, Kisâî ve Halefu'l-Âşir bu şekilde, Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb "وَجَاعَلَ اللَّيْلَ" tarzında medli ve kesralı şeklinde okumuşlardır.²⁴⁴

Mekkî b. Ebî Tâlib bu âyetin farklı okuyuşları hakkında şâz sayılan okuyuşlara yer vermiş olup Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb'un "وَجَاعَلَ اللَّيْلَ" tarzında medli ve kesralı şeklinde okuyuşlarını tercih ederek mana vermiştir.²⁴⁵ Bu okuyuşa göre mana "Hareket eden her şeyin geceleyin dinlendiği (geceyi dinlenme zamanı), güneşi ve ayı kendi yörüngelerinde birer hesap ölçüsü kılandır" anlamı verilmektedir. Diğer türlü okuyuşa göre ise de mana yukarıda verildiği gibi "Geceyi dinlenme zamanı, güneşi ve ayı da ince birer hesap ölçüsü kıldı." şeklindedir.

²⁴⁰ En'âm 6/94.

²⁴¹ Mekkî, *Kitâbu't-Tefsîr fi'l-Kırââtî's-Seb'*, s. 499; Dâni, *et-Teysîr*, s. 105; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 195.

²⁴² Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûğî'n-Nihâye*, III, s. 2108.

²⁴³ En'âm 6/96.

²⁴⁴ Mekkî, *Kitâbu't-Tefsîr fi'l-Kırââtî's-Seb'*, s.500; Dâni, *et-Teysîr*, s. 105; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 196.

²⁴⁵ Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûğî'n-Nihâye*, III, s. 2112.

وَكَذَلِكَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ وَلِيَقُولُوا دَرَسْتَ وَلِنُبَيِّنَهُ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ. 4.

"İşte böylece âyetleri geniş geniş açıklıyoruz ki, "sen ders almışsın" desinler ve bilen bir toplum için de onu iyice beyân edelim."²⁴⁶ "Âyetlerin geniş geniş açıklanması" iki maksada bağlanmış olup ilki inkârcıların Hz. Muhammed'e (s.a.v.) "Sen (Kur'an'ı, âyetleri) iyi öğrenmişsin" demeleri, ikincisi de Allah Teâlâ'nın bilen bir topluluğa yani hak ve hidâyeti bilip takip edenlere Kur'an'ı açık seçik tanıtmasıdır. Bir yoruma göre Allah'ın, âyetleri "geniş geniş açıklaması"nın sebebi, Hz. Peygamber'in onları kesin deliller olarak ortaya koyabilmesini sağlamaktır. O kadar ki, inkârcılar Resûlullah'a "Onları iyi öğrenmişsin" deme gereğini duyacaklardır. Başka bir yoruma göre inkârcılar âyetlerin bu açık seçikliği karşısında Resûlullah'ın onları başkalarından yani Ehl-i kitap'tan ders alarak öğrendiğini söyleyeceklerdir.²⁴⁷

Âyet-i celîlede geçen "دَرَسْتَ" lafzının üç farklı şekilde okunuşu vardır. Nâfi', Âsım, Hamze, Kisâî, Ebû Ca'fer ve Halefu'l-Âşir yukarıda yazıldığı şekilde; İbn Kesîr ve Ebû Amr "دَارَسْتَ" elif ekleyerek, İbn Âmir ve Ya'kûb ise "دَرَسْتُ" şeklinde son harfi sakın olarak okumuşlardır.²⁴⁸

Söz konusu kelimeye "Sen ders almışsın", "Sen bunu Ehl-i kitaptan (başkalarından) öğrenmişsin" ve "Bu okuduğun şeylerin zamanı geçmiştir" anlamları verilmektedir. Müellif Mekkî'nin ise Nâfi', Âsım, Hamze, Kisâî, Ebû Ca'fer ve Halefu'l-Âşir imamları'nın okuduğu "دَرَسْتَ" kıraatine göre "sen ders almışsın" şeklinde anlam verdiğini tespit etmekteyiz. Dolayısıyla onun bu okuyuşu tercih ettiği söylenebilir.²⁴⁹

...وَأَنَّ كَثِيرًا لِّيُضِلُّونَ بِأَهْوَاءِهِمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُعْتَدِينَ. 5.

"Gerçekten birçokları nefislerinin arzularına uyarak bilmeden (halkı) saptırıyorlar. Şüphesiz senin Rabbin, haddi aşanları çok iyi bilir"²⁵⁰

Yüce Allah'ın buyurduğu bu âyette, rivâyete göre ilk dönem müslümanlarından bir kısmı, zühd ve takvâ olsun diye bazı önemli gıda maddelerini kendilerine yasaklıyorlardı. Kesin bilgi ve delile dayanmadan, heva ve heveslerine göre Allah'ın haram kıldığını helal, helal kıldığını ise haram sayarak kendilerini ve başkalarını

²⁴⁶ En'âm 6/105.

²⁴⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, s. 543; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV, s. 239; Karaman, Hayreddin ve dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, II, s.452.

²⁴⁸ Mekkî, *Kitâbu't-Tefsîr fi'l-Kirâati's-Seb'*, s.500; Dâni, *et-Tefsîr*, s. 105; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 195.

²⁴⁹ Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûği'n-Nihâye*, III, s. 2139.

²⁵⁰ En'âm 6/119.

saptırıyorlar ve yanlış yola sürüklüyorlardı. Âyette böyle bir tutumun doğru olmadığına işaret edilmiş ve burada bu kimseler Yüce Allah tarafından kınanmışlardır.²⁵¹

Söz konusu âyette geçen "لَيُضِلُّونَ" kelimesini Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb "لَيُضِلُّونَ" şeklinde fethalı olarak kırâat etmişlerdir. Âsım, Hamze, Kisâî ve Halefu'l-Âşir ise misâlde verildiği şekilde okumuşlardır.²⁵²

Mekkî b. Ebî Tâlib bu âyette geçen kelimeyi "لَيُضِلُّونَ" şeklinde ele alıp buna göre mana verse de, diğer türlü kırâatin "لَيُضِلُّونَ" şeklinin delili daha açık olduğunu ve bu kırâati tercih ettiğini ifade etmektedir.²⁵³ Mekkî'ye göre bu kelimeyi dammeli kabul ederek okuyanın delili daha açıktır. Çünkü her sapıtan bir başkasını yoldan çıkarabilir. O halde dammeli "لَيُضِلُّونَ" okuyuşuna göre "*Keyiflerine göre saptırıyorlar*" manası, fethalı "لَيُضِلُّونَ" okuyuşuna göre ise "*Hevâ ve heveslerine uyarak sapıyorlar*" manası verilmektedir.

قُلْ إِنِّي هَدَيْتَنِي رَبِّي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ دِينًا قِيَمًا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ 6.

"De ki: Şüphesiz Rabbim beni doğru yola, dosdoğru bir dine, Allah'ı birleyen İbrahim'in dinine iletti. O, ortak koşanlardan değildi."²⁵⁴

Hz. İbrahim'in dini; şirkten uzak, Allah'tan başka ilah olmadığına inanmak ve yalnız O'na ibadet etme dini demektir. İslam'dan önce putlardan, şirkten uzaklaşıp tek bir ilaha inanan ve O'na ibadet eden kimseler vardı. Bunlara Hanîf deniliyordu.²⁵⁵ Bunlar, Hz. İbrahim'in tebliğ ettiği dine tâbi olduklarını söylerlerdi. Araplardan İslam'ı kabul etmeyip Hz. Peygamberin tebliğine tabi olmayanlar âyette geçen İbrahim'in milleti (İbrahim'in dini) tabirini kullanılıyordu.²⁵⁶ "İbrahim'in milletine, dinine tabi olduklarını" ifade etseler de şirkten, puta tapmaktan kendilerini alıkoymuyorlardı. Bu yüzden Allah (c.c.), Hz. İbrahim'in dinine tabi olduğunu söyleyen müşriklere "O'nun dininin puta tapma değil, Allah'a ortak koşmak değil, yalnız Allah'a kulluk etme dini olduğunu, İbrahim'in de Allah'a ortak koşmadığını" birçok âyette ifade etmiştir.

Âyette yer alan "قِيَمًا" kelimesini, Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb "قِيَمًا" şeklinde fethalı ve şeddeli; geri kalan kırâat imamları İbn Âmir, Âsım, Hamze, Kisâî, ve Halefu'l-Âşir ise "قِيَمًا" şeklinde şeddesiz ve ilk harfini kesralı

²⁵¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, s. 557; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV, s. 257; Karaman, Hayreddin ve dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, II, s.462.

²⁵² Mekkî, *Kitâbu't-Tefsîr fî'l-Kırâati's-Seb'*, s.502; Dâni, *et-Tefsîr*, s. 106; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 197.

²⁵³ Mekkî, *el-Hidâye İla Bulûği'n-Nihâye*, III, s. 2166;

²⁵⁴ En'am 6/ 161.

²⁵⁵ İslam öncesinde Hz. İbrahim'in tebliğ ettiği dini kabul edip O'na tâbi olanlara "Hanîf" denir. Şaban Kuzgun, İstanbul 1997, TDV "Hanîf" md. XVI, s. 33-39.

²⁵⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, II, s. 594.

okumuşlardır.²⁵⁷ Müellifimiz Mekkî âyette geçen farklı okuyuş hakkında şunları ifade etmiştir: Kelimeyi şeddesiz olarak "قِيمًا" şeklinde okuyanlar da vardır. Bu haliyle kelime mastar konumunda olur ve vezin olarak "الصِّغَر" ve "الكِبَر" kelimelerine benzer. Âyet-i Kerîme'de geçen "حَنِيفًا" ifadesi "إبراهيم" kelimesinin hali olarak gelmiştir ve hazfedilmiş olan bir "أَعْنِي" fiili sebebiyle nasb makamındadır. Buna göre, ikisi de birbirine yakın olmak üzere bir mana, "dosdoğru (sağlam, değerli) bir din"; diğer mana "sabit, pek doğru bir din" demektir.

Mekkî b. Ebî Tâlib, yukarıda değindiğimiz "قِيمًا" kelimesinden farklı kelimelerin i'rabını yaparak ve farklı okuyuşlara atfederek şunları dile getirmiştir. Âyet-i Kerîme'de geçen "دِينًا" ifadesi, Ahfeş'e göre "هَدَانِي" fiili ile nasb edilmiştir. Kelimenin hazfedilmiş bir "عَرَفْنِي" ifadesi nedeniyle nasb makamında geldiği ve bu açıdan "هُوَ" (يَدْعُهُ) ifadesine benzediği de söylenmiştir. Ayrıca kelimenin "صِرَاطٍ" kelimesine bedel olarak geldiği veya mastar nedeniyle mansûb olduğu da söylenmiş ve bu yoruma göre âyet içerisinde hazfedilmiş olarak "فَدِنْتُ دِينًا" cümlesinin yer aldığı dile getirilmiştir. Âyet-i Kerîme'de geçen "هَدَانِي" ifadesi, bu yorumda zikredilen "اهْتَدَيْتَ" ifadesine delalet eder. Âyette geçen "مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ" kelimesinin "din" kelimesine bedel olduğu da söylenmiştir. Bu şekilde olursa mana "Allah beni hidâyete erdirdi. Böylece ben de dosdoğru dini kabul ettim." anlamına geldiği rivâyet edilir. Âyette geçen "قِيمًا" kelimesindeki farklı kırâate bakıldığında birbirine yakın iki türlü mana çıkarılabilir. Biri "Sağlam, dosdoğru, değerli bir din anlamında" (Mekkî'nin tercih ettiği kırâatin bu olduğu kanaatindeyiz), diğeri ise "Sabit, pek doğru din" manasına gelmektedir.²⁵⁸

2.2.6. A'râf Sûresi

A'râf sûresinde anlama etki eden kırâat farklılıkları;

وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ حَتَّىٰ إِذَا أَقْلَّتْ سَحَابًا ثِقَالًا سُقْنَاهُ لِبَلَدٍ مَّيِّتٍ فَأَنْزَلْنَا بِهِ الْمَاءَ فَأَخْرَجْنَا بِهِ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ كَذَٰلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتَىٰ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ

"Rüzgarları rahmetinin önünde müjde olarak gönderen O'dur Nihâyet o rüzgârlar ağır bir bulut yüklenince onu ölü bir memlekete sevkederiz. Orada suyu indirir ve onunla türlü türlü meyveler çıkarırız. İşte ölüleri de böyle çıkaracağız. Herhalde bundan ibret alırsınız." ²⁵⁹

²⁵⁷ Mekkî, *Kitâbu't-Tebîrâ fi'l-Kırâati's-Seb'*, s.507; Dâni, *et-Teyssîr*, s. 108; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 200.

²⁵⁸ Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûği'n-Nihâye*, III, s. 2262.

²⁵⁹ A'râf 7/ 57.

Yüce Rabbimiz, yukarıda geçen âyette, rüzgâr vasıtasıyla içi su yüklü bulutları sürükleyerek, onlardan inen yağmurlarla her yıl ölü toprağı nasıl canlandırıp, diriltiyor ve içinden çeşit çeşit bitkiler, ürünler çıkartıyorsa, ölüleri de tekrar böyle dirilteceğini canlı bir misalle insanlığa anlatmaktadır.

Âyette geçen "بُشْرًا" kelimesi "*müjdecî*" anlamına gelmektedir. Bu kelimeyi Âsım "بُشْرًا"; İbn Âmir, "نُشْرًا" şeklinde "ن" harfiyle; Hamze, Kisâî ve Halefu'l-Âşir "نُشْرًا" şeklinde "ن" harfini fethası ile okumuştur. Geri kalan kırâat imamları Nâfi', İbn Kesîr, Ebû 'Âmr, Ca'fer ve Ya'kûb ise "نُشْرًا", "ن" ve "ش" harflerini ötreli şekilde okumuşlardır.²⁶⁰ Müellifimiz Mekkî ise bu âyette şunları dile getirmiştir: Âyetin Arapça metninde geçen "نُشْرًا" ifadesi, "نُشور" kelimesinin çoğuludur ve bu vezin olarak "صبور" ve "صبر" kelimesine benzer. Bazı kimseler, "نُشْرًا" ifadesinin mastar olduğunu söylemişlerdir. Kelimedeki "şin" "ش" harfinin cezmlî olarak okunduğu kırâatte yukarıda ifade edilen mana değişmez. Yalnızca istihfâf²⁶¹ amacıyla bu harf sakîn olarak okunmuş olur." Ayrıca müellif âyetin irâbını yaparak âyette geçen "سَقَاتِه" ifadesinde yer alan "hû" "ه" zamiri ile bulutlara işaret edildiğini, Arapça'da "bulut" anlamında kullanılan "السحاب" kelimesinin hem müennes hem de müzekker olarak kullanılabildiğini belirtmektedir. Âyet bu haliyle "*Rüzgârları, bulutları yaymak üzere gönderen, gökleri, yeri ve tüm bu zikredilenleri yaratan Rabbinizdir.*" anlamına geldiğini ifade etmiş farklı okuyuşun manaya etkisini dile getirmiştir.

Mekkî b. Ebî Tâlib, söz konusu âyette tercih ettiği farklı okuyuşu açık bir şekilde ifade etmese de eserinde verdiği örneklerden yola çıkarak onun, Nâfi' İbn Kesîr, Ebû 'Âmr, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb'un "نُشْرًا", şeklindeki kırâatini tercih ettiği kanaatindeyiz.²⁶² Âyette geçen farklı kırâate bakıldığında iki türlü mana çıkarılabilir. Birincisi "*Rahmetinin önünde müjde veya müjdecî olarak rüzgârlar gönderir*" şeklinde; diğeri ise "*Rahmetinin önünde her tarafa yayılmış, güzel kokulu rüzgârlar gönderir*" şeklindedir.

²⁶⁰ Mekkî, *Kitâbu't-Tebsıra fî'l-Kırâati's-Seb'*, s. 510; Dâni, *et-Teysîr*, s. 110; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 202.

²⁶¹ Sözlükte "hafif olmak, az, önemsiz ve kıymetsiz sayılmak" anlamındaki haff (hiffet) kökünden türemiş bir kelime olup "hafif görmek, önemsememek" demektir. Burada ifade edilen mânânın "hafif olmak" manasını tercih ettiği kanaatindeyiz. Mustafa Sinanoğlu, TDV, "istihfâf" md. İstanbul 2011, c. XXII, s. 336.

²⁶² Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ bulûğî'n-Nihâye*, IV, s. 2408.

2.2.7. Enfâl Sûresi

Enfâl sûresinde anlama etki eden kırâat farklılıkları;

إِذْ يُغَشِّيكُمُ النَّعَاسَ أَمَنَةً مِنْهُ وَيُنَزِّلُ عَلَيْكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لِيُطَهِّرَكُمْ بِهِ وَيُذْهِبَ عَنْكُمْ رَجْزَ الشَّيْطَانِ وَلِيَرْبِطَ عَلَى قُلُوبِكُمْ وَيُثَبِّتَ بِهِ الْأَقْدَامَ 1.

"Allah kendi katından bir güven işareti olarak sizi hafif bir uykuya daldırmıştı. Sizi arıtmak, sizden şeytan vesvesesini gidermek, kalplerinizi pekiştirmek ve sebatınızı artırmak için gökten size su indirmişti."²⁶³

Bundan önceki âyetle beraber bu âyette Yüce Allah'ın (c.c.) Bedir savaşında Müslümanlara yardım ettiği açıklanmıştır. Rivâyet edilir ki, Müslümanlar, ayaklarının battığı kumlu, susuz bir arazide konaklamış ve Allah (c.c.) tarafından uyuya kalmışlardır. Sahâbeden bazıları ihtilam olmuş ve gusül alma ihtiyacı ortaya çıktı. Şeytan bunlara şöyle vesvese veriyordu: "Sizler zafere nasıl ulaşabileceksiniz? Su bile bulamıyorsunuz, abdestsiz ve cünup namaz kılıyorsunuz. Bununla beraber kendinizi Allah'ın dostlarından sayıyor, içinizden onun Peygamberi olduğunu zannediyorsunuz." Bunun üzerine Allah (c.c.) yağmur yağdırarak Müslümanların hem su ihtiyacını giderdi hem de onları maddi ve manevi kirlilerden temizledi. Yumuşak kumlu arazi sertleşti, ayakları yere batmaz oldu ve yere sağlam bastılar. Böylece Yüce Allah (c.c.) onlardan şeytanın vesvesesini ve bazı zorlukları giderdi.²⁶⁴

Âyetteki " إِذْ يُغَشِّيكُمُ النَّعَاسَ " kelimesini, Nâfi' ve Ebû Cafer " إِذْ يُغَشِّيكُمُ النَّعَاسَ " şeklinde, İbn Kesîr ve Ebû 'Amr, " إِذْ يُغَشِّيكُمُ النَّعَاسَ " şeklinde, geri kalan imamlar ise başlıkta yazıldığı gibi okumuşlardır.²⁶⁵ Yazarımız Mekkî, bu kelime hakkında şu ifadeler yer vermiştir. Kelimeyi, "يُغَشِّيكُمُ" şeklinde şeddesiz olarak okuyanlar vardır. Her iki kırâate göre de fail Allah-u Teâlâ'dır. Bunun delili ise âyetin devamındaki " وَيُنَزِّلُ عَلَيْكُمْ " (üzerinize indiriyordu.) ifadesidir ki yağmuru indirenin Allah-u Teâlâ olduğu hususunda herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir.

Sözü edilen âyetteki kırâat farklılıkları ve Mekkî'nin ifadeleri göz önünde bulundurulduğunda, birbirine yakın olmakla birlikte, bazı anlam farklılıkları ortaya çıkmaktadır. İbn Kesîr ve Ebû Amr kırâatine göre özne "النَّعَاسُ" lafzı olup, "Hani sizi bir uyku alıyordu" anlamındadır. Mekkî'nin tercih ettiği, Nâfi', Ebû Ca'fer ve

²⁶³ Enfâl 8/ 11.

²⁶⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IV, s. 192; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, s. 226; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV, s. 619.

²⁶⁵ Mekkî, *Kitâbu't-Tefsîr fi'l-Kirâati's-Seb'*, s. 522; Dâni, *et-Tefsîr*, s. 116; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 207.

çoğunluğun kırâatlerine göre fâil Allah (c.c.) olup mübalağalı bir şekilde "*Hani Allah sizi uyku ile iyice sarıp bürüyordu*" anlamında kullanılır.²⁶⁶

2. وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَبَقُوا إِنَّهُمْ لَا يُعْجِزُونَ.

"*İnkâra sapanlar sakın yakayı kurtardık sanmasınlar, çünkü ne yapsalar kurtulamayacaklardır. Çünkü onlar bizi aciz bırakmazlar.*"²⁶⁷

Âyet-i Kerîme'de geçen "وَلَا يَحْسَبَنَّ" kelimesini İbn Âmir, Hafs, Hamze, Ebû Ca'fer yukarıda yazıldığı şekilde gayb sıgası "yâ" ile Ebû Bekir Şu'be "وَلَا تَحْسَبَنَّ" "tâ" ile geri kalan kırâat imamı da "وَلَا تَحْسَبَنَّ", muhatap "tâ"si ve "sîn" harfinin kesrası ile okumuşlardır.²⁶⁸ Müellifimiz buradaki kırâat farklılıklarının hangi manalara geldiğini şöyle açıklamıştır.

Âyet-i Kerîme'de geçen "تَحْسَبَنَّ" kelimesinin "yâ" (ي) harfi ile başlanarak okunması halinde mana, "*İnkâra sapanlar sakın yakayı kurtardık sanmasınlar; çünkü ne yapsalar kurtulamayacaklardır.*" şeklinde olur. "تَحْسَبَنَّ" şeklindeki kırâatte fiilin içerisindeki zamir fail konumundadır. Yukarıdaki lafız, "وَلَا يَحْسَبَنَّ" şeklindeki kırâate göre; "*İnkâr edenler (bizden kurtulup) geçtiklerini sanmasınlar*" manasına gelir. "تَحْسَبَنَّ" lafzına göre ise o zaman Hz. Peygamber'e hitaben "*İnkâr edenlerin (bizden kurtulup) geçtiklerini zannetme*" anlamına gelir.²⁶⁹ Müellif bariz bir şekilde kırâat tercihinin yapmasa da yapılan tefsîrde verilen manalara bakarak ilk manayı tercih ettiğini söyleyebiliriz. Ebû Hâtim âyette geçen "تَحْسَبَنَّ" ifadesini "yâ" (ي) harfi ile okuyanları hata işlemekle itham etmiştir, yorumunun devamında müellif, nahiv kurallarında değinerek farklı kırâatin nasıl anlaşılacağını ifade etmiştir. Âyet bu haliyle "*İçinde bulundukları bu olaydan kurtulan kimse gerçekten kurtuluşa erdiğini sanmasın.*" anlamına gelir. Âyetin devamında ise "إِنَّهُمْ لَا يُعْجِزُونَ" (Çünkü onlar asla kurtulamayacaklar.) ifadesi geçmiş ve bu kimselerin kaçmakla asla kurtulamayacakları belirtilmiştir.

İlgili kelimeyi "yâ" (ي) veya "tâ" (ت) harfleriyle başlayarak okuyanlar arasında Âyet-i Kerîmede geçen "إِنَّهُمْ" ifadesini üstün ile okuyanlar da bulunmaktadır. Bu kırâate göre mana "لَا تُعْجِزُونَ" (çünkü onlar) şeklinde anlaşılır ve "حَسَبَ" fiili için ikinci meful gelmesi uygun olmaz. Bu "حَسَبْتَ زَيْدًا أَنَّهُ قَائِمٌ" (Zeyd'in ayakta olduğunu zannettin.) ifadesine benzer ki cümle bu haliyle câiz değildir. Çünkü Zeyd, ayakta durma işinden

²⁶⁶ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ bulûğî'n-Nihâye*, III, s. 2750.

²⁶⁷ Enfâl 8/59.

²⁶⁸ Mekkî, *Kitâbu't-Tefsîr fi'l-Kırâati's-Seb'*, s. 522; Dâni, *et-Teysîr*, s. 117; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 208.

²⁶⁹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ bulûğî'n-Nihâye*, IV, s. 2420.

ayrı bir varlıktır. Cümle ancak "حَسِبْتَ أَمْرَكَ أَنْكَ قَانِمٌ" (Senin ayakta olduğunu sandım.) şeklinde olursa "أَنْ" ile gelmesi uygun olur. Zira burada bahsedilen kişi değil eylemdir. Âyetteki bu lafzı İbn Âmir fethalı "أَنَّهُمْ" şeklinde; geri kalan kırâat imamları ise başta yazıldığı gibi kesralı okumuşlardır.²⁷⁰ Bu durumda bir kırâate göre "İnkâr edenler geçtiklerini, (kaçıp kurtulduklarını) ve bizi aciz bırakacaklarını zannetmesinler". şeklinde; diğer kırâate göre ise "İnkâr edenler bizden kurtulup geçtiklerini, kurtulduklarını sanmasınlar. Onlar bizi asla aciz bırakamazlar" şeklinde anlam verilebilir.²⁷¹

2.2.8. Tevbe Sûresi

Tevbe sûresinde anlama etki eden kırâat farklılıkları;

وَأِنْ نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعَنُوا فِي دِينِكُمْ فَقَاتِلُوا أَلَمَةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ

"Şâyet antlaşma yaptıktan sonra yeminlerini bozarlar ve dininizi karalamaya kalkışarlarsa, siz de küfrün elebaşlarıyla vuruşun; çünkü onların yeminleri yok sayılır. (Böyle yaparsanız) belki vazgeçerler."²⁷²

Bu âyetinde içinde bulunduğu 7-13 âyetlerde, İslâm'a ve müslümanlara karşı besledikleri kin ve düşmanlık duygularını tatmin uğruna hiçbir değer tanımayan müşriklerin tavır ve tutumları tasvir edilmektedir. Ayrıca yeminlerini bozanlara karşı savaşmaya teşvik edilmektedir. Müminleri yeminlerini bozanlara karşı savaşmaya teşvik eden âyetin kimlerle ilgili olduğuna dair farklı rivâyetler vardır. Bazı rivâyetlere göre burada Hudeybiye Antlaşması'nı bozan Kureyşliler kastedilmektedir. Başka rivâyetlere göre ise burada kastedilenler, antlaşmalarını çiğnemelerinden ötürü sûrenin başında kendilerine fesih bildirimi yapılarak dört ay süre verilenlerdir.²⁷³

Âyette zikredilen "لَا أَيْمَانَ" kelimesini İbn Âmir "لَا إِيْمَانٌ" şeklinde bunun dışında kalan kırâat imamları "لَا أَيْمَانٌ" şeklinde okumuşlardır.²⁷⁴ Mekkî b. Ebî Tâlib bu âyet hakkında öncelikle kelimelerin ne anlama geldiğini ayrıştırıp daha sonra kırâat farklılıklarına değinmiş anlam değişikliklerini dile getirmiştir. Âyette geçen "وَأِنْ نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ" ifadesi, "Müşrikler sizinle anlaşma yaptıktan sonra yeminlerini bozarlarsa..."

²⁷⁰ Mekkî, *Kitâbu't-Tefsîr fî'l-Kırââtî's-Seb'*, s. 523; Dâni, *et-Tefsîr*, s. 117; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 208.

²⁷¹ Mekkî, *el-Hidâye ilâ bulûğî'n-Nihâye*, IV, s. 2861.

²⁷² Tevbe 9/12.

²⁷³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IV, s. 263; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, s. 308; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV, s. 127; Karaman, Hayreddin ve dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, III, s.735.

²⁷⁴ Mekkî, *Kitâbu't-Tefsîr fî'l-Kırââtî's-Seb'*, s. 526; Dâni, *et-Tefsîr*, s. 117; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 209.

anlamına gelmektedir. *"Dininizi karalamaya kalkıştırlarsa..."* cümlesinde geçen karalamak eylemi, dinin itibarını zedelemek, iftira atmak ve kötülemeyi ifade eder. *"Siz de küfriün elebaşlarıyla vuruşun."* ifadesi ise inkâr edenlerin önde gelenleriyle savaşın demektir. *"إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ"* ifadesinde yer alan hemzenin üstün ile okunması halinde mana, *"Onlarla anlaşma yapılmaz."* şeklinde anlaşılır. *"أَيْمَان"* kelimesi yemin kelimesinin çoğuludur. Bu harfin esre ile okunuşunda ise iki farklı mana muhtemeldir ki bu manalardan ilki *"Onların İslam'a girmeleri mümkün değildir."* şeklindedir. Zira "iman" kelimesi, *"أَمِنْ – يَوْمِنْ"* fiilinin mastarıdır ve kişinin İslam'a girmesini ifade eder.

İkinci ihtimale göre ise "iman" kelimesi *"أَمِنْتُ مِنَ الْأَمْنِ"* fiilinin ifade ettiği güvenlik içinde olma halinin mastarıdır. Böylece mana, *"Onlar emniyet içinde değildir."* şeklinde olur. Müellifin yorumu dikkate alınca ortaya üç mana çıkmaktadır. Birincisi; *"Onlarla anlaşma yapılmaz."*; ikincisi *"Onların İslam'a girmeleri mümkün değildir"*; üçüncüsü ise *"Onlar emniyet içinde değildir."* anlamları çıkmaktadır.²⁷⁵

2. ...إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ يُضَلُّ بِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا...

*"Haram ayları ertelemek, ancak inkârda daha da ileri gitmektir ki bununla inkâr edenler saptırılır."*²⁷⁶

Hürmet, Mübarek ve Haram aylar olarak bilinen Zilkade, Zilhicce, Muharrem ve Recep ayları dört tane olup bu aylarda her türlü saldırı, savaş, zulüm ve kötülük yasaklanmıştır. Müşrikler, her türlü kötülüklerin yasak olduğu bu aylarda çeşitli bahanelerle, yerlerini değiştirip başka zamâna erteleyerek Hz. İbrahim'den beri devam edegelen bu uygulamayı bozuyorlardı. Yukarıdaki âyette bu meseleye dikkat çekilmiş ve bu şekilde yapmak istedikleri uygulamaya son verilmiştir.²⁷⁷ Âyette geçen *"يُضَلُّ"* lafzını İmam Hafs, Kisâî ve Halefû'l-Âşir bu şekilde; Ya'kûb, *يُضَلُّ* şeklinde kesralı, Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Âmr, İbn Âmir, Ebû Bekir Şu'be, Hamze, Ebû Ca'fer ise *"يُضَلُّ"* şeklinde zammeli okumuşlardır.²⁷⁸

Âyet-i Kerîme de geçen *"يُضَلُّ"* kelimesindeki *"yâ"* (ي) harfi üstünlü olarak *"يُضَلُّ"* şeklinde okunduğunda cümle, *"Bu kimseler Hac ayını erteleyerek veya öne alarak doğru yoldan sapıyorlar."* anlamına gelir. *"Yâ"* (ي) harfinin ötre ile okunması halinde ise fiil *"أَضَلُّ"* (saptırmak) fiilinin muzari çekimi haline gelir ve *"Yaptıklarıyla"*

²⁷⁵ Mekkî, *el-Hidâye ilâ bulûğî'n-Nihâye*, IV, s. 2940.

²⁷⁶ Tevbe 7/37.

²⁷⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IV, s. 294; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, s. 370; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV, s. 177; Karaman, Hayreddin ve dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, III, s.764.

²⁷⁸ Mekkî, *Kitâbu't-Tefsîr fi'l-Kirââtis-Seb'*, s. 528; Dâni, *et-Tefsîr*, s. 118; İbnü'l-Cezerî, *en-Neş*, II, s. 210.

bu işe rıza gösterenleri saptırıyorlar." şeklinde anlaşılır. Farklı kaynaklardan ulaşabildiğimiz kadarıyla zikredilen bu lafızla alakalı "*Kâfirler onunla (liderleri tarafından) saptırılır, Allah onunla kâfirleri saptırır yahut şeytan onları saptırır, kâfirler onunla sapıtır, dalâlete düşer*" şeklinde üç farklı mana zikredilmiştir.²⁷⁹ Mekkî, bu âyette açıklandığı üzere sarf kurllarına değinerek farklı anlama ulaşmıştır.²⁸⁰

2.2.9.Yûnus Sûresi

Yûnus sûresinde anlama etki eden kırâat farklılıkları;

1. أَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا أَنْ أَوْحَيْنَا إِلَى رَجُلٍ مِنْهُمْ أَنْ أَنْذِرِ النَّاسَ وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ قَالَ الْكَافِرُونَ إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ مُبِينٌ

"İçlerinden bir kişiye, "insanları uyar ve iman edenlerin Allah katında değerli bir yeri bulunduğunu müjdele" diye vahiy göndermemiz insanlar için şaşılacak bir şey midir? Bir de inkâr edenler, "bu, kuşkusuz apaçık bir büyücü" demektedirler."²⁸¹

Hiz. Peygamber (s.a.v.) insanları müjdeleyip uyarınca Allah'ın birliğini inkar edenler "Şüphesiz ki o apaaçık bir sihirbazdır, iddia ettiği şeyler asılsızdır." Dediklerini anlatan bu âyette kırâat farklılıkları bulunmaktadır.

"سَاحِرٌ" ibaresini kırâat imamlarından İmam Nâfi', Ebû Amr, İbn Âmir, Kisâî, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb "سَحَرٌ" şeklinde; İbn Kesîr, İmam Âsım, İmam Hamze ve Halefu'l-Âşir ise başta yazıldığı şekilde okumuşlardır.²⁸² Yukarıda edilen kırâatlerin, âyetin manasına etkisini Mekkî şu şekilde ortaya koymaktadır: Âyet-i celîlede geçen "أَنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ مُبِينٌ" cümlesindeki ibarenin "الساحر" şeklinde okunması halinde, müşriklerin uyarıcı olarak gönderilmiş olan peygambere büyücülük atfettikleri anlaşılmaktadır. İbarenin "سَحَرٌ" şeklinde okunması halinde ise mana "Bu kimsenin bizi uyarmak için kullandığı şey ancak bir büyüdür." şeklinde anlaşılır. Burada müşrikler Kur'ân-ı Kerîm'i bir sihir olarak nitelemektedirler.

Her iki kırâat de anlam bakımından aynı manayı ifade etmektedir. Çünkü müşrikler Hiz. Peygamber'i (s.a.v.) büyücü kabul ettiklerinde O'nun (s.a.v.) kendilerine getirdiği kitabın yani Kur'ân'ın da büyülü olduğunu bildirmiş olurlar. Kur'ân'ı bir büyü ve aldatmaca olarak gördüklerinde ise kendilerine o kitabı getireni büyücülükle itham etmişlerdir. Nitekim ortada bir büyü varsa büyücü de olmalıdır. Büyücü ise ancak büyü

²⁷⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, IV, s. 370; Çetin, *Kırâatların Tefsîre Etkisi*, s. 206.

²⁸⁰ Mekkî, *el-Hidâye ilâ bulûğî'n-Nihâye*, IV, s. 2988.

²⁸¹ Yûnus 10/1.

²⁸² Mekkî, *Kitâbu't-Tefsîr fi'l-Kırâati's-Seb'*, s. 532; Dâni, *et-Teysîr*, s. 120; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 212.

ile meşgul olmasından dolayı bu şekilde isimlendirilir ve bu özelliği ile bilinir hale gelir.²⁸³

2. قُلْ لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ وَلَا أَدْرِيكُمْ بِهِ فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُرًا مِنْ قَبْلِهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ

"De ki: "Eğer Allah dileseydi, ben size onu okumazdım, Allah da size onu bildirmezdi. Ben sizin aranızda bundan (Kur'ân'ın inişinden) önce (kırk yıllık) bir ömür yaşadım. Hiç düşünmüyor musunuz?"²⁸⁴ Âyet-i Kerîme, Peygamberimiz (s.a.v.)'in, hak Peygamber olduğunu beyân etmektedir. Zira o, müşriklerin arasında kırk yıl yaşamıştır. Hayatının bu bölümünde davranışlarıyla, ahlak ve güvenilirliği ile hep seçkin bir şahsiyet olarak tanınmıştır. Âyet kırk yaşından sonra, böyle mumtâz bir şahsiyetin, kendiliğinden kitap uydurarak bunun, Allah (c.c.) tarafından gönderildiğini söylemesinin mümkün olmayacağını ifade etmektedir.²⁸⁵

İbn Kesîr âyetteki "وَلَا أَدْرِيكُمْ بِهِ" kelimesini "وَلَا دَرِيكُمْ بِهِ" şeklinde kasr ederek okumuş, diğer kırâat imamları ise başta yazıldığı şekilde okumuştur.²⁸⁶

Mekkî b. Ebî Tâlib tarafından bu âyette geçen lafza, kırâati şaz sayılan imamlardan Hasan Basrî'nin (ö. 110/728) okuyuşu örnek verilerek yorum yapılmıştır. Bu kırâatin âlimler tarafından galat olduğu da ifade edilmiştir. Ayrıca Mekkî hangi kırâati tercih ettiğini de belirtmemiştir. Hasan Basrî bu kısmı "وَلَا أَدْرَأْتُمْ بِهِ" şeklinde okumuş ve ibareye bir hemze (إ) ve ta (ت) eklemiştir. Nahiv âlimlerine göre âyetin bu şekilde okunması galattır. Söz konusu lafızda Hasan Basrî'nin kırâatine göre "Onun gereğini yerine getirmenizi emretmezdim." manası ortaya çıkar. İbn Kesîr'in kırâatine göre ise "Eğer Allah dileseydi, ben size onu okumazdım. Allah da onu size yine bildirirdi" şeklinde mana verilmektedir.²⁸⁷

3. يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا بَغَيْتُمْ عَلَى أَنْفُسِكُمْ مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ثُمَّ إِلَيْنَا مَرْجِعُكُمْ فَأَنْتَبِهُنَّ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

"Ey İnsanlar! Sizin taşkınlığınız, sırf kendi aleyhinizedir. (Bununla) sadece dünya hayatının yararını elde edersiniz. Sonra gelişiniz bizedir, geldiğinizde size yaptıklarınızın ne olduğunu bildireceğiz."²⁸⁸

²⁸³ Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûğî'n-Nihâye*, V, s. 3214.

²⁸⁴ Yûnus 10/16.

²⁸⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IV, s. 404; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, IV, s. 507; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV, s. 177;

²⁸⁶ Mekkî, *Kitâbu't-Tebsıra fi'l-Kırâati's-Seb'*, s. 533; Dâni, *et-Teysîr*, s. 121; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 212.

²⁸⁷ Mekkî, *el-Hidâye ilâ bulûğî'n-Nihâye*, V, s. 3235.

²⁸⁸ Yûnus 10/23.

Bu ifade de insanların işledikleri taşkınlıkların ancak kendileri aleyhine olduğu ve ancak kendi kendilerine zulmettikleri anlatılmaktadır. Âyet-i Kerîme'ye göre insanın içinde bulunduğu gûnahtan alacağı fayda veya zevkin yalnızca dünya hayatında anlam bulan geçici bir hal olduğu ve yaptıklarının kendilerine bildirileceği ifade edilmektedir. Âyet-i celîlede geçen "مَتَاعٌ" kelimesini kırâat İmamı Âsım'ın râvisi Hafs, fethalı; diğer kırâat imamları ise مَتَاعٌ şeklinde zammeli okumuşlardır.²⁸⁹ Âyetteki "متاع" kelimesini ref makamında okuyan kimseler, bu kelimeyi "بغى" kelimesinin haberi olarak görmüş olabilirler. Ayrıca kelime bu kırâatte hazfedilmiş bir mübtedanın haberi konumunda da olabilir. Bu durumda "على أنفسكم" ibaresi "بغىكم" kelimesinin haberi konumunda olur.

Müellif bu âyette de nahiv kurallarına değinerek kırâat farklılıklarının hangi anlama geldiğini anlatmıştır. Buna göre ref makamında okunursa cümle, *"Sizden bir kısım kimselerin diğerlerine karşı taşkınlık göstermesi, onlara yalnızca dünya hayatında yarar sağlar."* anlamına gelir. Kelimenin nasb makamında okunması ile ortaya çıkan mana *"Dünya hayatının gelip geçici faydasının tadını çıkarırsınız."* şeklindedir.²⁹⁰

هَٰذَا كَلِمَةٌ تَبْلُو كُلُّ نَفْسٍ مَّا أَسْفَقَتْ وَرُدُّوْا إِلَى اللَّهِ مَوْلِيَهُمْ الْحَقَّ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَّا كَانُوا يَفْتَرُونَ. 4.

*"Orada herkes daha önce yaptığı şeyleri yoklayacak (ve kendi akibetini öğrenecek), hepsi de gerçek sahipleri olan Allah'a döndürülecekler ve (ilah diye) uydurdukları şeyler (onları yüzüstü bırakıp) kendilerinden kaybolup gidecektir."*²⁹¹

Bundan önce geçen birkaç âyette insanların mahşerde toplanacağı, inkar edenlerin taptıkları şeylerin kendilerine fayda vermeyecekleri beyan edilmektedir. Bu âyette ise dünyadaki davranışlarından âhirette haberdar edileceklerini ve ondan sonra yaptıklarının karşılıklarını göreceklerini açıklamaktadır.²⁹²

Bu âyetteki "تَبْلُو" kelimesini Hamza, Kisâî ve Halefu'l-Âşir "تَتْلُو" şeklinde; geri kalan kırâat imamları ise başta yazıldığı şekliyle okumuşlardır.²⁹³ Âyette geçen "تَبْلُو" ifadesini, "تتلوا" şeklinde okuyanlara göre cümle, *"İşte o gün her nefis dünyada yapıp ettiğinin peşine takılır"* anlamına gelir. Mekkî, "فَلَان يَتْلُو طَرِيقَةَ أَبِيهِ" (Kişi babasının yolunu sürdürmektedir) şeklinde Arapların sözlerinden örnek getirerek âyetteki lafzın "يَتْلُو" şeklinde okunacağını, "يَتْلُو" kelimesinin ise "يتبع" (tabi olur) anlamına geldiğini öne sürmüştür. Buna göre Mekkî'nin yorumladığı kelimedenden yola

²⁸⁹ Mekkî, *Kitâbu't-Tebsıra fi'l-Kırââtî's-Seb'*, s. 534; Dâni, *et-Teysîr*, s. 121; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 212.

²⁹⁰ Mekkî, *el-Hidâye İla Bulûğî'n-Nihâye*, V, s. 3244.

²⁹¹ Yûnus 10/30.

²⁹² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IV, s. 417; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, s. 520; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV, s. 355.

²⁹³ Mekkî, *Kitâbu't-Tebsıra fi'l-Kırââtî's-Seb'*, s. 534; Dâni, *et-Teysîr*, s. 121; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 212.

çıkarak "تَبْلُوا" kelimesinin "İşte o gün her insan dünyada yapıp ettiği işlerin yani hesabının bulunduğu kitabını okur.", "Her nefis hayır ve şerden ne işlemişse onun karşılığını iyice bilir." manalarına geldiğini söyleyebiliriz. Ayrıca her iki kırâatin de mana bakımından birbirine yakın olduğunu ifade ederek dolaylı yoldan bu okuyuşlar arasında mana olarak bir tercihte bulunmadığı kanaatine varılabilir.²⁹⁴

2.2.10.Hûd Sûresi

Hûd sûresinde anlama etki eden kırâat farklılıkları;

قَالَ يَا نُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ فَلَا تَسْتَلِنَ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنِّي أَعِظُكَ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ

"Allah (c.c.) buyurdu ki: Ey Nuh! O senin ailenden değildir; çünkü (onun yaptığı) Salih olmayan (kötü) bir iştir. Sakın hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi benden isteme! Ben cahillerden olmayasın diye sana öğüt veriyorum."²⁹⁵

Hiz. Nuh'un tebliğine kulak asmayan, inanmayan kişilerden biri de oğluydu. Babasının onca uyarısına, çağrısına rağmen gemiye binmemişti. Tufan başladığında oğlunun boğulmak üzere gören Hiz. Nuh, Allah'a niyazda bulunmuş dua etmiş, oğlunun kurtulması için talepte bulunmuş fakat Allah (c.c.) soya değil din yakınlığına bakılmasına işaret buyurarak talebi reddetmişti.²⁹⁶

Âyette geçen "عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ" kelimesini Kisâî ve Ya'kûb, "عَمِلَ غَيْرٌ" şeklinde okumuş, geri kalan kırâat imamları ise yukarıda yazıldığı şekilde okumuşlardır.²⁹⁷

Mekkî, âyette zikredilen cümlelerin "Ey Nuh! Allah'ın kendisine şirk koştan birini kurtarması iyi olmayan bir iştir" anlamına geldiğini ifade etmektedir. Kisâî ve Ya'kûb'un kırâatine göre ise "O, Salih olmayan bir iş yaptı, yani şirk koştı" manasına gelmektedir.²⁹⁸

وَلَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبُشْرَى قَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ فَمَا لَبِثَ أَنْ جَاءَ بِعِجْلٍ حَنِيذٍ

"Andolsun, elçilerimiz (melekler), İbrahim'e müjde getirip "Selam sana!" dediler. O, "Size de selam" dedi ve kızartılmış bir buzağı getirmekte gecikmedi."²⁹⁹

Hiz. İbrahim, Allah'ın elçileri olan melekler insan sûretinde kendisine geldiğinde, meleklerin yapılan ikramı yemediklerini görünce tedirgin olmuştu. Melekler

²⁹⁴ Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûğî'n-Nihâye*, V, s. 3259.

²⁹⁵ Hûd 11/46.

²⁹⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IV, s. 493; Bursevî, İsmâîl Hakkı, *Ruhu'l-Beyân Kur'ân Meali ve Tefsîri*, Terc. Ömer Çelik v.dğr, Erkam Yayınları, 8, İstanbul 2016, s. 388-391.

²⁹⁷ Mekkî, *Kitâbu't-Tefsîrâ fi'l-Kırââtî's-Seb'*, s. 539; Dâni, *et-Teysîr*, s. 125; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 217.

²⁹⁸ Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûğî'n-Nihâye*, V, s. 3405.

²⁹⁹ Hûd 11/69.

ise ona tedirgin olmamasını söyleyerek kendisine İshâk isimli oğlunu müjdelemişlerdir. Ayrıca ahlaksızlıkta haddi aşmış, azgın Lût kavmine azap edeceklerini haber vermişlerdir.³⁰⁰

Âyette zikredilen "قَالَ سَلَامٌ" lafzını İmam Hamze ve İmam Kisâî "قَالَ سَلَمٌ" şeklinde; geriye kalan sekiz imam ise "قَالَ سَلَامٌ" şeklinde okumuşlardır.³⁰¹ Mekkî, "سَلَامًا" lafzını nasb olarak okuyanlara göre bu kelime mastar olduğu için veya hazfedilmiş bir "kavl" kelimesi nedeniyle mansub olduğunu dile getirmiştir. Daha sonra âyetin devamında merfû olarak gelen "selâm" kelimesi ise mübtedanın gizlenmesi sebebiyle bu konumda olduğunu ifade etmektedir.

Belirtilen bu kurallara göre kırâat edilirse mana "*O güvenilirdir veya o güvenilir bir kimsedir.*" anlamına gelir. Kelime, hazfedilmiş bir haberin gizlenmesi sebebiyle de merfu olarak gelmiş olabilir. Bu durumda ise mana, "*Allah'ın selamı üzerinize olsun.*" dediler. O da "*Allah'ın selamı üzerinize olsun.*" dedi" şeklinde anlaşılır.

Şâyet selâm ifadesi "سَلَمٌ" (barış) şeklinde okunur ise kelimeye emir anlamı yüklenmiş olur. "سَلَمٌ" veya "نحن سلم" ifadeleri âyete "*Bize selam verdiğiniz için size itimat ediyoruz.*" anlamını yüklemiştir. Mekkî, nahiv kurallarına değinerek âyetin yukarıdaki anlamlara geldiğini açıklamış ve en sonunda "ilk selâm ifadesini merfu, ikinci selâm ifadesini mansub olarak okumak da caizdir. Bu takdirde hangisi dilenirse o nasb makamında okunabilir" şeklinde ifade ederek tercihini dile getirmiştir.³⁰²

2.2.11.Yûsuf Sûresi

Yûsuf sûresinde anlama etki eden kırâat farklılıkları;

1. وَرَأَوْنَهَا فِي يَمِينِهَا عَنْ نَفْسِهِ وَغَلَقَتِ الْأَبْوَابَ وَقَالَتْ هَيْت لَكَ قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ إِنَّهُ رَبِّي أَحْسَنَ مَثْوَايَ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ

"Evinde bulunduğu kadın (gönlünü ona kaptırıp) ondan arzuladığı şeyi elde etmek istedi ve kapıları kilitleyerek, "Haydi gelsene!" dedi. O ise, "Allah'a sığınırım. Çünkü o (kocan) benim efendimdir, bana iyi baktı. Şüphesiz zalimler kurtuluşa eremezler" dedi.³⁰³

Hiz. Yusuf daha küçük bir çocuk iken üvey kardeşleri nefislerine yenilerek kendisini kuyuya atarlar. Oradan geçen bir kervan tarafından kuyudan çıkarılır ve

³⁰⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IV, s. 504; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, s. 608; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV, s. 468.

³⁰¹ Dâni, *et-Teyysîr*, s. 125; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 218.

³⁰² Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûği'n-Nihâye*, V, s. 3426.

³⁰³ Yusuf 12/23.

Mısır'a köle diye satarlar. Hz. Yusuf'u satın alan dönemin Mısır hazine bakanı eve götürür ve orada Hz. Yusuf hizmet etmeye başlar. Hz. Yusuf büyüyüp gençlik çağına gelince evin hanımı onu arzular ve faydalanmak ister. Fakat Hz. Yusuf evin hanımının isteğini reddedince maalesef zindana atılır.³⁰⁴

Âyette geçen "هَيْتَ" lafzını Nâfi', İbn Zekvân, ve Ebû Ca'fer "هَيْتَ" şeklinde kesralı, Hişâm "هَنْتَ" ve "هَنْتَ" şeklinde; İbn Kesîr "هَيْتَ", geriye kalan kırâat imamları ise yukarıda yazıldığı şekilde okumuşlardır.³⁰⁵ Söz konusu "هَيْتَ لَكَ" ifadesini "هَنْتَ" şeklinde "ه"hemzeli ve "tâ" harfini üstün, esre ve ötreli okuyanlar, cümlelerin yapısıyla ve iki sakin harfin bir araya gelmesiyle bu şekilde okumuşlardır. Mekkî b. Ebî Tâlib âyette geçen söz konusu lafzın farklı okunmalarının nedenlerini anlattıktan sonra kırâat farklılıklarının ne manaya geldiğini ifade etmiştir. O halde Mekkî'nin açıklamalarına göre "هَيْتَ لَكَ", "هَيْتَ" ve "هَنْتَ" şeklindeki kırâatlerde "O halde haydi bana yaklaş, yanıma gel" şeklinde aynı anlamda olduğunu ifade etmektedir. "هَنْتَ" şeklindeki kırâate göre ise "Emrine hazırım senin için hazırlandım" anlamına geldiği ifade edilmiştir.³⁰⁶ Arap dilinde bir kimsenin bir başkasını davet etmesi için de "هَيْتَ فُلَانٍ لِفُلَانٍ" ifadesi kullanılır. İbn Abbâs bu ifadeyi "هَيْتَ" şeklinde okumuştur ve kelime bu kırâatle Süryani dilinde kadının Hz. Yusufu yanına çağırması anlamını verir.³⁰⁷

وَقَالَ لِفَتْيَانِهِ اجْعَلُوا بَضَاعَتَهُمْ فِي رَحَالِهِمْ لَعَلَّهُمْ يَعْرِفُونَهَا إِذَا انْقَلَبُوا إِلَىٰ أَهْلِهِمْ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ. 2.

"Yusuf, emrindeki gençlere dedi ki: Sermayelerini yüklerinin içine koyun. Olur ki ailelerine döndüklerinde bunun farkına varırlar da belki geri gelirler."³⁰⁸

Hz. Yusuf (a.s.), alış veriş için kendisine mal getirip yiyecek götürmek üzere gelen, fakat kendisini tanıyamayan üvey kardeşlerinin sermayelerinin iade edilmesini isteyerek, böyle buyurmuştur. Hz. Yusuf (a.s.), kıtlık senesinde oldukları için babasının fazla parası olmamasından çekinmiştir. Bu nedenle de babasının bu bedeli almasını isteyerek zahire bedelini geri vermiştir. Kardeşlerine karşı duyduğu merhamet sebebiyle onlara bildirmeksizin bir ikram ve ihsan olarak bu bedeli geri çevirdiğini söyleyenler de vardır. Ayrıca kardeşlerinin bu bedelin kendilerine geri verilmesine rıza göstermeyeceklerini ve bu yüzden sıkıntı duyarak kendisine geri geleceklerini bildiği

³⁰⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, V, s. 17; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, s. 43; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, V, s. 536; Karaman, Hayreddin ve dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, III, s. 226.

³⁰⁵ Mekkî, *Kütâbu't-Tefsîr fi'l-Kırâati's-Seb'*, s. 534; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 220.

³⁰⁶ Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûği'n-Nihâye*, V, s. 3534.

³⁰⁷ Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûği'n-Nihâye*, V, s. 3535.

³⁰⁸ Yusuf 12/62.

için onların yanına geri dönmelerini sağlamak amacıyla zahire bedelini yüklerinin arasına koydurduğu ve böylece kardeşlerine ikramda bulunduğu da söylenmiştir.³⁰⁹

Hafs, Hamze, Kisâî ve Halefu'l-Âşîr "فَتِيَانِه" şeklinde okumuşlardır. Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Bekir Şu'be, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb ise "فَتِيْنِه" şeklinde med yapmadan elifsiz kırâat etmişlerdir.³¹⁰ Söz konusu kelime önemli derecede bir anlam değişikliği yoktur. Elif koyarak med ile okunursa "yük yükleyenlerin yanında eşyanın çok olduğu; elifsiz med yapmadan okunduğunda ise yükleyenlerin az sayıda kişiler olduğu" anlaşılmaktadır. Müellife göre burada geçen "فَتِيْتِه" ifadesi ile "Hz. Yusuf'un emrindeki hizmetçiler kastedilmiştir. Bu ifadenin "فَتِيْتِه" şeklinden kırâati daha uygundur. Zira kelimenin çoğulunun bu şekilde gelmesi sayıca az bir çoğunluk belirtmek içindir. "فَتِيَان" şeklinde kırâati de hasendir" ifadelerini kullanarak hangi kırâati tercih edip benimsediğini ortaya koymuştur.³¹¹

حَتَّىٰ إِذَا اسْتَيْسَرَ الرُّسُلُ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِّبُوا جَاءَهُمْ نَصْرُنَا فَنُجِّيَ مَنْ نَشَاءُ وَلَا يُرَدُّ بَأْسُنَا عَنِ
الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ

"Resuller ümitlerini yitirip de kendilerinin yalana çıkarıldıklarını sandıkları sırada onlara yardımımız gelir ve dilediğimiz kimse kurtuluşa erdirilir." ³¹²

Âyetin bu cümlesinde, elçiler, gönderildikleri kavmin insanları iman etmiyorlar diye ümitlerini kestikleri ve yalancı çıkarıldıklarını sandıkları zaman, hem kendilerine hem de mü'min olanlara Allah'ın desteği ve yardımının ulaştığını bildirmektedir. Kâfirlerin ise azaptan kurtulamadıkları bildirmektedir.³¹³

Kırâat imamlarından Âsım, Hamze, Kisâî, Ebû Ca'fer ve Halefu'l-Âşîr "كُذِّبُوا" şeklinde, Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir ve Ya'kûb ise "كُذِّبُوا" şeklinde şeddeleyerek okumuşlardır.³¹⁴ Mekkî, yukarıdaki âyette geçen "كُذِّبُوا" lafzının bu şekilde şeddeli okunması durumunda "Peygamberler, gönderildikleri halkın iman etmeyeceklerine, kendilerini yalanladıklarına iyice inandılar" manasının verilebileceğini açıklamıştır. Şâyet geçen lafız "كُذِّبُوا" şeklinde şeddesiz okunursa "Peygamberler kavimlerinin iman etmesinden ümit kestikleri ve inkârcı kavimleri peygamberlerin

³⁰⁹ Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûğî'n-Nihâye*, V s. 3594; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, V, s. 70; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, V, s. 564.

³¹⁰ Mekkî, *Kitâbu't-Tefsîr fî'l-Kırâati's-Seb'*, s. 549; Dâni, *et-Tefsîr*, s. 129; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 222.

³¹¹ Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûğî'n-Nihâye*, V, s. 3594

³¹² Yusuf 12/110.

³¹³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, V, s. 62; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, V, s. 119; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, V, s. 606; Karaman, Hayreddin ve dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, III, s. 264.

³¹⁴ Mekkî, *Kitâbu't-Tefsîr fî'l-Kırâati's-Seb'*, s. 550; Dâni, *et-Tefsîr*, s. 129; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 222.

yalancı olduklarını, yani vaat ettikleri zafer hususundaki güvencelerini yitirdiklerini zannettiklerinde yardımımız peygamberlere ulaştı." sûretinde anlaşılır. Bu durumda da ifade edilen zannın Peygamberlere değil oradaki insanlara ait olduğu anlaşılır.³¹⁵

2.2.12.Hicr Sûresi

Hicr sûresinde anlama etki eden kırâat farklılıkları;

إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمْ الْمُخْلِصِينَ

"Ancak onlardan ihlaslı kulların müstesna"³¹⁶

Bu âyetin öncesinde gelen âyetlerde insanın yaratılışından, Allah'ın (c.c.) insana secde etme emrinden ve bu emre itâat etmeyen İblîs'in kıyâmete kadar izin istemesinden ve insanları toptan azdırmak, saptırmak istemesinden bahsedilmektedir. Bu âyette ise İblîs'in ihlâslı, samimi, itâatkar kullarına güç yetiremeyeceği ve onları kandıramayacağı beyan edilmektedir.³¹⁷

Âyet-i celîlede geçen "الْمُخْلِصِينَ" lafzını İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir ve Ya'kûb "ل" kesralı şekilde okumuşlar, geriye kalan diğer kırâat imamaları da bu harfi "و" harfini fethalı şekilde okumuşlardır.³¹⁸ Müellif burada söz konusu lafzın fethalı şekilde okunduğunda önceki âyete bağlayarak "Tevfikin sayesinde ihlaslı, kurtuluşa erenler dışında onları dosdoğru yolundan saptıracağım" manasına geldiğini ifade etmiştir. Âyet-i Kerîme'de geçen lafzı kesralı şeklinde kırâat edildiğinde ise "Senin tevfin sayesinde sana itaat etmede samimi kulların hakkında benim bir gücüm yoktur" demektedir. Mekkî'nin burada kırâat konusunda herhangi bir kırâati tercih etmediği görülmektedir.³¹⁹ Nitekim tefsîrinde yorumladığı birçok âyette kırâatler arasında tercihte bulunmaması da dikkat çekmektedir.

2.2.13.Nahl Sûresi

Nahl sûresinde anlama etki eden kırâat farklılıkları;

وَتَحْمِلُ أَثْقَالَكُمْ إِلَىٰ بَلَدٍ لَّمْ تَكُونُوا بِالْغِيَةِ إِلَّا بِشِقِّ الْأَنْفُسِ إِنَّ رَبَّكُمْ لَرَوُفٌ رَّحِيمٌ 1.

"Onlar ağırlıklarınızı, sizin ancak zorlukla varabileceğiniz beldelere taşırlar.

Kuşkusuz rabbiniz çok şefkatli, çok merhametlidir."³²⁰

Rabbimiz, varlığına, birliğine, kudretine ve O'na boyun eğip kulluk etmenin gereğine işaret olmak üzere birçok nimet arasında, insanların hizmetine verilmiş

³¹⁵ Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûğî'n-Nihâye*, V, s. 3654.

³¹⁶ Hicr 15/40.

³¹⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, s. 234; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VI, s. 144.

³¹⁸ Dâni, *et-Teyssîr*, s. 136; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 226.

³¹⁹ Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûğî'n-Nihâye*, V, s. 3896.

³²⁰ Nahl 16/7.

hayvanları da hatırlatmaktadır. İnsanlar bu hayvanların yünlerinden, derilerinden, sütlerinden ve etinden faydalanmakta ayrıca taşıma hizmetlerinde de onlardan istifade etmektedirler. Bu âyette Yüce Allah (c.c.) bizi taşıyan, yüklerimizi yüklenen ve yolculuğumuzu kolaylaştıran hizmetimize sunulmuş hayvanları hatırlatmıştır.³²¹

Âyette farklı şekilde okunan "بَشَقٍ" kelimesini Ebû Ca'fer "بَشَقٍ" şeklinde fethalı okumuştur. Diğer kırâat imamları ise yukarıda verdiğimiz gibi kesralı kırâat etmişlerdir.³²²

el-Hidâye tefsîrinin müellifi Mekkî bu âyette geçen kırâat farklılığına değinmiş ve anlama etkisini açıklamıştır. Ona göre Âyette yer alan "şin" (ش) harfinin üstün harekesi ile okunan "بَشَقٍ" kelimesi burada mastar olarak kullanılmıştır. Esre ile okunduğu durumda ise isim haline gelir ve "*Ancak gücünüz eksilerek*" şeklinde anlaşılır. Ayrıca kelime esreli okunuşuyla "*bir şeyin yarısının gitmesi*" anlamını da vermektedir.³²³ Mekkî iki okuyuşun da uygun olduğunu dile getirmektedir. Bu şekilde açıklamalar Mekkî'nin görüşünü ortaya koymaktadır. Yukarıdaki açıklamaya göre söz konusu lafzın şu anlamlara geldiği ifade edilebilir: Birincisi "*Sizin gücünüz veya canınızın yarısı tükenmeden ulaşamayacağınız bir beldeye taşırlar*" diğeri ise "*Sizin ancak zorlukla, güçlükte ulaşabileceğiniz bir beldeye taşırlar*" anlamıdır.

إِنْ تَحْرِصْ عَلَى هُدَاهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ يُضِلُّ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ 2.

"Sen onların doğru yola yönelmelerini tutku derecesinde istesen de Allah, yoldan çıkardığı kimseyi hidâyete erdirmez. Onların asla yardımcıları da olmaz."³²⁴

İnsanın hidâyeti yalnız Allah'tandır. Yüce Allah istemedikçe peygamber de olsa başkaları da olsa kimse bunda başarılı olamaz. Aslında Allah (c.c.) doğru yola girmek isteyeniyi hidâyete erdirir. Ancak yola gelmek istemeyen, sapıklıkta, inkârda ısrar edenleri hidâyete erdirmez ve bulundukları hal ne ise o hal üzere bırakır. Onları cebren doğru yola götürmez. Aksi halde imtihanın bir anlamı kalmaz. Yine aynı şekilde Allah (c.c.) doğru yolda olan, itaat eden, kulluğunu ifa etmeye çalışan, iyi insanları da saptırmaz.³²⁵ Bu âyetten yola çıkarak neticede kul ister Allah da ona göre takdir eder.

³²¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, s. 256; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VI, s. 182; Karaman, Hayreddin ve dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, III, s. 378.

³²² İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed b., *Tahbîru't-Teysîr fî kırâati'l-Eimmeti'l-Aşera*, Dâru'l-Kitabu'l-Muallime, Birinci baskı, Beyrût 1983, s. 227; Dâni, *et-Teysîr fî'l-Kırâati's-Seb'i*, s. 136.

³²³ Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûğî'n-Nihâye*, VI, s. 3952.

³²⁴ Nahl, 16/37.

³²⁵ Daha fazla bilgi için bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VI, s. 206; Karaman, Hayreddin ve dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, III, s. 397.

Âyette bulunan "لَا يَهْدِي" lafzı celîlini Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb "لَا يَهْدِي" şeklinde kırâat etmişlerdir. Âsım, Hamze, Kisâî ve Halefu'l-Âşîr ise "لَا يَهْدِي" şeklinde okumuşlardır.³²⁶

O halde Übey b. Kâ'b'a göre âyet, "فَإِنَّ اللَّهَ لَا هَادِيَ لِمَنْ أَضَلَّ" şeklinde okunur ve "Allah saptırdığı kimseyi hidâyete erdirmez" diye anlaşılır. İbn Mes'ûd ise âyeti "فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ يَضِلُّ" şeklinde okumuş ve âyet "Allah'ın saptırdığı kimseye hidâyet olunmaz" şeklinde anlaşılmıştır. Verilen misallere bakıldığında Mekkî bu âyette geçen lafza Übey b. Ka'b, İbn Mes'ûd gibi sahâbenin kırâatlerine ve diğer kırâat imamların okuyuşlarına yer vererek değerlendirmede bulunmuş, tefsîrini de bu okuyuşları dikkate alarak yapmıştır. Yukarıda örnek verilen imamların لَا يَهْدِي şeklindeki okuyuşlarına göre ise âyet "Allah'ın saptırdığı kimseyi hidâyete erdirecek yoktur." anlamına gelir. "لَا يَهْدِي" şeklinde okuyan imamların okuyuşuna göre âyet "Allah saptırdığı kimseyi hidâyete erdirmez. Yani Allah sınırsız ilmi ile sapkınlardan yazılmış kimseyi hidâyete erdirmez." anlamına gelmektedir. Mekkî bu âyette yer alan kırâat farklılıkları hakkında değerlendirmeler yapmakla birlikte bu kırâatler arasında herhangi bir tercihte bulunmamaktadır.³²⁷

وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ مَا يَكْرَهُونَ وَتَصِفُ السَّبْتُهُمْ الْكُذْبَ أَنَّ لَهُمُ الْحُسْنَى لَا جَرَمَ أَنَّ لَهُمُ النَّارَ وَأَنَّهُمْ مُفْرَطُونَ

"Hoşlanmadıkları şeyleri Allah'a isnat ederler. En güzel sonuç kendilerininmiş diye dilleri de yalan uyduruyor. Şüphesiz onlar için sadece ateş vardır ve onlar ateşe terk edileceklerdir."³²⁸

Müşrikler batıl inançlarından dolayı Allah'a çocuk isnat edip hâşâ "kız çocukları Allah'ın, erkek çocukları ise bizim" demektedirler. Allah (c.c.) bu âyette bunların bu yanlış tavırlarına dikkat çekip onların inançsızlıklarından, şirklerinden dolayı ateşe atılıp orada terk edileceklerini buyurmaktadır.³²⁹

Mekkî'ye göre Âyet-i Kerîme'de geçen "السنتهم" kelimesi, kelimeyi müzekker kabul edenlerin görüşüne göre "اللسان" kelimesinin çoğuludur. Kelimeyi müennes kabul edenler ise bu kelimenin çoğulunun "السنن" şeklinde olması gerektiğini söylemişlerdir. Ancak ikinci iddia kabul edildiğinde kelimenin marife hale getirilmesi mümkün olmaz. Zira bu şekliyle kelime if'âl veznindeki "أدخل" ve "أخرج" ifadeleri gibi mazi fiil

³²⁶ Mekkî, *Kitâbu't-Tefsîr fî'l-Kırââtî's-Seb'*, s. 564; Dâni, *et-Tefsîr fî'l-Kırââtî's-Seb'*, s. 137; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 230.

³²⁷ Mekkî, *el-Hidâye İlä Bulûğî'n-Nihâye*, VI, s. 3990.

³²⁸ Nahl 16/62.

³²⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, VI, s. 540; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, s. 630; Karaman, Hayreddin ve dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, III, s. 412.

veznindedir. Âyette geçen "الْكُذِبَ" kelimesini ise bazı kimseler "kef" (ك) harfini ötreleyerek okumuşlar ve böylece "yalancılığı" müşrik kimselerin dillerinin bir sıfatı kılmışlardır. Bu haliyle kelime "كُذُوبٌ" kelimesinin çoğuludur. Bazı âlimlere göre "أَنَّ" lafzı nasb makamında olup "Onlar sözleri sayesinde azabı hak ettiler" anlamına gelmektedir. Âyette farklı okunan ve anlama etkisi dile getirilen lafız "مُفْرَطُونَ" lafzıdır. Bu kelimeyi Ebû Ca'fer "مُفْرَطُونَ" şeklinde, imam Nafi' "مُفْرَطُونَ" şeklinde okumuşlar ve geri kalan kırâat imamları ise yukarıda geçtiği üzere okumuşlardır.³³⁰ O halde "مُفْرَطُونَ" okuyuşuna göre "Onlar Allah'a taatten geri kalmışlardır, taatleri pek azdır" manasında, "مُفْرَطُونَ" kırâatine göre "Onlar için ateş vardır ve onlar haddi aşanlar, günahta aşırı gidenlerdir" anlamında ve "مُفْرَطُونَ" okuyuşuna göre ise "onlar ateşe önde gireceklerdir" veya yukarıdaki anlam verilmektedir. Görüldüğü üzere müellif Mekkî b. Ebî Tâlib, âyette geçen lafızda kırâat imamlarından okuyuşlarını nahiv kurallarına göre değerlendirip hangi anlama geldiğini kırâat-anlam ilişkisi yönünden açıklayarak tefsîr yapmaktadır.³³¹ Söz konusu kelimenin eserdeki yazılış şekli ve verilen anlam göz önünde bulundurulduğunda müellifin Nafi' kırâatini tercih ettiği söylenebilir.

2.2.14. İsrâ Sûresi

İsrâ sûresinde anlama etki eden kırâat farklılıkları;

كُلُّ ذَلِكَ كَانَ سَيِّئُهُ عِنْدَ رَبِّكَ مَكْرُوهًا

"Rabbinin katında bunların hepsi beğenilmeyen kötü şeylerdir."³³²

Allah (c.c.), bu âyetten önce geçen âyetlerde "Allah'a inanmak, ana-babaya iyi davranmak, yakınlarla ve ihtiyaç sahiplerine yardım etmek; zinadan, adam öldürmekten ve yetim malı yemekten kaçınmak, ölçüyü ve tartıyı tam yapmak gibi birkaç hususu emretmekte ve bazılarını da nehy etmektedir."³³³ Burada iki türlü kırâat mevcuttur.

İsrâ sûresi'nde geçen âyetin "سَيِّئُهُ" kelimesini Kisâî, İbn Âmir, Âsım, Hamze ve Halefu'l-Âşir "سَيِّئُهُ" tarzında; Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb ise "سَيِّئَةً" tarzında kırâat etmişlerdir.³³⁴ Âyet-i celîlede geçen "سَيِّئُهُ" kelimesi bu şekliyle okunduğunda, Allah'ın emrettikleri değil de men ettikleri, Allah katında kötü olan şeyler olduğu bildirilmektedir. Diğer "سَيِّئَةً" kırâatine göre ise Yasaklananların tümünün kötü

³³⁰ Mekkî, *Kitâbu't-Tefsîr fî'l-Kırââtî's-Seb'*, s. 565; Dâni, *et-Tefsîr*, s. 138; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 228.

³³¹ Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûğî'n-Nihâye*, VII, s. 4023.

³³² İsrâ 17/38.

³³³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, V, s. 285; Karaman, Hayreddin ve dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, III, s. 483.

³³⁴ Mekkî, *Kitâbu't-Tefsîr fî'l-Kırââtî's-Seb'*, s. 569; Dâni, *et-Tefsîr*, s. 140; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 230.

olduğu anlatılmaktadır. "سَيِّئُهُ" lafzını izafet yoluyla okuyanlar, önceden zikredilen "eşya" anlamındaki kelimeyi öne almışlardır. Bir çok yerde olduğu gibi Mekkî'nin yukarıda bahsedilen kelimeye de nahiv kuralları yönünden yaklaşarak âyeti tefsîr ettiği görülmektedir. Mekkî, bahsedilen lafzı nushasında Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb'un "سَيِّئُهُ" şeklindeki muzâf olmadan te'nis ile okunan kırâati misâl vermektedir. Her ne kadar bu tarzdaki kırâate göre mana verse de, bu şekilde okumanın dilciler tarafından caiz olmadığına değinerek, izafet yoluyla okumanın daha doğru olduğunu ifade etmektedir.³³⁵

2.2.15. Kehf Sûresi

Kehf sûresinde anlama etki eden kırâat farklılıkları;

وَكَانَ لَهُ ثَمَرٌ فَقَالَ لِصَاحِبِهِ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ أَنَا أَكْثَرُ مَالًا وَأَعَزُّ نَفَرًا. 1.

"Bunun (o bağ sâhibinin başka) geliri de vardı. Bundan dolayı arkadaşıyla konuşurken ona: "Ben malca senden daha zenginim; nüfusça da daha i'tibarlıyım" dedi..³³⁶ Yüce Allah (c.c.) önceki âyetlerde inanmayanların cehennemdeki durumlarıyla inananların cennetteki durumlarını anlattıktan sonra, burada da bu iki grubun hallerine uygun olarak biri imanın, diğeri küfrün temsilcisi durumundaki iki adamın inanç ve davranış özelliklerini örnek vermiştir. Âyetlerden anlaşıldığına göre küfrün temsilcisi olan şahıs büyük bir servete sahiptir; imanın temsilcisi ise fakir ve zayıftır. Servet sahibi olan şahıs Allah'a iman edip verdiği nimete şükredeceği yerde, servetini fakir arkadaşına karşı böbürlenme ve nankörlük vesilesi yapmıştır. Malının yok olmayacağına ve kıyametin kopmayacağına inanmaktadır; kopsa bile âhirette Allah katında dünyadakinden daha iyi bir durumda olacağını iddia etmektedir. Âhirete inanan arkadaş ise iman ve sâlih amel konusunda ona öğüt vermiş, kendisini topraktan yaratıp çeşitli safhalardan geçirdikten sonra mükemmel bir insan haline getiren Allah'a ortak koşarak nankörlük etmesinin uygun olmadığını, âhireti inkâr etmenin bir bakıma Allah'ı inkâr etmek olduğunu bildirmiştir. Zenginlik de yoksulluk da birer imtihan aracıdır. Bu âyetlerde imtihanı kazanan ile kaybeden iki örnek karşılaştırma yöntemiyle verilmektedir.³³⁷

³³⁵ Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûğî'n-Nihâye*, VI, s. 4204

³³⁶ Kehf 18/34.

³³⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VI, s. 540; Karaman, Hayreddin ve dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, III, s. 483;

Âyette bulunan "ثَمَرٌ" lafzını Âsım, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb yazıldığı şekilde; Nâfi', İbn Kesîr, İbn Âmir, Hamze, Kisâî ve Halefu'l-Âşir ise "ثَمْرٌ" şeklinde zammeli olarak okumuşlardır.³³⁸

Müellif Mekkî b. Ebî Tâlib, bu âyette geçen söz konusu kelime hakkında diğer müfessirlerin görüşlerine yer vererek luğat bilgilerine değinmiştir. Daha sonra kırâat farklılıklarının ne anlama geldiğini dile getirmiştir. Mekkî, misâl verdiği âyete yaptığı yorumdan yola çıkarak, Nâfi', İbn Kesîr, İbn Âmir, Hamze, Kisâî ve Halefu'l-Âşir'in okudukları "ثَمْرٌ" şeklindeki kırâati tercih ettiği savunulabilir. Bu şekilde zammeli okunduğunda lafza "*Altın, gümüş ve mal*" anlamını verilmektedir.³³⁹ Misâlde verildiği şeklindeki okuyuşa göre ise "*Ağacın meyvesi*" demektir.

هَٰذَاكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقُّ هُوَ خَيْرٌ ثَوَابًا وَخَيْرٌ عُقْبًا. 2.

"İşte burada yardım ve dostluk, Hak olan Allah'a mahsustur. O'nun mükâfatı da daha hayırlıdır, vereceği sonuç da daha hayırlıdır."³⁴⁰

Bundan önceki 34-44 âyetler arasında bahsedilen küfrün temsilcisi ve imanın temsilcisinin anlatıldığı misâlin ardından, Allah (c.c.) böyle buyurmuştur.³⁴¹

Âyet-i celîlede geçen "الْوَلَايَةُ لِلَّهِ" lafzını Hamze, Kisâî ve Halefu'l-Âşir "الْوَلَايَةُ" şeklinde kesralı; Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Ebû Ca'fer, Ya'kûb ise "الْوَلَايَةُ" şeklinde fethalı olarak kırâat etmişlerdir.³⁴² Söz konusu âyette bahsi geçen kelimeyi müellifimiz vakf ve ibtidâ konusuna değinerek "هَٰذَاكَ" lafzınının "الْوَلَايَةُ" lafzına zarf yapılarak bundan önceki âyette geçen "وَمَا كَانَ مُنتَصِرًا" kelimesinde durulmasının daha iyi olacağını söylemektedir. Mekkî, daha sonra farklı kırâatleri açıklayarak hangi manaya geldiğini ifade etmiştir.

Yaptığı açıklamadan sonra "الْوَلَايَةُ" şeklinde kelime'nin fethalı okunuşunda yukarıdaki mana verilmektedir. Bahsi geçen lafz'ın "الْوَلَايَةُ" şeklinde kesralı okunuşunda ise kelime sultanın güç ve kudreti anlamına gelmekte ve "*İşte burada hükümlanlık, hak olan Allah Azze ve Celle'ye mahsustur*" manası verilmektedir.³⁴³

³³⁸ Mekkî, *Kitâbu't-Tefsîr fî'l-Kırâati's-Seb'*, s. 574; Dâni, *et-Teysîr*, s. 143; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 233.

³³⁹ Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûğî'n-Nihâye*, VI, s. 4381.

³⁴⁰ Kehf 18/44.

³⁴¹ Geniş bilgi için bkz. Kehf 18/34-44; Karaman, Hayreddin ve dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, III, s. 483.

³⁴² Mekkî, *Kitâbu't-Tefsîr fî'l-Kırâati's-Seb'*, s. 575; Dâni, *et-Teysîr*, s. 144; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 233.

³⁴³ Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûğî'n-Nihâye*, VI s. 4390; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VI, s. 546.

وَأَمَّا مَنْ أَمِنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُ جَزَاءٌ الْحُسْنَىٰ وَسَنَقُولُ لَهُ مِنْ أَمْرِنَا يُسْرًا. 3.

"Her kim de iman eder ve salih amel işlerse, ona mükâfat olarak daha güzeli vardır. Ve ona işimizden kolay olanını buyuracağız."³⁴⁴ Bu âyetten önceki âyetlerde Zülkarneyn'den ve onun gittiği yerde karşılaştığı kavimden bahsetmektedir. Ayrıca kavmin iman etmemesi halinde onları öldürmekte veya onlara iyi davranarak iman etmelerini sağlamakta serbest olduğundan bahsedilmektedir. Bu kavmin hangi kavim olduğu açıklanmamaktadır.³⁴⁵

Âyette geçen "جَزَاءُ الْحُسْنَىٰ" terkiibini İmam Hafs, İmam Hamze, İmam Ya'kûb ve Halefu'l-Aşir, misalde verildiği şekilde, Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Bekir Şu'be ve Ebû Ca'fer ise "جَزَاءُ الْحُسْنَىٰ" raf ve izâfetle okumuşlardır.³⁴⁶

Tefsîr'in Müellifi Mekkî: Bu kelimeyi tenvinsiz ve merfu' okuyanlar "جَزَاءُ" kelimesini mübtada yapmıştır. "الْحُسْنَىٰ" lafzı ise izâfet yoluyla mecrûrdur veyahut "جَزَاءُ" lafzından bedel olması da caizdir ki bundan dolayı tenvin hazf olunur. Mekkî burada kırâat imamlarının dışında "جَزَاءُ الْحُسْنَىٰ" şeklindeki İbn Abbâs'ın okuyuşunu da misâl vermiştir. Kelime "جَزَاءُ الْحُسْنَىٰ" kırâati şekliyle okunursa "O kimseye güzel amelinin, güzel işlerin mükâfatı vardır" manasına geldiği ifade edilmektedir. Veya "En güzel mükâfat onundur" anlamı verilmektedir. "جَزَاءُ الْحُسْنَىٰ" kırâatine göre ise anlam yukarıdaki gibi "ona mükâfat olarak daha güzeli vardır" anlamı verilir. Müellif'in eserindeki misâl ve verdiği anlam göz önünde bulundurulunca, Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Bekir Şu'be ve Ebû Ca'fer'in kırâatlerini tercih ettiği kanaâtime varılabilir.³⁴⁷

حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ بَيْنَ السَّدَّيْنِ وَجَدَ مِنْ دُونِهِمَا قَوْمًا لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلًا. 4.

"Nihâyet iki sed arasına varınca, onların ötesinde neredeyse hiç söz anlamayan bir kavim buldu."³⁴⁸

Zülkarneyn kıssasının devamı olan bu âyette geçen "السَّدَّيْنِ" lafzı celîlini Nâfi', İbn Âmir, Ebû Bekir Şu'be, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb "السَّدَّيْنِ" şeklinde "س" harfinin ötresiyle; İbn Kesîr, Ebû Amr, Hafs, Hamze, Kisâî, ve Halefü'l-Âşir ise "السَّدَّيْنِ" şeklinde

³⁴⁴ Kehf 18/88.

³⁴⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, V, s. 379; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, s. 630; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VI, s. 601; Karaman, Hayreddin ve dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, III, s. 579.

³⁴⁶ Mekkî, *Kitâbu't-Tefsîr fi'l-Kırâati's-Seb'*, s. 580; Dâni, *et-Tefsîr*, s. 145; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 236; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XV, s. 253.

³⁴⁷ Mekkî, *el-Hidâye ilâ Bulûği'n-Nihâye*, VII, s. 4457.

³⁴⁸ Kehf 18/93.

kırâat etmişlerdir.³⁴⁹ "سَدَّ" ve "سُدَّ", ikisi de aynı anlama gelen kelimeler olup dağ, engel demektir. İnsanın önündeki engele "sedd" gözündeki engele "sudd" denildiği de olmuştur. Mevzû bahis lafız hakkında Mekkî de "önündeki engele "sedd", gözündeki engel "sudd" şeklinde yorum yapmış olup zammeli okuyuşu tercih etmiştir.

"السُّدَيْنِ" şeklinde zammeli okuyuşa göre "*Allah'ın yaptığı engel (tabii engel, iki dağ)*"manasına; "السُّدَيْنِ" şeklindeki fethalı okuyuş ise "*İnsanın yaptığı engel*" manalarına gelmektedir.³⁵⁰

2.2.16. Meryem Sûresi

Meryem sûresinde anlama etki eden kırâat farklılıkları;

ذَلِكَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ قَوْلَ الْحَقِّ الَّذِي فِيهِ يَمْتَرُونَ

"İşte hakkında şüpheye düştükleri Meryem oğlu İsa gerçek söze göre budur."³⁵¹

Bu Âyet-i Kerîme, Yahudi ve Hristiyanlar'ın babasız olarak dünyaya gelmiş ve Allah'ın peygamber olarak seçip kendisine kitap verildiği bir insan olan Meryem oğlu Hz. İsa hakkında "gayr-i meşrû yolla doğmuş" ve "Allah'ın oğlu veya üçün üçüncüsü" iddialarını yalanlamıştır. Yahudi ve Hristiyanların yalan yanlış sözlerinin asılsız olduğu ve hak sözün Yüce Allah'ın olduğu açıklanmıştır.³⁵²

Söz konusu âyetten geçen lafız İbn Âmir, Âsım ve Ya'kûb "قَوْلَ الْحَقِّ" şeklinde, diğer kırâat imamları ise "قَوْلُ الْحَقِّ" şeklinde ötreli olarak okumuşlardır.³⁵³

Âyetteki bu kelime'nin fethalı ve zammeli kırâatında bir takım kurallarla birbirine yakın manalar verilmektedir.

Bu lafız nasb ile okuyan masdar kabul etmiştir. O halde "*Hakkında tereddüt ettikleri söze göre Meryem oğlu İsa budur*" anlamına gelmektedir. Zammeli okuyanlara göre ise "قَوْلُ" lafız mübteda olur ve "*Size hikâyesini sunduğum söz (yani Allah'ın sözü) haktır.*" şeklinde mana verilir. "قَوْلُ" sözü ötreli okunursa "مَرْيَمَ" kelimesi üzerinde durulması güzeldir ve "قَوْلُ" den tekrar devam edilmesi gerekir. "قَوْلُ" lafzını nasb üzerine okuyanların ise "مَرْيَمَ" üzerinde durması uygun değildir. Çünkü ondan önceki

³⁴⁹ Mekkî, *Kitâbu't-Tefsîrâ fi'l-Kırââtî's-Seb'*, s. 580; Dâni, *et-Tefsîr*, s. 145; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 236; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VII, s. 39.

³⁵⁰ Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûğî'n-Nihâye*, VII, s. 4462; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XV, s. 255; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, s. 435.

³⁵¹ Meryem 19/34.

³⁵² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, V, s. 409; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VII, s. 40; Karaman, Hayreddin ve dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, III, s.599.

³⁵³ Mekkî, *Kitâbu't-Tefsîrâ fi'l-Kırââtî's-Seb'*, s. 586; Dâni, *et-Tefsîr*, s. 149; Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 229.

fethalı olan "قَوْلٌ" kelimesi fiilin yerini almıştır. Mekkî b. Ebî Tâlib, "قَوْلٌ" hakkında irâb yaparak ve vakf kurallarına değinerek hangi manalara geldiğini ifade etmiştir.³⁵⁴

Mekkî'nin eserinde verdiği mana ve misaller göz önünde bulundurulunca "قَوْلٌ" şeklinde ötreli olan kırâati tercih ettiğini ortaya çıkmaktadır.

2.2.17. Tâhâ Sûresi

Tâhâ sûresinde anlama etki eden kırâat farklılıkları;

فَاجْمَعُوا كَيْدَكُمْ ثُمَّ انْتُوا صَفًّا وَقَدْ أَفْلَحَ الْيَوْمَ مَنِ اسْتَعْلَىٰ

"Onun için bütün tuzaklarınızı bir araya getirin, sonra hep bir sıra halinde gelin. Muhakkak bugün üstün gelen kazanmıştır"³⁵⁵

Hız. Mûsa ve firavunun sihirbazları arasında geçen olaydan bahseden bu âyette yer alan "فَاجْمَعُوا" ibaresini Ebû Amr "فَاجْمَعُوا" şeklinde hemzeyi vasledip, "mim" harfini fethalayarak okumuştur. Diğer kırâat imamları ise "فَاجْمَعُوا" şeklinde kırâat etmişlerdir.³⁵⁶

Yukarıda yazıldığı şekilde ilk kırâate göre "Azmetmek, toplamak, muhkem yapmak" manaları verilmektedir. Diğer kırâat olan "فَاجْمَعُوا" şeklindeki okuyuşa göre ise "Bütün tuzaklarınızı ve hilelerinizi toplayın" anlamına gelmektedir. Mekkî b. Ebî Tâlib söz konusu âyette bariz bir şekilde kırâat tercihi yapmasa da "فَاجْمَعُوا" şeklindeki kat' hemzesiyle okumanın daha güzel olduğunu ifade ettiğinden bu kırâati tercih ettiği savunulabilir.³⁵⁷

2.2.18. Hac Sûresi

Hac sûresinde anlama etki eden kırâat farklılıkları;

وَلِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنَسَكًا لِّيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةٍ الْأَنْعَامِ فَالْهَكُمْ إِلَهُ وَاحِدٌ فَلَهُ ۚ
اسْلُمُوا وَبَشِّرِ الْمُخْبِتِينَ

"Her ümmet için, Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği hayvanlar üzerine ismini ansınlar diye kurban kesmeyi meşru kıldık. Sonuç itibariyle hepinizin mâbudu tek bir ilahtır. Şu halde yalnız O'na teslimiyet gösterin. Sen de Allah'ın buyruklarına içtenlikle teslimiyet gösteren kimseleri müjdele"³⁵⁸

³⁵⁴ Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûğî 'n-Nihâye*, VII, s. 4535; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XV, s.343.

³⁵⁵ Tâhâ 20/64.

³⁵⁶ Mekkî, *Kitâbu't-Tebsıra fi'l-Kırâati's-Seb'*, s. 592; Dâni, *et-Teysîr*, s. 152; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 241.

³⁵⁷ Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûğî 'n-Nihâye*, VII, s. 4665.

³⁵⁸ Hac 22/34.

Âyette bulunan "مَنْسَكًا" kelimesini Kisâî, Hamze ve Halefu'l-Âşir "مَنْسَكًا" şeklinde "sîn" harfini kesralı okumuşlardır. İbn Kesîr, Ebû Amr, Âsım, İbn Âmir, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb ise örnekte yazıldığı gibi "مَنْسَكًا" şeklinde fethalı kırâat etmişlerdir.³⁵⁹

Mekkî, söz konusu kelime hakkında sarf kurallarından yola çıkmış farklı okunuşlara misâl vererek lafzı açıklamıştır. Kesralı okuyuşa göre İsm-i mekân yapıp kesim yeri anlamına geldiğini ifade etmiştir. Fethalı okuyuşa göre masdar olduğunu ifade edip anlamın kesralı okuyuşla aynı olduğunu dile getirmekle beraber Kurban kesimiyle insanı, Allah'a yakınlaştırdığını ifade etmiştir.³⁶⁰ Herhangi bir tercihte bulunmayan Mekkî'nin iki anlamı da benimsediği söylenebilir.

2. إِنَّ اللَّهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ.

"Şüphesiz, Allah inananları savunur. Doğrusu Allah hiçbir haini, nankörü sevmez."³⁶¹

Âyette geçen "يُدَافِعُ" lafzını İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ya'kûb "يُدْفَعُ" şeklinde muzari olarak; İbn Âmir, Hamza, Âsım, Kisâî, Ebû Ca'fer ve Halefu'l-Âşir ise misalde yazıldığı gibi "يُدَافِعُ" şeklinde okumuşlardır.³⁶²

Yüce Allah (c.c.), müşriklerden gelebilecek zararları, defalarca mü'minlerden def etmiştir. Buradaki "يُدَافِعُ" fiilinden, Allah'tan iki defa tekrarlandığı manası değil, defalarca zararı def ettiği manası çıkmaktadır.

Eserin müellifi Mekkî b. Ebî Tâlib'in âyette geçen kelime hakkında birçok yerde olduğu gibi sarf kurallarına değinerek yorum yaptığı tespit edilmiştir. Mekkî'ye göre "يُدْفَعُ" (sülası mücerred vezninde) tarzında kırâat eden kişi bunun bir defaya mahsus olduğunu kastetmiş ve bu şekilde okunan kırâate "*Muhakkaki Allah mü'minleri, müşriklere karşı korur*" anlamını vermektedir. Diğer kırâate göre ise Allah'ın iman edenleri defalarca koruduğu anlamı verilmektedir. Mekkî her ne kadar kırâat tercihini açıklamasa da âyete verdiği manadan "يُدَافِعُ" kırâatini benimsediği ortaya çıkmaktadır.³⁶³

³⁵⁹ Mekkî, *Kitâbu't-Tefsîr fî'l-Kırâati's-Seb'*, s. 601; Dâî, *et-Teysîr*, s. 157; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 245.

³⁶⁰ Mekkî, *el-Hidâye İlä Bulûğî'n-Nihâye*, VII, s. 4888.

³⁶¹ Hac 22/38.

³⁶² Mekkî, *Kitâbu't-Tefsîr fî'l-Kırâati's-Seb'*, s. 601; Dâî, *et-Teysîr*, s. 157; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 245.

³⁶³ Mekkî, *el-Hidâye İlä Bulûğî'n-Nihâye*, VII, s. 4895.

وَالَّذِينَ سَعَوْا فِي آيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ. 3.

"Âyetlerimizi geçersiz kılmak için çaba gösterenler var ya, işte onlar cehennemliklerdir."³⁶⁴

Âyetleri yalanlamaya, onları hükümsüz hale getirmek için ellerinden geleni yapmaya çabalayan, kurdukları tuzaklarla insanları Kur'ân'dan uzaklaştırmaya çalışan ve Peygamberi aciz düşüreceklerini zanneden kimselerin cezalarının cehenneme girmek olduğu beyan edilen³⁶⁵ âyette geçen "مُعَاجِزِينَ" lafzını Ebû Amr ve İbn Kesîr "مُعْجِزِينَ" tarzında med yapmadan ve şeddeli olarak; diğer kırâat imamları ise yukarıdaki gibi "مُعَاجِزِينَ" şeklinde med yaparak ve şeddesiz okumuşlardır.³⁶⁶

Müellif Mekkî, âyette bulunan kelimeyi med ile ve şeddesiz okuyanların kırâatine göre anlamlandırmakta ve farklı âlimlerin görüşlerine yer vererek Ferrâ'ya (ö. 207/822) göre "مُعَاجِزِينَ" lafzının "معادين" anlamında olduğunu, yani "inatçılık ediyorlar" anlamına geldiğini, İbn Abbâs'a göre de "مُعَاجِزِينَ" kelimesinin "مشاقين" yani "çaba gösteriyorlar, sert davranıyorlar" anlamına geldiğini söylemektedir. Mekkî "مُعَاجِزِينَ" şeklindeki okuyuşa "Onlar insanları, Allahın âyetlerine inanmayı engellemeye çaba gösteriyorlar, bu yolda inatçılık yapıyorlar veya Peygambere tabi olmalarını engellemeye çalışıyorlar" manasını vermektedir. "مُعْجِزِينَ" şeklindeki okuyuşa göre "Allah'ın âyetlerini hükümsüz kılmaya çalışanlar insanların Peygambere tâbi olanları yavaşlatarak engellemeye çalışıyorlar" anlamı verilmektedir.³⁶⁷

2.2.19. Mü'minûn Sûresi

Mü'minûn sûresinde anlama etki eden kırâat farklılıkları;

1. وَشَجَرَةً تَخْرُجُ مِنْ طُورٍ سَيْنَاءَ تَنْبُتُ بِالذَّهْنِ وَصِبْغٍ لِلْأَكْلِينَ.

"Tûr-i Sînâ'da da yetişen bir ağaç daha meydana getirdik ki, bu ağaç hem yağ hem de yiyenlerin ekmeğine katık edecekleri (zeytin) verir."³⁶⁸

Bu âyetteki "سَيْنَاءَ" kelimesini Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ebû Ca'fer "sîn" harfini kesre ile okumuşlar, diğer kırâat imamları ise fetha ile okumuşlardır.³⁶⁹

Burada geçen farklı okuyuş hakkında yorum yapan Mekkî'ye göre "سَيْنَاءَ" lafzındaki "sîn" harfini kesra ile okuyanlar onu (فعلاء) değil (فعلا) yapmışlardır. Çünkü

³⁶⁴ Hac 22/51.

³⁶⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VI, s. 36; Karaman, Hayreddin ve dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, III, s.563..

³⁶⁶ Mekkî, *Kitâbu't-Tefsîr fi'l-Kırâati's-Seb'*, s. 602; Dâni, *et-Tefsîr*, s. 158; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 245.

³⁶⁷ Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûği'n-Nihâye*, VII, s. 4912-13.

³⁶⁸ Mü'minûn 23/20.

³⁶⁹ Mekkî, *Kitâbu't-Tefsîr fi'l-Kırâati's-Seb'*, s. 604; Dâni, *et-Tefsîr*, s.159; Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 246.

konuşmada hemzetu-t te'nis içeren bir örnek yoktur. Tasrif yapılmaz çünkü mekân ismidir ve marifedir. O acem bir isimdir. "sîn" harfini fetha ile okuyanlara göre ise fiildir. Te'nis değildir ve bunlar iki ayrı dildir" ifadelerine yer vererek manaya ulaşmıştır. Ayrıca Sînâ hakkında "*Mübarek bir dağdır, Şam'da olan bir dağdır, Hz. Mûsa'nın üzerine çıkıp Allah ile konuştuğu dağdır*" ifadelerine yer verdikten sonra farklı okunan kırâate göre "*Sizin için bu dağdan yani filistin dağından çıkan zeytin ağacı yarattık*" şeklinde anlam vermiştir. Öne çıkardığı manaya ve kelimenin yazılışına bakıldığında onun Nâfi' kırâatini tercih ettiği anlaşılmaktadır.³⁷⁰

وَقُلْ رَبِّ أَنْزِلْنِي مُنْزَلًا مُبَارَكًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ 2.

"De ki: Rabbim; beni mübarek bir yere indir. Ve Sen indirenlerin en hayırlısısın"³⁷¹

Hiz. Nuh'a, tufandan önce gemiye binerken bu duayı okuması buyrulmuştur. Burada geçen kelimeyi Ebû Bekir Şu'be "مُنْزَلًا" şeklinde ilk harf fethalı, üçüncü harfi ise kesralı okumuştur. Söz konusu lafzı diğer kırâat imamları ise başlıkta yazıldığı gibi "مُنْزَلًا" şeklinde ötreli ve üstünlü okumuşlardır.³⁷² Her iki kırâat birbirine yakın manadadır.

Mekkî, bu Âyet-i Kerîme'yi nahiv kuralları yönünden değerlendirerek mananın değişmesinin bu kurallardan olduğunu ifade etmektedir. Şöyle ki; burada geçen lafız, "مُنْزَلًا" şeklinde fetha ile okunursa kelime isim olur ve "*Beni mübarek bir mekâna, yere indir.*" anlamı verilir. Diğer türlü okuyuşta ise masdar olur ve "*Beni mübarek bir inişle indir*" anlamı verilir. Her iki okuyuşa da değinen müellif, tercihini ortaya koymasa da ekseriyetin okuduğu şekle öncelik vermiştir.³⁷³

مُسْتَكْبِرِينَ بِهِ سَامِرًا تَهْجُرُونَ 3.

"Büyüklik taşıyor, gece ağzınıza geleni söylüyordunuz."³⁷⁴

Hiz. Peygamber (s.a.v.), Kâbe'nin etrafında insanlara Kur'ân âyetlerini açıklarken, kâfirler hiçbir ahlak ve terbiye kurallarını tanımadan kötü konuşuyorlar, Rasûlullah'a engel olmaya çalışıyorlardı. Geceleri oralarda toplanıp âyetler hakkında alaycı, inkârcı şekilde konuşurlardı. Yüce Allah bunların çirkin davranışlarını ortaya çıkarmaktadır.³⁷⁵

³⁷⁰ Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûğî'n-Nihâye*, VII, s. 4955.

³⁷¹ Mü'minûn 23/29.

³⁷² Mekkî, *Kitâbu't-Tebsıra fi'l-Kırâati's-Seb'*, s. 604; Dâni, *et-Teyssir*, s.159; Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 246.

³⁷³ Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûğî'n-Nihâye*, VII, s. 4960.

³⁷⁴ Mü'minûn 23/67.

³⁷⁵ İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VII, s. 448; Karaman, Hayreddin ve dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, IV, s.34.

Âyet-i celîlede geçen "تَهْجُرُونَ" kelimesini Nâfi', "تَهْجُرُونَ" şeklinde zammeli ve kesralı okumuştur. Geri kalan kırâat imamları ise "تَهْجُرُونَ" şeklinde okumuşlardır.³⁷⁶

Buna göre söz konusu kelime Nâfi'nin, "تَهْجُرُونَ" şeklindeki okuyuşuna göre "*Haddi aşarak saçma sapan, çirkin sözler kullanıyorlar*" manasına gelmektedir. Diğer türlü "تَهْجُرُونَ" şeklindeki okuyuşa göre ise "*Bilincini kaybedip hastalığın etkisiyle faydasız saçma sapan konuşması gibi Peygamber (s.a.v.) hakkında ona zarar vermeyecek şeyler konuşuyorsunuz.*" anlamı verilmektedir. Mekkî'nin eserinde örnek verdiği ve tercih ettiği okuyuş Nâfi'nin okuyuşudur.³⁷⁷

2.2.20. Nûr Sûresi

Nûr sûresinde anlama etki eden kırâat farklılıkları;

...الْمَصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ...

"...O kandil, bir fanus (cam) içindedir. O fanus ise inciden bir yıldız gibidir..."³⁷⁸

Burada Allah'ın nurunun misal verilerek açıklandığı âyette geçen "دُرِّيٌّ" lafzını kırâat imamları üç türlü okumuşlardır. İlk olarak Ebû Amr ve Kisâî "كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ" tarzında kesralı ve med ile, ikinci okuyuşu Ebû Bekir Şu'be ve Hamze "دُرِّيٌّ" sadece med tarzında ve üçüncü okuyuşu Nâfi', İbn Kesîr, İbn Âmir, Hafs, Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halefu'l-Âşir ise "دُرِّيٌّ" tarzında okumuşlardır.³⁷⁹

Kırâat farklılıklarından dolayı söz konusu lafzın "*İnci gibi parıldayan yıldız*", "*Işıldayan, karanlığı ortadan kaldıran yıldız*" ve "*Saf inci gibi bir yıldız*" anlamları ortaya çıkmaktadır. Bu üç farklı kırâat birlikte düşünüldüğünde temsil edilen yıldız hakkında daha ayrıntılı bilgi edinilmiş olmaktadır. Bazılarına göre burada anlatılan, Hz. Muhammed (s.a.v.)'dir. Rasûlullâh bir kandil yuvasına, kalbi bir kandile, göğsü de parlayan bir yıldızla benzetilmiştir.³⁸⁰ Müellifimiz Mekkî ilk olarak çoğunluğu oluşturan kırâat imamlarının okuyuşuna göre anlam vermekte ise de, daha sonra bütün okuyuşlara misal vererek ortaya çıkan anlamı belirtmekte, herhangi bir okuyuşu da tercih ettiğini dile getirmemektedir.³⁸¹

³⁷⁶ Mekkî, *Kitâbu't-Tefsîr fi'l-Kırââtî's-Seb'*, s. 606; Dâni, *et-Tefsîr*, s.159; Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 246.

³⁷⁷ Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûğî'n-Nihâye*, VII, s. 4983.

³⁷⁸ Nûr 24/35.

³⁷⁹ Mekkî, *Kitâbu't-Tefsîr fi'l-Kırââtî's-Seb'*, s. 610; Dâni, *et-Tefsîr*, s. 162; Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 249.

³⁸⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VI, s. 148; Daha fazla bilgi için bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VII, s. 575; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, s. 30; Karaman, Hayreddin ve dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, IV, s. 80.

³⁸¹ Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûğî'n-Nihâye*, VIII, s. 5102.

2.2.21. Furkân Sûresi

Furkân sûresinde anlama etki eden kırâat farklılıkları;

تَبَارَكَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجًا وَقَمَرًا مُنِيرًا

"Ne yücedir O Allah ki, gökte burçlar yaptı ve orada bir kandil (güneş) ve aydınlatıcı bir ay var etti."³⁸²

Hamze, Kisâî ve Halefu'l-Âşir bu âyette geçen "سِرَاجًا" kelimesini çoğul yaparak "سُرُجًا" şeklinde; Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb ise müfred olarak "سِرَاجًا" şeklinde okumuşlardır.³⁸³

Mekkî b. Ebî Tâlib söz konusu âyette geçen lafız hakkında müfred okunuşa göre anlam vermektedir. Buna göre müfred okunuşa "سِرَاجًا" yani "kandil" lafzından maksat "güneştir". Cem'i okunuşa göre ise "سُرُجًا" yani "kandiller" den maksat "güneşle birlikte yıldızlardır" şeklinde anlaşılmaktadır.³⁸⁴

2.2.22. Şuarâ Sûresi

Şuarâ sûresinde anlama etki eden kırâat farklılıkları;

وَأَنَا لَجَمِيعٍ حَازِرُونَ 1.

"Ama biz uyanık ve tedbirli bir topluluğuz"³⁸⁵

Firavun, Hz. Mûsa ve ona inanan kimseleri cezalandırmak için, halka duyurmak istediği sözleri anlatmaları için adamlarına emir verdiğini açıklayan bu âyette iki türlü kırâat şekli bulunmaktadır. Aşağıda açıklanacak iki farklı kırâat göz önüne alındığında firavun, Hz. Mûsa karşısında her zaman hazır olduğunu gerekli techizatın bulunduğunu ve muteyakkız olduğunu anlatmaya çalışmaktadır.³⁸⁶

Yüce Allah'ın bu âyetinde geçen "حَازِرُونَ" kelimesini Âsım, Hamze, Kisâî, İbn Zekvân ve Halefu'l-Âşir bu şekilde elif ile; Nâfi', İbn Kesîr, Hişâm, Ebû Amr, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb "حَزِرُونَ" şeklinde elifsiz okumuşlardır.³⁸⁷

Mekkî, tefsîrinde bu kelimeyi Nâfi', İbn Kesîr, Hişâm, Ebû Amr, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb'un "حَزِرُونَ" şeklinde elifsiz okunan kırâatini misâl oalarak vermiş ve buna göre görüşleri sıralamıştır. Misâlde verildiği gibi "حَازِرُونَ" şeklinde elif ile kırâat edilirse

³⁸² Furkân 25/61.

³⁸³ Mekkî, *Kitâbu't-Tefsîrâ fi'l-Kirââtî's-Seb'*, s. 614; Dâni, *et-Tefsîr*, s.164; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 251.

³⁸⁴ Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûğî'n-Nihâye*, VIII, s. 5247.

³⁸⁵ Şuarâ 26/56.

³⁸⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VI, s. 221; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VIII, s. 97; Karaman, Hayreddin ve dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, IV, s.154.

³⁸⁷ Mekkî, *Kitâbu't-Tefsîrâ fi'l-Kirââtî's-Seb'*, s. 616; Dâni, *et-Tefsîr*, s. 165; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 251.

"Her zaman uyanık olan, gerekli gücü kuvveti olan ve her türlü silahı bulunan (silahlarımızla hazırız)" anlamına gelmektedir. Dolaylı yoldan Mekki'nin de tercih ettiği "حَذِرُونَ" şeklindeki elifsiz okuyuşa göre ise "Teyakkuz halinde bulunan, uyanık tedbirli davranan" manası verilmektedir.³⁸⁸

فَاسْقُطْ عَلَيْنَا كِسْفًا مِّنَ السَّمَاءِ إِن كُنتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ۝۲

"Eğer doğru sözlü isen, haydi üstümüze gökten azap yağdır" ³⁸⁹

Şuayb (a.s.), Eyke halkını iman etmeye, gerçeğe çağırıyor; onlar ise Peygamberi yalanlayarak onun büyülendiğini, akli melekelerini yitirdiğini ve şuurunun bozulduğunu söyleyerek Hz. Şuayb'ı (a.s.) küçük düşürmeye çalışıyorlardı. Hatta o kadar aşırı gitmişlerdir ki üzerlerine azap yağdırmasını istemişlerdi.³⁹⁰ Yüce Allah'ın buyurduğu bu Âyet-i Kerîme'de anlama fazla etki etmese de iki türlü okuyuş mevcuttur. Âyet-i celîlede geçen "كِسْفًا" kelimesini Âsım'ın râvisi Hafs misâlde geçtiği şekilde; diğer kırâat imamları ise "كِسْفًا" şeklinde sakın olarak kırâat etmişlerdir.³⁹¹

Mekki b. Ebî Tâlib'in de tercihi olduğunu düşündüğümüz "كِسْفًا" kırâatine göre "Haydi üzerimize gökten bir parça düşür veya gökyüzünü bir parça halinde üzerimize düşür" manasını vermektedir. Diğer harekeli okuyuşa göre ise "Eğer doğru sözlü isen, haydi üstümüze gökten azap yağdır" manasına gelmektedir.

2.2.23. Neml Sûresi

Neml sûresinde anlama etki eden kırâat farklılıkları;

أَلَّا يَسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي يُخْرِجُ الْخَبَاءَ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَيَعْلَمُ مَا تُخْفُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ

"(Şeytan bunu), Göklerde ve yerde gizli olanı açığa çıkaran, gizlediğinizi ve açıkladığınızı bilen Allah'a secde etmesinler diye yapmış" ³⁹²

Bundan önceki âyetlerde bahsedilen, şeytanın Sebe halkına güneşe secde etmelerini güzel gösterdiği bilinmektedir. ³⁹³ Bu âyette iki türlü kırâat vardır.

Cümlelerin başında gelen "أَلَّا" kelimesini kırâat imamlarından Kisâî, Ebû Ca'fer ve Ya'kûbun râvisi Ruveys "أَلَّا" şeklinde şeddesiz tembih olarak okumuşlardır. Bu tarzda okuyanlar "أَلَا" tarzda vakf yaparak "أسجدوا" şeklinde ibtida yaparlar. Diğer

³⁸⁸ Mekki, *el-Hidâye İlâ Bulûğî'n-Nihâye*, VIII, s. 5305.

³⁸⁹ Suarâ 26/187.

³⁹⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VIII, s. 133; Karaman, Hayreddin ve dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, IV, s. 171.

³⁹¹ Mekki, *Kitâbu't-Tebsıra fi'l-Kırâati's-Seb'*, s. 617; Dâni, *et-Tefsîr*, s. 166; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 521.

³⁹² Neml 27/25.

³⁹³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, s. 151; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VIII, s. 178; Karaman, Hayreddin ve dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, IV, s. 191.

kırâat imamlarından Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Hamze ve Halefu'l-Âşir ise "آ" şeklinde okumuşlardır.³⁹⁴

Ekseriyetin kırâatine göre mana yukarıda yazıldığı şekildedir. Mekkî'nin tercih ettiğini düşündüğümüz diğer kırâat imamlarının okuyuşuna göre ise "(Ey bu kimseler) Bilin ki (dikkat!), göklerde ve yerde gizleneni ve gizlediğinizi de açığa çıkardığınızı da bilen Allah'a secde edin" manası verilmektedir.³⁹⁵

2.2.24. Ankebût Sûresi

Ankebût sûresinde anlama etki eden kırâat farklılıkları;

وَقَالَ إِنَّمَا اتَّخَذْتُمْ مِّنْ دُونِ اللَّهِ أَوْثَانًا مَّوَدَّةَ بَيْنِكُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ۚ

"Ve (İbrahim) dedi ki Sırf aranızda dünya hayatına mahsus bir sevgi (ve çıkar) uğruna Allah'ı bırakıp birtakım putlar edindiniz." ³⁹⁶

Bu âyette Hz. İbrâhim'in kavminin putları dost edinmeleri, onlara tapmaları sadece dünya hayatının çıkarları için yaptıkları anlatılmaktadır. Onlarda dinin, bir inanç konusu olmaktan ziyade toplumda bir sevgi bağı oluşturacak şekilde geleneksel bir kurum olmasının yeterli görüldüğü, onlar için dinî inançların doğru veya yanlış olmasının önemli görülmediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu yaptıklarının ahirette kendilerine hiç fayda sağlamayacağı beyan edilmektedir.³⁹⁷ Âyette zikredilen "مَوَدَّة" lafzının üç türlü okunuşu bulunmaktadır. Birincisi Âsım'ın râvisi Hafs, kırâat imamlarından Hamze ve Ya'kûb'un râvisi Ravh misâlde yazıldığı şekilde, ikincisi İbn Kesîr, Ebû Amr, Kisâî ve Ya'kûb'un ravisi Ruveys "مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ" şeklinde "tâ" harfini ötreleyerek, üçüncüsü ise Nâfi', İbn Âmir, Ebû Bekir Şu'be, Ebû Ca'fer ve Halefu'l-Âşir "مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ" şeklinde "tâ" ve "nûn" harflerini fethalayarak okumuşlardır.³⁹⁸

Yukarıda zikredilen âyette geçen kelimenin farklı okunuşlarıyla birbirine yakın anlamlar ortaya çıkmaktadır. Birinci okuyuşa göre mana başlıkta yazıldığı gibi "Sırf aranızda dünya hayatına mahsus Allah'ı bırakıp birtakım putlar edindiniz" şeklindedir. Mekkî'nin tercihi olduğunu düşündüğümüz ikinci okuyuşa göre "Allah'ı bırakıp

³⁹⁴ Mekkî, *Kitâbu't-Tebsıra fi'l-Kırâati's-Seb'*, s. 620; Dâni, *et-Teysîr*, s. 167; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 253.

³⁹⁵ Mekkî, *el-Hidâye ilâ Bulûği'n-Nihâye*, VIII, s. 5397; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VIII, s. 178.

³⁹⁶ Ankebût 29/25.

³⁹⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, s. 239; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VIII, s. 324; Karaman, Hayreddin ve dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, IV, s. 264.

³⁹⁸ Mekkî, *Kitâbu't-Tebsıra fi'l-Kırâati's-Seb'*, s. 630; Dâni, *et-Teysîr*, s. 173; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 257.

birtakım putlar edinmeniz sadece dünya menfati için aranızda bir sevgi (sebebi) olabilir." anlamları verilmektedir.³⁹⁹

2. لِيَكْفُرُوا بِمَا آتَيْنَاهُمْ وَلِيَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ

"Kendilerine verdiğimiz (nimetlere) karşı nankörlük etsinler, zevku safa sürsünler! Ama yakında bileceklerdir."⁴⁰⁰ Allah (c.c.) bundan önceki âyette, denizde fırtınalara maruz kalan, boğulma tehlikesi geçiren insanların o anda her şeyi unutup Yüce Allah'a dua edip yalvarmaları, karaya çıkıp selamete ulaştıklarında Allah'ı unutup tekrar şirk koşmalarını anlatmaktadır. Bu âyette ise bunun bir nankörlük olduğu belirtilerek yakında gerçeği anlayacakları, dolayısıyla bu tutumlarının cezasını görecekleri uyarısında bulunmaktadır.⁴⁰¹

Söz konusu âyette bulunan "وَلِيَتَمَتَّعُوا" kelimesini Nâfi'nin râvisi Kâlûn, İbn Kesîr, Hamze, Kisâî ve Halefu'l-Âşîr "وَلِيَتَمَتَّعُوا" şeklinde cezm yaparak; yine Nâfi'nin râvisi Verş, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb ise "وَلِيَتَمَتَّعُوا" şeklinde okumuşlardır.⁴⁰²

Burada geçen lafızda Mekkî, nahiv kurallarına değinerek kendi görüşünü ortaya koymuştur. O'na göre bu lâm, emir lâmidir. Kesra ile okuyana göre ise key lâmı olup matufun aleyhi olması uygundur ama en iyisi emir lâmı olmasıdır. Çünkü konuşmada tehdit vardır. Tehdit ve korkutmadan sonra tehdit ve korkutma gelmesi daha evlâdır. Kırâat farklılıklarından ortaya çıkan manalardan ilki yukarıdaki gibi "(verilen nimetlere karşı nankörlük etsinler) zevk-u safa sürsünler" anlamı verilmekte, diğeri ise "Zevk alsınlar bakalım" anlamı verilmektedir.⁴⁰³

2.2.25. Ahzâb Sûresi

Ahzâb sûresinde anlama etki eden kırâat farklılıkları;

1. وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى...

"(Ey Peygamber Hanımları) Evlerinizde oturun ve daha önce Câhiliye döneminde olduğu gibi açılıp saçılmayın..."⁴⁰⁴ Peygamber hanımlarının bir zorunluluk olmadıkça dışarı çıkmamalarını ve evde oturmalarını emreden bu âyette iki türlü kırâat vardır. İlkinin Nâfi', Âsım ve Ebû Ca'fer örnekteki gibi "وَقَرْنَ" şeklinde; İbn Kesîr, Ebû

³⁹⁹ Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûğî'n-Nihâye*, IX, s. 5617.

⁴⁰⁰ Ankebût 29/66.

⁴⁰¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VI, s. 391; Karaman, Hayreddin ve dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, IV, s. 286.

⁴⁰² Mekkî, *Kitâbu't-Tebsıra fi'l-Kırâati's-Seb'*, s. 632; Dâni, *et-Teysîr*, s. 174; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 258.

⁴⁰³ Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûğî'n-Nihâye*, IX, s. 5648.

⁴⁰⁴ Ahzâb 33/33.

Amr, İbn Âmir, Hamze, Kisâî, Ya'kûb ve Halefu'l-Âşir ise "وَقَرْنَ" şeklinde ilk harf kesralı olarak okumuşlardır.⁴⁰⁵

Buradaki kelimeye fazla bir anlam farklılığı olmasa da, farklı kırâatlerin anlama zenginlik kattığı görülmektedir. Mekkî b. Ebî Tâlib, herhangi bir tercih belirtmese de iki tarz okuyuşa da anlam vermiştir. Fethalı okuyuşa göre "*Evlerinizde oturun*" anlaşılmakta, kesralı okuyuşa göre "*Evlerinizde oturun anlamına geldiği gibi, ağırbaşlı ve vakarlı olun*" anlamı verilmektedir.⁴⁰⁶

رَبَّنَا آتِهِمْ ضِعْفَيْنِ مِنَ الْعَذَابِ وَالْعَنَهُمْ لَعْنًا كَبِيرًا 2.

"Rabbimiz! Onlara iki kat azap ver ve onları büyük bir lanete uğrat"⁴⁰⁷

Bundan önceki âyetlerde inkârcılar cehenneme atılınca kendilerini saptıranlara beddua ettikleri ve onların iki kat cezalandırmalarını istedikleri açıklanmıştır.⁴⁰⁸ Bu âyette bulunan "كَبِيرًا" lafzını İmam Âsım dışındaki kırâat imamı "كَثِيرًا" şeklinde okumuşlardır.⁴⁰⁹ "كَثِيرًا" okuyuşuna göre "*büyük bir lânete, şiddetli lânete uğrat*" manası anlaşılmakta, Mekkî'nin de tercih ettiği⁴¹⁰ "كَثِيرًا" kırâatine göre de "*Çokça, defalarca lânete uğrat*" manasına gelmektedir. İki tür okuyuşla birlikte daha geniş anlam elde edilmektedir.

2.2.26. Sebe Sûresi

Sebe sûresinde anlama etki eden kırâat farklılıkları;

فَقَالُوا رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا وَظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ فَجَعَلْنَاهُمْ أَحَادِيثَ وَمَزَّقْنَاهُمْ كُلَّ مُمَرِّقٍ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ 1.

"Onlar ise "Rabbimiz! Konak yerlerimizin arasını uzaklaştır" dediler ve kendilerine yazık ettiler. Biz de onları darmadağın ederek ibret kıssaları haline getirdik. Kuşkusuz bunda, yeterince sabretmesini ve şükretmesini bilenler için ibretler vardır."⁴¹¹

Bu âyetten önce geçen âyetlerde beyan edildiğine göre "Allah (c.c.), Sebe halkına güven içinde gidebilecekleri yollar ve bu yollar üzerinde birbirlerine yakın mesafeli kentler, köyler de ihsan etmişti. Böylece varacakları bereketli ülkeye ıssız, tehlikeli yollardan değil, bu kentlerin içinden geçerek, kolaylıkla, tehlikesiz bir şekilde

⁴⁰⁵ Mekkî, *Kitâbu't-Tebsıra fî'l-Kırââti's-Seb'*, s. 642; Dâni, *et-Teysîr*, s. 179; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 261.

⁴⁰⁶ Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûğî'n-Nihâye*, IX, s. 5829.

⁴⁰⁷ Ahzâb 33/68.

⁴⁰⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VI, s. 524.

⁴⁰⁹ Mekkî, *Kitâbu't-Tebsıra fî'l-Kırââti's-Seb'*, s. 643; Dâni, *et-Teysîr*, s. 180; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 262.

⁴¹⁰ Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûğî'n-Nihâye*, IX, s. 5874.

⁴¹¹ Sebe 34/19.

ve dinlene dinlene gidebiliyorlardı. Yol için lazım olan ihtiyaçları buralardan rahatlıkla sağlıyorlardı. Fakat onlar bu nimetin de değerini bilmediler, şımardılar, "Yâ Rabbi, seferlerimizin arasını uzaklaştır, yakın yerlerden sıkıldık yolculuğun tadı çıksın" dediler. Bir nevi davranışları bu anlama geldi. Bu şekilde şımararak bulundukları duruma isyan ettiler. Allah da onları cezalandırdı.⁴¹²

Burada bulunan "رَبَّنَا بَاعِدْ" terkiibini İbn Kesîr, Ebû Amr ve Hişâm "رَبَّنَا بَعْدْ" , Ebû Ya'kûb "رَبَّنَا بَاعِدْ" şeklinde ve geri kalan kırâat imamları ise yukarıda yazıldığı gibi "رَبَّنَا بَاعِدْ" şeklinde okumuşlardır.⁴¹³ "رَبَّنَا بَاعِدْ" ve "رَبَّنَا بَعْدْ" kırâatlerine göre "Rabbimiz! Konak yerlerimizin arasını uzaklaştır" anlamındadır. Ebû Ya'kûb'un kırâatine göre ise "Rabbimiz, seferlerimizin arasını uzaklaştırdı" manasına geldiği anlaşılmaktadır. Müellif Mekkî, burada herhangi bir kırâat tercihinde bulunmamakta ancak farklı okuyuşlara misâl vererek yukarıdaki anlamlara değinmektedir.⁴¹⁴

وَلَقَدْ صَدَقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُ فَاتَّبَعُوهُ إِلَّا فَرِيقًا مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ. 2.

"Gerçek şu ki, İblîs onlar hakkındaki tahminini doğrulamış oldu; çünkü inanan bir grup hariç hep ona uymuşlardı"⁴¹⁵ Burada bahsedilen kişiler yukarıdaki âyette beyan edilen Sebe halkından İblis'e uyanlardır.⁴¹⁶

Kırâat imamlarından Âsım, Hamze ve Kisâi "صَدَقَ" şeklinde şeddeli olarak; diğer kırâat imamları ise "صَدَقْ" şeklinde şeddesiz olarak kırâat etmişlerdir.⁴¹⁷

Mekkî b. Ebî Tâlib bu âyette geçen lafız hakkında Hasan Basrî gibi farklı âlimlerin "İblîs onalara vurarak zorla saptırmadı. Sadece vesvese vererek insanları saptırdı ve böylelikle zannında doğru çıktı" şeklinde görüşlerine yer vererek lafzın hangi anlamalara geldiğini açıklamıştır. Şeddeli okuyuşa göre mana yukarıda yazıldığı gibi "Gerçek şu ki, İblîs onlar hakkındaki tahminini doğrulamış oldu" şeklindedir. Diğer şeddesiz okuyuşa göre "İtâatkar kullar dışında birçoğu İblîs'e inandı, İblîs tahmininde doğru çıktı" şeklinde anlaşılmaktadır. Mekkî'nin eserinde çoğunluğun okuduğu şekli tercih ettiği görülmektedir.⁴¹⁸

⁴¹² Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, s. 399; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IX, s. 178;

⁴¹³ Mekkî, *Kitâbu't-Tebsıra fi'l-Kırâati's-Seb'*, s. 645; Dâni, *et-Teysîr*, s. 181; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 262.

⁴¹⁴ Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûği'n-Nihâye*, IX, s. 5916.

⁴¹⁵ Sebe 34/20.

⁴¹⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, s. 400.

⁴¹⁷ Mekkî, *Kitâbu't-Tebsıra fi'l-Kırâati's-Seb'*, s. 645; Dâni, *et-Teysîr*, s. 181; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 262.

⁴¹⁸ Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûği'n-Nihâye*, IX, s. 5918.

2.2.27. Sâffât Sûresi

Sâffât sûresinde anlama etki eden kırâat farklılıkları;

لَا يَسْمَعُونَ إِلَى الْمَلَأِ الْأَعْلَى وَيُقَذَّفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ ۝۱

"Onlar (Şeytanlar) Mele-i A'lâ'yı (yüce topluluğu) dinleyemezler. Her taraftan taşlanırlar."⁴¹⁹

Yüce topluluk (mele-i a'lâ), gök halkı için bu sıfat kullanılmıştır. Bundan kasıt melekler topluluğudur. Âyet, meleklerin konuşmalarını şeytanların dinleyemeyeceklerini, bundan kesinlikle men edildikleri açıklamaktadır.⁴²⁰ Bu âyette iki farklı okuyuş bulunmaktadır. "لَا يَسْمَعُونَ" lafzını Âsım'ın râvisi Hafs, Hamze, Kisâî ve Halefu'l-Âşir misâlde yazıldığı gibi şeddeli; Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Bekir Şu'be, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb ise "لَا يَسْمَعُونَ" tarzında şeddesiz olarak okumuşlardır.⁴²¹

Yukarıda geçen lafzın şeddeli okunuşuna göre "duymak, istemek, dinlemek bir yana, dinlemeyi istemekten bile engellendikleri" manası verilmektedir. Mekkî b. Ebî Tâlib'in de misâl verdiği şeddesiz okuyuşa göre ise dinlemek anlamı vardır. Dinlemeye meyletseler bile dinleyemezler anlamına gelmektedir. Mekkî şeddesiz okuyuşa göre göre anlam verdiğinden bu okuyuşu tercih ettiği söylenebilir.⁴²²

فَاقْبَلُوا إِلَيْهِ يَزْفُونَ ۝۲

"Diğerleri öfke içinde koşarak İbrâhim'in yanına geldiler."⁴²³

Bu âyetten önceki ve sonraki âyetlerde Hz. İbrahim'in putları kırması ve bunu gören kavminin tepkileri özetlenmektedir.⁴²⁴ Cümlede geçen lafızda iki türlü okuyuş mevcuttur. "يَزْفُونَ" kelimesini kırâat imamlarından Hamze "يَزْفُونَ" şeklinde ilk harfi zammeli okumuş diğer kırâat imamları ise başta yazıldığı gibi "يَزْفُونَ" şeklinde okumuşlardır.⁴²⁵ Müellif Mekkî bu lafzın "زَفَ، يَزَفَ، زَفِيفًا" kökünden gelip acele etme manasında olduğunu; "يَزْفُونَ" kalıbında okunduğu takdirde "hızlı bir şekilde hareket ettiler" manasına geleceğini ifade etmektedir.⁴²⁶

"يَزْفُونَ" kırâatine göre mana yukarıdaki gibi "diğerleri öfkeyle koşarak geldiler" şeklindedir. "يَزْفُونَ" zammeli kırâate göre ise putların kırıldığını haber verenlerin

⁴¹⁹ Sâffât 37/8.

⁴²⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII, s. 70; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, s. 477.

⁴²¹ Mekkî, *Kitâbu't-Tefsîr fî'l-Kırâati's-Seb'*, s. 653; Dâni, *et-Teysîr*, s. 186; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 267.

⁴²² Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûği'n-Nihâye*, IX, s. 6081.

⁴²³ Sâffât 37/94.

⁴²⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII, s. 91; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, s. 489; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IX, s. 278.

⁴²⁵ Mekkî, *Kitâbu't-Tefsîr fî'l-Kırâati's-Seb'*, s. 654; Dâni, *et-Teysîr*, s. 186; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 267.

⁴²⁶ Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûği'n-Nihâye*, IX, s. 6128.

başkalarını acele ettirdikleri anlaşılmaktadır. Yani "acele ettirdiler" manası verilmektedir.

3. فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ قَالَ يَا بُنَيَّ إِنِّي أَرَى فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبَحُكَ فَانْظُرْ مَاذَا تَرَى قَالَ يَا أَبَتِ افْعَلْ
مَا تُؤْمَرُ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ

"Çocuk babasıyla iş güç tutacak yaşa gelince (Hz. İbrahim)"Yavrucuğum" dedi, "Rüyamda seni kurban ettiğimi gördüm; düşün bakalım sen bu işe ne diyeceksin? Dedi ki: "Babacığım! Sana buyurulanı yap; inşaallah beni sabredenlerden biri olarak bulacaksın."⁴²⁷

Hz. İbrahim ve oğlu İsmâil arasında geçen konuşmanın nakledildiği bu âyette geçen "مَاذَا تَرَى" lafzını Hamze, Kisâi ve Halefu'l-Âşir "مَاذَا تَرَى" şeklinde; diğer kırâat imamları ise yukarıda yazıldığı gibi "مَاذَا تَرَى" şeklinde okumuşlardır.⁴²⁸

"مَاذَا تَرَى" şeklinde fethalı okuyuşa göre "Düşün bakalım, ne dersin? Ne düşünüyorsun?" gibi anlamlar verilmekte, diğer kırâate göre ise "Bak bakalım sabır gösterebilecek misin?" gibi manalar verilmektedir. İki kırâate göre yapılan yorumlarla anlam daha geniş hâle gelmiştir. Verilen manalara bakıldığında Mekkî, bu lafız hakkında herhangi bir tercih belirtmeden farklı okuyuşların hangi manaya geldiğine değinmektedir.⁴²⁹

2.2.28. Zümer Sûresi

Zümer sûresinde anlama etki eden kırâat farklılıkları;

أَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ آنَاءَ اللَّيْلِ سَاجِدًا وَقَانِمًا يَحْذَرُ الْآخِرَةَ وَيَرْجُوا رَحْمَةَ رَبِّهِ...

"(Böyle bir kimse mi Allah katında makbuldür,) yoksa gece vakitlerinde, secde halinde ve ayakta, ahiretten korkarak ve Rabbinin rahmetini umarak itaat ve kulluk eden mi?"⁴³⁰

Bundan önceki âyette Yüce Allah (c.c.) tarafından nimet verilen bazı kimselerin azdığını ve Rabbine ortak koşup inkâr ettiğini nakletmekte ve sonraki gelen bu âyette bahsedilen kimselerle kıyas yapılmaktadır. Hangisinin daha iyi olduğunu açıklanmaktadır.⁴³¹

⁴²⁷ Sâffât 37/102.

⁴²⁸ Mekkî, *Kitâbu't-Tefsîr fî'l-Kırââtî's-Seb'*, s. 654; Dâni, *et-Tefsîr*, s. 186; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 267.

⁴²⁹ Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûğî'n-Nihâye*, IX, s. 6137.

⁴³⁰ Zümer 39/9.

⁴³¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII, s. 159; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IX, s. 381.

Âyetin hemen başında geçen "أَمَّنْ" kelimesini Nâfi', İbn Kesîr ve Hamze "أَمَّنْ" şeklinde şeddesiz olarak, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Kisâî, Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halefu'l-Âşir ise "أَمَّنْ" şeklinde şeddeli olarak okumuşlardır.⁴³²

Yukarıda bahsedilen lafzı Müellif Mekkî b. Ebî Tâlib'e göre, Tahfîf ile okuyan bu kelimeyi nida yahut mubteda olarak merfu' yapmıştır. Bu durumda haber mahzûf olur. O halde *"Bu mu daha iyi yoksa Allah'a ortak koşanlar mı?"* manası takdir edilir. Şeddeli okuyan kimse ise onu mübteda ile merfu yapmış olur ki yine haber mahzûf olur. Bu durumda ise *"Bu zikredilen mi (önceki âyette zikredilen mi) daha faziletli yoksa ibadet eden mi?"* şeklinde bir anlam takdir edilir. Mekkî kırâatleri nahiv kurallarıyla açıklayarak anlam vermekte ve herhangi bir tercihte bulunmamaktadır.⁴³³

2.2.29. Zuhârûf Sûresi

Zuhrûf sûresinde anlama etki eden kırâat farklılıkları;

وَلَمَّا ضَرَبَ ابْنُ مَرْيَمَ مَثَلًا إِذَا قَوْمُكَ مِنْهُ يَصِدُّونَ

*"Meryem oğlu İsa, bir misal olarak anlatılınca senin kavmin hemen bağrıışmaya başladılar."*⁴³⁴

Sûrenin 45. âyetinde diğer peygamberler misâl verilerek hiçbir devirde Allah'ın, putlara tapılmasına izin vermediği ifade edilmişti. Yine Meryem sûresinde (19/16) Hz. Meryem ve oğlu İsâ'dan bahsedilmişti. Çevrelerindeki hristiyanların inanç ve ibadetlerinden haberdar olan müşrikler, Rasulullâh'a Meryem oğlu İsâ'yı sorunca Rasulullâh (s.a.v.): "O Allah'ın kulu ve Peygamberidir" cevabını verdi. Bu cevabı alan müşrikler "Vallahi Muhammed bu sözülle Hristiyanların İsâ'yı rab edinmeleri gibi bizim de kendisini rab edinmemizi istiyor." veya "Onlar İsâ'ya tapıyorlardı, biz de putlarımıza tapıyoruz, hem bizimkiler ondan daha iyi" dediler ve yaygara kopararak gülüşmeye başladılar.⁴³⁵ Yüce Allah'ın beyan ettiği bu âyette bulunan "يَصِدُّونَ" kelimesini Nâfi', İbn Âmir, Kisâî, Ebû Ca'fer ve Halefu'l-Âşir "يَصِدُّونَ" şeklinde ötreli olarak; İbn Kesîr, Ebû Amr, Âsım, Hamze, Ya'kûb ise misâlde verildiği üzere "يَصِدُّونَ" şeklinde okumuşlardır.⁴³⁶

⁴³² Mekkî, *Kitâbu't-Tebsıra fi'l-Kırââtî's-Seb'*, s. 658; Dâni, *et-Teysîr*, s. 189; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 271.

⁴³³ Mekkî, *el-Hidâye İla Bulûğî'n-Nihâye*, X, s. 6305.

⁴³⁴ Zuhûf 43/57.

⁴³⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII, s. 335; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, X, s. 36; Karaman, Hayreddin ve.dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, IV, s.780.

⁴³⁶ Mekkî, *Kitâbu't-Tebsıra fi'l-Kırââtî's-Seb'*, s. 671; Dâni, *et-Teysîr*, s. 197; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 276.

Söz konusu kırâatlerin aynı anlama geldiği bildirilmekle beraber, esre ile okunan kırâat "*bağrıışmak, gürültü yapmak*" manasına da gelmektedir. Mekkî b. Ebî Tâlib'in de tercih ettiğini düşündüğümüz zammeli okuyuşa göre ise "*yaygara koparmak, yüz çevirmek yahut sapmak*" manaları verilmektedir. O halde ilk kırâat "*Kavmin hemen bağrıışmaya, gürültü etmeye başladılar*" anlamındadır. Mekkî'nin de öncelik verdiği diğer kırâat ise "*Kavmin hemen yaygara kopardı, yüz çevirdi*" anlamına gelmektedir.⁴³⁷

2.2.30. Câsiye Sûresi

Câsiye sûresinde anlama etki eden kırâat farklılıkları;

أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ نَجْعَلَهُمُ الْكَافِرِينَ أَمْ لَا يَعْلَمُونَ
سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ

"Yoksa kötülük işleyenler, kendilerini, iman edip salih amel işleyenler gibi yapacağımızı; hayatlarının ve ölümlerinin bir olacağını mı sanıyorlar? Ne kötü hüküm veriyorlar"⁴³⁸

Dünya hayatında iman ve itaat edenlerle etmeyenlerin, ahlaklı ve iyi işler yapanlar ve yapmayanların eşit olmayacağı anlatılan Câsiye sûresi'nin yirmi birinci âyetinde geçen "سَوَاءٌ" kelimesini İmam Âsım'ın râvisi Hafs ve diğer imamlardan Hamze, Kisâî, Halefu'l-Âşir örnekte yazıldığı gibi; Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Bekir Şu'be, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb "سَوَاءٌ" şeklinde okumuşlardır.⁴³⁹

Bu âyette geçen kelime hakkında Mekkî, birçok yerde yaptığı gibi nahiv kurallarına değinmiş ve hangi kırâatin daha uygun olduğunu ifade etmiştir. Mekkî'nin belirttiğine göre Merfû' okuyanlar onu muhteda yapmışlar, sonradan gelen "مَحْيَاهُمْ" kelimesini haber ve "وَمَمَاتُهُمْ" kelimesini ise ma'tûfun aley yapmışlardır. Bu kelimenin merfû olması önerilir. Bunun sebebi mastar konumunda isim olmasıdır. Ayrıca Mekkî, diğer kırâat imamlarının okuyuşlarını dile getirdikten sonra manayı merfû okuyuşa göre vermektedir.

O halde merfû okuyuşa göre âyete "*Onların yaşantıları ve ölümleri aynıdır, eşittir, yani nasıl yaşıyorlarsa öyle ölürlər*" şeklinde anlam verilmektedir. Mekkî, "سَوَاءٌ" şeklindeki ötreli okuyuşu önerdiğinden tercihinin bu kırâat olduğunu söyleyebiliriz.⁴⁴⁰

⁴³⁷ Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûğî 'n-Nihâye*, X, s. 6681.

⁴³⁸ Câsiye 45/21.

⁴³⁹ Mekkî, *Kiâbu't-Tebîrâ fî'l-Kirââtî's-Seb'*, s. 675; Dâni, *et-Teysîr*, s. 197; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 278.

⁴⁴⁰ Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûğî 'n-Nihâye*, X, s. 6782.

2.2.31. Muhammed Sûresi

Muhammed sûresinde anlama etki eden kırâat farklılıkları;

...وَالَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَلَنْ يُضِلَّ أَعْمَالَهُمْ

"...Allah yolunda öldürülenlerin amelleri asla boşa gitmeyecektir."⁴⁴¹

Muhammed sûresinin bu âyetinde Allah (c.c.) mü'minlere müşriklerle, inkar edenlerle yapacakları savaşlarda izleyecekleri yolu, esirlere yapacakları muameleleri göstermekte ve bu yolda çarpışanların çabalarının boşa gitmeyeceğini beyan etmektedir.⁴⁴² Sûrenin dördüncü âyetinde geçen "قُتِلُوا" lafzında iki türlü kırâat mevcuttur. Ebû Amr, Âsım'ın râvisi Hafs ve kırâat imamlarından Ya'kûb "قُتِلُوا" şeklinde okumuş, Nâfi', İbn Kesîr, İbn Âmir, Ebû Bekir Şu'be, Hamze, Kisâî, Ebû Ca'fer ve Halefu'l-Âşîr ise elif ziyadesiyle "قَاتِلُوا" şeklinde kırâat etmişlerdir.⁴⁴³

"قُتِلُوا" şeklindeki kırâatten "Yüce Allah kendi yolunda ölenlerin amellerini boşa çıkarmaz" manası çıkmaktadır. Mekkî'nin de tefsîrinde öncelik verdiği "قَاتِلُوا" kırâatine göre ise "Yüce Allah kendi yolunda savaşanların amellerini boşa çıkarmaz" şeklinde anlam verilerek daha kapsamlı bir mana elde edilmektedir. Yani buna göre sadece ölenler değil savaşıp gazi olanlar da müjdelanmektedir. Mekkî söz konusu kelimeye şâz kırâatlerden de misâl vererek daha farklı anlamlar elde etmektedir.⁴⁴⁴

2.2.32. Talâk Sûresi

Talâk sûresinde anlama etki eden kırâat farklılıkları;

أَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وَجْدِكُمْ وَلَا تَضَارَّوهُنَّ لِتُضَيِّقُوا عَلَيْهِنَّ

"O kadınları, gücünüz ölçüsünde oturduğunuz yerin bir bölümünde oturtun ve onları sıkıştırmak için kendilerine zarar vermeye kalkışmayın."⁴⁴⁵

Boşanmayla alakalı, boşandıktan sonra kadının belli bir müddet bekletilmesi, hamileyse çocuk doğana kadar bakılması gibi konuları anlatılmaktadır.⁴⁴⁶ Bu âyette bulunan "مِنْ وَجْدِكُمْ" teribini kırâat imamı Ya'kûb'un râvisi Ravh dışında bütün kırâat imamları yukarıda geçtiği gibi "مِنْ وَجْدِكُمْ" şeklinde okumuşlardır.

⁴⁴¹ Muhammed 47/4.

⁴⁴² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII, s. 429; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, X, s. 168; Karaman, Hayreddin ve.dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, V, s. 47.

⁴⁴³ Mekkî, *Kitâbu't-Tefsîrâ fi'l-Kırââtis-Seb'*, s. 678; Dâni, *et-Tefsîr*, s. 200; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 279.

⁴⁴⁴ Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûğî'n-Nihâye*, XI, s. 6886.

⁴⁴⁵ Talâk 65/6.

⁴⁴⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII, s. 117; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, XI, s. 259.

Ya'kûb'un râvisi Ravh ise "مِنْ وَجِدْكُمْ" şeklinde "vâv" harfini fethalayarak okumuştur.⁴⁴⁷ Ayrıca Mekkî bu lafız hakkında Ya'kûb el-Hadramî'nin (205/821) "مِنْ وَجِدْكُمْ" şeklinde "vâv" harfini esre ile okuduğuna değinmektedir. "Vâv" harfi zammeli okunduğunda *"Boşadığınız kadınları, imkanlarınız ölçüsünde kendi evinizin bir bölümünde oturtun"* şeklinde olur. Mekkî, "Vâv" harfinin fethalı okunuşunun yanlış olduğunu, fethalı okunduğu takdirde "öfke" anlamına geldiğini ifade etmektedir.⁴⁴⁸ "Vâv" harfinin esreli okunuşunda ise *"Erkeklerin boşadığı kadınları iddeti süresince güçleri nisbetinde evinde oturtmalarını ve geçimlerini sağlamalarını Allah erkeklere emretti"* şeklinde bir mana ortaya çıkmaktadır.

2.2.33. Tahrîm Sûresi

Tahrîm sûresinde anlama etki eden kırâat farklılıkları;

... فَلَمَّا نَبَاتَ بِهِ وَأَظْهَرَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ عَرَفَ بَعْضُهُ وَأَعْرَضَ عَنْ بَعْضٍ ...

*"...Fakat eşi bunu başkalarına anlatıp Allah da durumu Peygamber'e açıklayınca Peygamber bunun bir kısmını anlattı, bir kısmından vazgeçti..."*⁴⁴⁹

Âyetin muhtevâsından anlaşıldığına göre Peygamber Efendimiz (s.a.v.) hanımlarından birine verdiği bir sırrı o da başkasına anlatmış. Bu olay Allah tarafından Peygamberimize bildirilince, Hz. Peygamber de bazısını yüzüne söyleyerek hanımını uyarmıştır. Hanımı, "Bunu sana kim haber verdi?" dedi. "Her şeyi bilen, her şeyden haberdar olan Allah" diye cevap verdi.⁴⁵⁰ Söz konusu âyette geçen "عَرَفَ" lafzını İmam Kisâî, şeddesiz olarak "عَرَفَ" şeklinde okumuş diğer kırâat imamları ise başlıkta yazıldığı tarzda "عَرَفَ" şeddeli kırâat etmişlerdir.⁴⁵¹

Müellif Mekkî b. Ebî Tâlib âyeti tefsîr ederken, sırrı başkasına anlatan Hz. Peygamber'in eşi Hz. Hafsa olduğunu ve anlatılan kişinin Hz. Âişe olduğunu açıklamaktadır. Söz konusu kelime hakkında ise farklı okuyuşlara değinmekte ve ne anlama geldiklerini ortaya koymaktadır. Ona göre âyette bulunan "عَرَفَ" lafzı şeddesiz olarak "عَرَفَ" şeklinde okunduğu takdirde *"Peygamber (s.a.v.) Hafsa'nın yaptıklarının bir kısmını bildi ve kendisine bildirdi (yani kızdı ve onu boşamakla cezalandırdı)"* anlamına gelmektedir.⁴⁵²

⁴⁴⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 290.

⁴⁴⁸ Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûğî'n-Nihâye*, XII, s. 7547.

⁴⁴⁹ Tahrîm 66/3.

⁴⁵⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VIII, s. 353; Karaman, Hayreddin ve.dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, V, s. 402.

⁴⁵¹ Mekkî, *Kitâbu't-Tebîrâ fî'l-Kırââtî's-Seb'*, s. 702; Dâni, *et-Teysîr*, s. 212; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 290.

⁴⁵² Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûğî'n-Nihâye*, XII, s. 7566.

Bahsi geçen lafzın şeddeli okunuşunda ise *"Peygamber (s.a.v.) bir kısmını ona bildirdi, bazısından vazgeçti"* şeklinde anlam verilmektedir.

2.2.34. Müddessir Sûresi

Müddessir sûresinde anlama etki eden kırâat farklılıkları;

يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ. قُمْ فَأَنْذِرْ. وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ. وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ. وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ

*"Ey örtüsüne bürünen! Kalk ve uyar! Rabbinin büyüklüğünü dile getir. Elbiseni temiz tut. Her türlü pislikten uzak dur"*⁴⁵³

Mekkî, Müddessir sûresinin beşinci âyetinde geçen "وَالرُّجْزَ" lafzını Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Bekir Şu'be, Hamze, Kisâî ve Halefu'l-Âşir kırâat imamlarının okuduğu "وَالرُّجْزَ" "râ" harfinin kesrası şeklinde ele almış ona göre mana vermiştir. Kelimeyi Hafs, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb ise yukarıda yazıldığı gibi "وَالرُّجْزَ" şeklinde okumuşlardır.⁴⁵⁴ Mekkî diğer müfessirlerin görüşlerine yer vererek bu kelimedeki kırâatlerin aynı anlama geldiğini ifade etmekle birlikte, "وَالرُّجْزَ" şeklindeki kırâatin *"Putlara ibadeti terketmeye (devam et), azaba götürecek şeyleri, pis olan şeyleri terk et"* anlamına geldiğini ifade etmiştir.⁴⁵⁵ Diğer okuyuşa göre ise *"Her türlü pislikten uzak dur"* anlamı verilmiştir.

2.2.35. İnfitâr Sûresi

İnfitâr sûresinde anlama etki eden kırâat farklılıkları;

الَّذِي خَلَقَكَ فَسَوِّكَ فَعَدَلَكَ. 1.

*"O'ki seni yarattı. Seni düzgün yapılı kılıp ölçülü bir biçim verdi."*⁴⁵⁶

İnfitâr sûresinde bulunan bu âyette Allah (c.c.), insanın güzel biçimli ve tertipli düzenli yaratılışını açıklamaktadır. Âyette geçen "فَعَدَلَكَ" kelimesini Âsım, Hamze ve Kisâî misâlde yazıldığı gibi, diğer kırâat imamları ise "فَعَدَلَكَ" şeklinde sondan bir önceki harfî şeddeleyerek kırâat etmişlerdir.⁴⁵⁷ Mekkî, söz konusu âyete "فَعَدَلَكَ" şeklinde şeddeli kırâate göre *"Seni düzgün bir şekilde, yoktan var ettik, (en güzel şekilde yarattık)"* manası vermektedir. "فَعَدَلَكَ" tarzında şeddesiz kırâate göre ise âyete *"Seni (insan olarak), güzel veya çirkin, uzun veya kısa şeklinde biçimlendirdi"* şeklinde mana vermektedir.

⁴⁵³ Müddessir 74/1-5.

⁴⁵⁴ Mekkî, *Kitâbu't-Tefsîr fi'l-Kırâati's-Seb'*, s. 713; Dâni, *et-Tefsîr*, s. 216; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 294.

⁴⁵⁵ Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûğî'n-Nihâye*, XII, s. 7818-19.

⁴⁵⁶ İnfitâr 82/7.

⁴⁵⁷ Mekkî, *Kitâbu't-Tefsîr fi'l-Kırâati's-Seb'*, s. 722; Dâni, *et-Tefsîr*, s. 220; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 298.

Müellifimiz Mekkî de, eserinde şeddeli okuyuşu misâl verdiğinden bu kırâati tercih ettiği kanaatindeyiz.⁴⁵⁸

يَوْمَ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْئًا وَالْأَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ 2.

"O gün hiç kimse başkası için bir şey yapamaz. O gün hüküm, emir yalnız Allah'ındır"⁴⁵⁹

Ahirette Allah'ın izni olmadıkça kimsenin kimseye fayda vermeyeceğini, o gün (Din günü, hesap günü) sadece Allah'ın (c.c.) emrinin yerine getirileceğini ve O'nun dediğinin olacağını anlatan bu âyetin ilk kelimesinde bulunan "يَوْمَ" lafzını İbn Kesîr, Ebû Âmr ve Ya'kûb "يَوْمَ" şeklinde zammeli olarak; Nâfi', İbn Âmir, Âsım, Hamze, Kisâî, Ebû Ca'fer ve Halefu'l-Âşir ise "يَوْمَ" şeklinde fethalı olarak okumuşlardır.⁴⁶⁰

Kelimenin zammeli okunuşuna göre "*Kimsenin başka bir kimseye bir şey yapamayacağı bir gündür*" şeklinde anlam verildiği ifade edilmektedir. Kelimenin "يَوْمَ" şeklinde fethalı okunuşuna göre ise "*(Kıyamet günü) o gün hiç kimse başka kimse için (ne fayda ne zarar) bir şey yapamaz*" şeklinde manas verilmektedir. iki mana da birbirine yakındır. Tefsîr'in müellifi Mekkî, bu lafız hakkında herhangi bir tercihte bulunmamakla beraber farklı kırâatlere değinmekte olup, aynı zamanda birçok yerde yaptığı gibi sarf-nahiv kurallarına değinerek kırâatlerin hangi manalara geldiğini açıklamaktadır.⁴⁶¹

2.2.36. İnşikâk Sûresi

İnşikâk sûresinde anlama etki eden kırâat farklılıkları;

لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ

"Siz halden hale geçeceksiniz"⁴⁶²

Bu âyette insanların gerek dünya hayatında gerekse kıyamet gününde değişim geçirecekeleri, halden hale geçecekleri vurgulanmaktadır.⁴⁶³ Âyette bulunan "لَتَرْكَبُنَّ" ibaresini İbn Kesîr, Hamze, Kisâî ve Halefu'l-Âşir "لَتَرْكَبُنَّ" şeklinde "bâ" harfinin fethasıyla kırâat etmişlerdir. Diğer kırâat imamları Nafi', Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb ise "لَتَرْكَبُنَّ" şeklinde misâldeki gibi okumuşlardır.⁴⁶⁴ Bu tarz

⁴⁵⁸ Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûğî'n-Nihâye*, XII, s. 8102.

⁴⁵⁹ İnfitâr 82/19.

⁴⁶⁰ Mekkî, *Kitâbu't-Tefsîrâ fi'l-Kırââtî's-Seb'*, s. 722; Dâni, *et-Tefsîr*, s. 220; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 298.

⁴⁶¹ Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûğî'n-Nihâye*, XII, s. 8110.

⁴⁶² İnşikâk 84/19.

⁴⁶³ Geniş bilgi için bkz. Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX, s. 93-95; Karaman, Hayreddin ve.dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, V, s. 588.

⁴⁶⁴ Mekkî, *Kitâbu't-Tefsîrâ fi'l-Kırââtî's-Seb'*, s. 723; Dâni, *et-Tefsîr*, s. 221; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 298.

okuyuşa göre "*Ey insanlar siz hâlden hâle bineceksiniz (geçeceksiniz)*" şeklinde mana verilmektedir. Diğer türlü fethalı okuyuşa göre ise "*(Ey Muhammed) sen, semâdan semâya geçeceksin, hâlden hâle geçeceksin*" bir anlama geldiği ifade edilmektedir. Bu âyette geçen lafız hakkında Mekkî, herhangi bir kırâat tercihinde bulunmamakta fakat eserinde zammeli okuyuşa öncelik vermektedir.⁴⁶⁵

2.2.37. Târik Sûresi

Târik sûresinde manaya etki eden kırâat farklılıkları;

أَنْ كُلُّ نَفْسٍ لَّمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ

"Hiç kimse yoktur ki, başında bir gözetleyeni bulunmasın."⁴⁶⁶

Müfessirler bu âyette geçen "gözetleyici" kelimesini "insanın koruyucuları, hayır ve şer olarak yaptığı amelleri kaydeden, kişiyi önünde ve arkasında koruyan ve her şeyi hakkıyla gözetten Allah (c.c.)" olduğunu ifade etmişlerdir.⁴⁶⁷ Âyette geçen "لَّمَّا" ibaresini İbn Âmir, Âsım, Hamze ve Ebû Ca'fer bu şekilde yazıldığı gibi "لَمَّا" tarzında şeddeli; Nafi', İbn Kesîr, Ebû Amr, Kisâî, Ya'kûb ve Halefu'l-Âşir ise "لَمَّا" şeklinde şeddesiz okumuşlardır.⁴⁶⁸

İki okuyuş da aynı anlama gelmekle beraber, birinci şeddeli okuyuşa göre mana örnekte yazıldığı gibidir. İkincisi ve Mekkî'nin de eserinde tercih ettiğini düşündüğümüz şeddesiz okuyuşa göre ise "*Herkesin üzerinde mutlaka bir gözetleyici, koruyucu vardır*" şeklinde bir anlam verilmektedir.⁴⁶⁹

2.2.38. Şems Sûresi

وَلَا يَخَافُ عُقْبَاهَا

"O, yaptığığın sonucundan korkacak değildir"

Yüce Allah (c.c.) bu âyette insanın dünyada daima bir denetleyicisinin olduğunu beyân etmektedir. Bazı müfessirler bu denetleyici meleklerin insanın hayır ve şer işlerini kaydeden muhafız melekler olduğunu dile getirmişlerdir.⁴⁷⁰ Bundan önceki âyetlerde insanlara bir ibret olmak üzere geçmişten bir topluluğun, Semûd kavminin yanlış seçimi ve bu yüzden başlarına gelen büyük felâket hatırlatılmıştır.⁴⁷¹ Bu âyette

⁴⁶⁵ Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûğî'n-Nihâye*, XII, s. 8166; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IX, s. 55.

⁴⁶⁶ Târik 86/4.

⁴⁶⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IX, s. 353; Karaman, Hayreddin ve.dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, V, s. 597.

⁴⁶⁸ Mekkî, *Kitâbu't-Tefsîr fî'l-Kırââtî's-Seb'*, s. 724; Dâni, *et-Teysîr*, s. 221; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 299.

⁴⁶⁹ Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûğî'n-Nihâye*, XII, s. 8192.

⁴⁷⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, IX, s. 110.

⁴⁷¹ Karaman, Hayreddin ve.dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, V, s. 630.

geçen "وَلَا يَخَافُ" terkinde iki türlü kırâat mevcuttur. İlkini, örnekte yazıldığı gibi İbn Kesîr, Ebû Amr, Âsım, Hamze, Kisâî, Ya'kûb ve Halefu'l-Âşîr "وَلَا يَخَافُ" şeklinde; diğer kırâati ise Nâfi', İbn Âmir ve Ebû Ca'fer "فَلَا يَخَافُ" şeklinde kırâat etmişlerdir.⁴⁷²

Müellif Mekkî b. Ebî Tâlib *el-Hidâye* tefsîrinde bahsi geçen kelime için İbn Abbâs, Hasan Basrî ve Mücâhid gibi âlimlerin "*Allah (c.c.) azap etmekten, verdiği cezanın sonucundan, azap ettiği kişilerin karşılık vermesinden korkmaz*" şeklindeki görüşlerine yer verdikten sonra kırâat farklılıklarına değinmiş ve bu kırâatlerin hangi anlama geldiğini açıklamıştır. Lafzın başındaki harfî "fâ" ile okuyanlara göre fâil Allah (c.c.) olmaktadır. Bu sebeple mana "*Allah, bu şekilde azap etmekten korkmaz, hiçbir şeyden korkacak değildir*" şeklinde olmaktadır. Lafzın başındaki harfî "vâv" ile okuyanlara göre ise fâil deveyi kesmek isteyip sonucundan korkmayan âsi kişi olur. Bu kırâate göre de mana "*(Deveyi kesmek isteyen kişi Allah'ın kendisini cezalandıracağını bilse de) Yaptığı işin sonucundan korkmaz*" şeklindedir. Mekkî, herhangi bir okuyuşu tercih ettiğini belirtmese de verdiği anlamdan "فَلَا يَخَافُ" kırâatini tercih ettiğini söyleyebiliriz.⁴⁷³

⁴⁷² Mekkî, *Kitâbu't-Tefsîr fî'l-Kırâati's-Seb'*, s. 728; Dâni, *et-Teysîr*, s. 223; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 300.

⁴⁷³ Mekkî, *el-Hidâye İlâ Bulûğî'n-Nihâye*, XII, s. 8304.

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerîm okunan ve okunmasıyla ibadet edilen yüce bir kitaptır. Hz. Peygamber (s.a.v.)'den günümüze kadar gelen farklı kırâatler, lafızların değişimiyle, kelimelerde fazlalık veya noksanlıkla ve harflerin harekelerinin değişmesiyle manalara etki etmektedir. Birçok müfessir kırâat farklılıklarının anlama etki etmesi nedeniyle tefsîrlerinde farklı kırâatlere yer vermişlerdir.

Kelimelerin harekelerinde ortaya çıkan okuma farklılıklarıyla kelimenin iskeletinde meydana gelen değişiklikler âyetlerin anlamına etki etmektedir. Bu nedenle bir tefsîrcinin anlama etki eden farklı kırâatlerden faydalanması göz ardı edilemez bir gerçektir. Nitekim âyetler tefsir edilirken faydalanılan farklı kırâatler metnin anlamını ortaya çıkarmada çok önemli bir yere sahiptir. Anlama etki eden bu farklılıklar âyetlerdeki anlaşılamayan bazı kapalı ifadeleri açıklayabilmekte ve manayı daha zengin kılabilir. Aynı şekilde muhtelif kırâatler, Arap diline olan etkisi, fakihlerin bu muhtelif kırâatlerden ayrı hükümler çıkarması vb. nedenlerinden dolayı Kur'ân ilimleri ile uğraşanlar için bir dayanak olmuştur. Söz konusu bu özellikler sadece Kur'ân'a has özelliklerdir. Müfessirlerin ve kırâat âlimlerinin arasında önemli bir yeri olan Mekkî b. Ebî Tâlib de *el-Hidâye ilâ Bulûğî'n-Nihâye* adlı tefsîrinde farklı kırâatleri kırâat-anlam ilişkisi yönünden ele almış bunun yanında nahiv ve sarf kurallarına olan etkisine de değinmiştir.

Mekkî b. Ebî Tâlib, eserinde farklı kırâatleri tespit ederek bu farklılıkların âyetlere kattığı anlam zenginliğini açıklamış, sahâbe'nin, tabî'nin ve diğer âlimlerin görüşlerine yer vererek değerlendirmelerde bulunmuştur. Çocukluğundan son demlerine kadar ilimle meşgul olan, birçok eser te'lîf eden ve öğrenci yetiştiren Mekkî, *el-Hidâye ilâ Bulûğî'n-Nihâye* adlı eserini büyük bir titizlikle hazırlamış ve âyetleri mümkün olduğu kadar her açıdan ele almıştır. Sahâbîlerin ve diğer müfessirlerin görüşlerinden çok kere faydalanan Mekkî, özellikle farklı okunuşları olan kelimelerin birçoğunu belirtmiş ve kırâat-anlam ilişkisine değinmiştir.

Bu çalışmamızda Mekkî b. Ebî Tâlib'in hazırlamış olduğu *el-Hidâye ilâ Bulûğî'n-Nihâye* adlı tefsîri baştan sona taranarak kırâat farklılığı olan birçok yer tespit edilerek manaya etkisinin nasıl olduğu ortaya konulmuştur. Kırâat-anlam ilişkisi yönünden yapılan yorumlar ve görüşler ele alınarak bu çalışma yapılmıştır.

Eser incelendiğinde şu sonuçlara ulaşılmıştır.

Mekkî, öncelikle âyetleri kendine has üslubuyla her insanın anlayacağı şekilde açıklamış, anlaşılır bir dille ve okuyucuyu sıkmadan verilmek istenen mesajı ortaya koymuştur.

Mekkî'nin, eseri incelendiğinde metod olarak öncelikle âyeti âyetle tefsîr etme yoluna gitmiş, şayet bir âyeti tefsîr eden başka bir âyet varsa bunun üzerine herhangi bir görüşe yer vermeden diğer âyetlere geçmiştir. Bazen âyetleri sünnet ile bazen de tabiîn ve sonradan gelen ulemânın görüşlerinden istifade ederek tefsîr ettiği görülmüştür. Yeri geldikçe âyetlerin nüzul sebeplerine, faziletlerine ve Mekkî veya Medenî olduğuna da değinmiştir.

Mekkî, eserinde on kırâat imamının okuyuşlarından örnekler vererek bu kırâatların anlama etkisinin olup olmadığını dile getirmiştir. On kırâat imamının okuyuşlarının yanı sıra şâz sayılan kırâatlara da yer vermiştir. Bazı yerlerde bu okuyuş tarzının anlama etkisini değerlendirse de birçok yerde sadece misâl vermekle yetinmiş ve herhangi bir değerlendirmeye tabi tutmamıştır.

Müellif, âyetleri tefsîr ederken farklı kırâatlerden faydalanmış ve faydalandığı kırâatlerden ortaya çıkan manayı tespit ederek ortaya çıkan anlam farklılıklarının mana yönünden âyetlere anlam zengiliği kattığını dile getirmiştir.

Mekkî, âyetleri değerlendirirken farklı kırâatlerin sarf ve nahiv kurallarına etkisinin olduğuna değinmektedir.

Bazı misâllerde herhangi bir kırâati tercih ettiğini dile getirmemekte fakat verdiği misâl ve yaptığı yorumdan hangi okuyuş tarzını tercih ettiği ortaya çıkmaktadır. Bazılarında ise tercihini açıkça belirtmekte ve ona göre mana vermektedir. Tercihle bulunduğu kırâatlara bakıldığında ise kırâat imamlarından Nâfi'nin kırâatine yakın olduğu ortaya çıkmaktadır.

Misâl verilen bazı kırâat farklılıkları muhtelif hükümlerin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Nisa sûresi 43. âyetinde geçen "dokunmak" anlamındaki "أَوْ لَمَسْتُمْ" kelimesinin nasıl bir dokunma olduğu ve bu dokunmayla abdesti bozup bozmayacağı konusu misâli gibi.

Mekkî, Son olarak eserinde kırâat farklılığı geçen bütün âyetlere değinmediği tespit edilmiştir. Bazı âyetlerde ise kırâat farklılıklarını sadece misâl vermekle yetinmiş ve herhangi bir yorum yapmadığı tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Ahsâî, Ahmed b. Müşrif el-Mâlikî, *Akâdetu's-Selef Mukaddimetu İbn Zeyd el-Kayravânî li-Kitâbihi'r-Risâle*, Dâru'l-Âsime, Riyad 1993.
- Akkuş, Murat, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü: "et-Tahrîr ve't-Tenvîr" örneği*, Doktora Tezi, Rize 2014.
- Altıkulaç, Tayyar, "*Mekkî b. Ebî Tâlib*" *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara 2003.
- Bağdâdî, İsmâîl Paşa, *Hedîyyetu'l-Ârifîn Esmâu'l-Muellifîn ve Âsâru'l-Mûsannifîn*, Muessesetu't- Târîhi'l-Arabî, İstanbul 1955.
- Bayraktutan, Osman, "Kırâatlerin Sınırlandırılması Meselesi" *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, ss. 127, 11, Nisan 2018.
- Birişik, Abdülhamit, *Kırâat İlmi ve Tarihi*, Emin Yayınları, Bursa 2014.
- Bursevî, İsmâîl Hakkı, *Ruhu'l-Beyân Kur'ân Meali ve Tefsîri*, Terc. Ömer Çelik v.dğr, Erkam Yayınları, İstanbul 2016.
- Celâl, Yahya Ahmed Salmân, *Kavâ'idu'd-Tercîh fi'l-Kırâât 'inde'l-İmâm Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî*, Kulîyyeti'd-Dirâseti'l-'Ulyâ, Ürdün 2006.
- Cerrahoğlu, İsmâîl, *Tefsîr Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012.
- Çakıcı, İrfan, *Şâz Kırâatler ve Tefsîre Etkisi*, Doktora Tezi, Konya 2016.
- Çetin, Abdurrahmân, *Kırâatların Tefsîre Etkisi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2020.
- Dabbî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Yahyâ b. Ahmed b. Amîre, *Buğyetu'l-Multemis fi Târîhi Ricâli Ehli'l-Endelûs*, Dâru'l-Kutubi'l-Lübnânî, Beyrût 1989.
- Dağ, Mehmet, "İbn Mücâhidin Kırâat Ekollerini Yedi ile Sınırlaması: Eleştirel Bir Yaklaşım", *Ekev Akademi Dergisi*, ss. 83, 10/27, 2006.
- Dânî, Ebû Amr, *et-Teysîr fi'l-Kırââtî's-Seb'*, Mektebetu's-Sahâbe, Beyrût 1984.
- Ebû Sakar, İslâm Hüsnî, *İhtiyâru Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî fi Kitâbihi el-Keşf 'an Vücûhi'l-Kırââtî's-Seb' ve 'İlelihâ*, el-Câmi'atü'l-İslâmiyye, Gazze 2013.
- Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Mürşidü'l-Vecîz ilâ Ulûmin tete'alleku bi'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk: Tayyar Altıkulaç, Dârüs'Sâder, Beyrût 1975.
- Ensârî, Ebû Cafer Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Halef, *el-İknâ' fi'l-Kırââtî's-Seb'*, thk: Ahmed Ferîd el Mezîdî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmîyye, Beyrût 1999.
- Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbu'l-Luğa*, thk. Ahmed Abdurrahmân, Dâru'l-Kutubi'l-İlmîyye, Beyrût 2004.
- Ferâhidî, Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmîyye, thk. Abdülhamid Hindâvî, Beyrût 2003.

- Ferhad, Ahmed Hasan, *Mekkî b. Ebî Tâlib ve Tefsîru'l-Kur'ân*. Dâru Ummân, 1997.
- Fîyrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb, *el-Bulğa fî Terâcimi Eimmeti'n-Nahv ve'l-Luga*, thk: Muhammed el-Misrî, Dâru Saduddîn, Kâhire 2000.
- Ğamidî, Hâlid b. Ali b. Abdân, *Câmiu'l-Beyân fî'l-Kırâati's-Seb' li-Ebî Amr ed-Dânî*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Câmiatu Ummi'l-Kurâ Kulliyyetu't-Da've ve Usûli'd-Dîn, Mekke 1995.
- Hamevî, Şihâbuddîn Ebû Abdullâh Yakût b. Abdullâh er-Rûmî, *İrşâdu'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-Edib*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrût 1993
- Hantûr, Mahmûd Muhammed, *Vekâiu'n-Nush 'Inde Mekkî b. Ebî Tâlib*, Havliyyetu Merkezi'l-Buhûs ve'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye, Tahran 2010.
- Hatib, Ebû Abdullâh Muhammed, *el-İhâta fî Ahbâri Ğirnâta*, Dâru'l-Emel li'd-Dirâsât, Cezayir ts.
- Hindevî, Ali İsmâîl Seyyid, *el-Câmiu'l-mufîd fî şerhi's-Şâtibiyye fî'l-Kırâati's-seb'a*, Dâru'l-Kimme, İskenderiyye 2011.
- Humeydî, Muhammed b. Fütûh b. Abdullâh, *Cezvetu'l-Muktebis fî Zikri Vilâti'l-Endelûs*, Dâru'l-Misriyye, Kâhire 1966.
- Himyerî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh b. Abdü'l-Mun'im, *er-Ravdu'l-Mi'târ fî Haberi'l-Aktâr*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1980.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî, *Vefayâtü'l-A'yân ve Enbâü'z-Zamân*, Dâru's-Sâder, Beyrût ts.
- İbn Kesîr, İmâm Hâfız, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Abdurrezzâk el-Mehdî, Polen Yayınları, İstanbul 2014.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânu'l-Arab*, Dâru'l-Maârif, Kâhire 1119.
- İbn Tağrîberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrîberdî el-Atâbekî el-Yeşbugavî, *en-Nucûmu'z-Zâhira fî Mulûki Mısır ve'l-Kâhira*, Vizâratu's-Sekâfe, Mısır 1963
- İbn Beşkuvâl, es-Sıla fî Târîhi'l-Eimmeti'l-Endelûs ve Ulemâihim ve Muhaddisihim ve Fukahâihim ve Udebâihim, Dâru'l-Kutubi'l-Misrî, Kâhire 1989.
- İbnü'l-Ebbâr, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh b. Ebû Bekr, *et-Tekmile li-Kitâbi's-Sıla*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1995.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed ed-Dımeşkî, *Muncidu'l-Mukriîn ve Murşidu't-Tâlibîn*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1999.

-, *en-Neşr fî'l-Kirââtî'l-Aşr*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 2016.
-, *Gâyetü'n-Nihâye fî Tabakâtî'l-Kurrâ*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1971.
-, *Tahbîru't-Teyşîr fî kirââtî'l-Eimmeti'l-Aşera*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1983.
- İbnü'l-İmâd, Abdülhay Ebü'l-Felâh b. Ahmed b. Muhammed, *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, thk. Abdulkâdir Mahmûd el-Arnâvût, Dâru İbn Kesîr, Beyrût 1986.
- İbrahim, Ammâr Lebîd, *Ebrâzu'l-Mezâhiri'l-Umrânîyye fî'l-Endelûs fî Asri'l-Hilâfe*, Mecelletu Midâdi'l-Âdâb, Libya 1975.
- İşbîlî, Abdurrahmân b. Muhammed el-Hadramî, *Rihletu İbn Haldûn*. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 2004.
- İşbîlî, İbnü'l-Hayr, *Fihristu İbni'l-Hayr el-İşbîlî*, thk: Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Mahmûd Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Tunus 2009.
- Kâdî, Abdülfettâh, *el-Büdûru'z-Zâhira fî'l-Kirââtî'l-Aşerati'l-Mütevâtira*, Dâru'l-Kitâb el-Arabî, Beyrût 1981,
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl el-Yahsubî, *Tertîbu'l-Medârik ve Takrîbu'l-Mesâlik*, Memleketu'l-Mağribiyye Vizâratu'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, Mağrib 1983.
- Karaman, Hayreddin v.dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsîr*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2020.
- Kaysî, Şemsuddîn Muhammed b. Abdullâh b. Muhammed, *Tevdîhu'l-Müştebihi fî Dabti Esmâi'r-Ruvâtî ve Ensâbihim ve Elkâbihim ve Kinâhum*, thk: Muhammed Nuaym Urkûsî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1993.
- Kefevî, Ebü'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî, *el-Külliyât*, nşr. Adnan Dervîş-Muhammed el-Mısırî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1993.
- Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Muellifin*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût ts.
- Kütübî, Ebü Abdillâh Salâhuddîn Muhammed b. Şâkir b. Ahmed, *Uyûnu't-Tevârîh*, thk. Faysal Sâmi, Dâru's-Sekâfe, Beyrût 1996.
- Kıftî, Cemâluddîn Ebü'l-Hasan Ali b. Yusuf, *İnbâhu'r-Ruvât Alâ Enbâhi'n-Nuhât*, thk: Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kâhire 1981.
- Kılıç, Servet, *Kirâat İlminde Mekkâ b. Ebî Tâlib*, Doktora Tezi, Erzurum 2021.
- Kırşî, Abdurrahmân Cemâl b. İbrâhîm, *Zâdu'l-Mukriîn Esnâe Tilâveti'l-Kitâbi'l-Mubîn*, Dâru'd-Diyâ, Tanta 2002.
- Mâlikî, İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-Müzheb fî Ma'rifeti A'yâni 'Ulemâ'il-Mezheb*, thk: Muhammed el-Ahmedî Ebü'n-Nûr, Dâru't-Turâs li't-Teb' ve'n-Neşr, Kâhire ts.

- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, *el-İbâne an Maâni'l-Kırâât*, Farğalî Seyyid Arbâvi, Kitâb Nâşirûn Lübnan 2011.
-, *el-Hidâye ilâ Bulûğî'n-Nihâye*, Câmi'atü's-Şârika, Kâhire 2007.
-, *el-Keşf an Vucûhi'l-Kırâati's-Seb' ve İlelihâ ve Hücecihâ ve Mekâyisi'n Nahvi fihâ*, Müessesetü'r-Risale, Thk. Muhyiddîn Ramazan, Beyrût 1984.
-, *Kitâbu't-Tefsira fi'l-Kırâati's-Seb'*, Dâru's-Selefiyye, Thk. el-Mukrî Ğavs en-Nedvî, Bombây 1982.
- Muhaysin, Muhammed Sâlim, *Mu'cemu'l-Kur'ân 'İberu't-Târîh*, Dâru'l-Cîl, Beyrût 1992.
- Nâsirî, Abdulazîz, *Menhecu'l-İmâm Mekkî b. Ebî Tâlib fî Tefsîrihî el-Hidâye İlâ Bulûğî'n-Nihâye*, Câmiatu Ebîbekr Belkâyid, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Cezâyir 2015-2016.
- Nubâhî, Ebü'l-Hasen Alî b. Abdillâh b. Muhammed en-Nübâhî, *Târîhu Kudâti'l-Endelus*, Dâru'l-Âfaki'l-Cedîde, Beyrût 1980.
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî, *Tefsîr-i Kebîr Mefââtihu'l-Ğayb*, Akçağ Yayınları, Ankara 1992.
- Rebî Mahmûd, Abdullâh, *Asvâtu'l-Arabiyye ve'l-Kur'ân'il-Kerîm: Menhecu Dirâsetihâ ve Ta'lîmihâ 'inde Mekkî b. Ebî Tâlib*, Mecelletu Kullîyeti'l-Lugati'l-Arabiyye, Mısır 1980.
- Safedî, Salâhuddîn Halîl b. Aybeg, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk: Ahmed el-Arnâvût ve Turkî Mustafa, Dâru-İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût 2000.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, Thk. Ahmed b. Ali, Dâru'l-Hadîs, Kâhire 2006.
-, *Buğyetu'l-Vuât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, thk: Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, Mektebetü İsâ el-Bâbî, Dimeşk 1963.
- Şan, Lokman, "Goldzîher'e Göre Kırâatlerin Kaynağı", *Diyanet İlmi Dergisi*, 53/4, ss.11-34, Diyarbakır 2017.
- Şerîf, Şeyh Cemâluddîn Muhammed, *Mushafu Dâri's-Sahâbe fî'l-Kırâati'l-'Aşri'l-Mütevâtirate min Tarîkayi's-Şâtibiyye ve'd-Durra*, Dâru's-Sahâbe, Beyrût 2004.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Dâru İbn Hazm, Mısır 1968.
- Taşköprizâde, İsmâduddîn Ahmed Efendi, *Miftâhu's-Sa'âde ve Misbâhu's-Siyâde*, Abdulvehhâb Ebu'n-Nûr Kâmil Bekrî, Kâhire 1968.

- Temel, Ali, *Dilbilimsel Tefsîrlerde Kırâatlere Yaklaşım*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2017.
- Ünal, Mehmet, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, Doktora Tezi, Ankara 2002.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr Ala't-Tabakât ve'l-A'sâr*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, thk. Tayyar Altıkulaç, İstanbul 1995.
-, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire 1986.
-, *Tabakâtu'l-Kurrâ*, Riyad 1997.
-, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, thk. Beşşâr Uvvâd Ma'rûf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmiyye, Beyrût tsz.
- Ziriklî, Hayruddîn, *el-A'lâm Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-Arab ve'l-Musta'rebîn ve'l-Müsteşrikîn*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrût 2002.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî, Kâhire ts.